

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTA DOĞU ve İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**1991-2015 ARASI TÜRK RUS EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE BU
İLİŞKİLERDE MÜTEAHHİTLİK SEKTÖRÜNÜN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

CİHAN TAŞGIN

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU ve İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**1991-2015 ARASI TÜRK RUS EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE BU
İLİŞKİLERDE MÜTEAHHİTLİK SEKTÖRÜNÜN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

CİHAN TAŞGIN

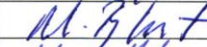

Danışman: DR. ALİ ERKEN

İstanbul, 2016

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506313004 no'lu Cihan TAŞGIN'ın hazırladığı "1991-2015 Yılları Arasında Türk-Rus Ekonomik İlişkileri Ve Bu İlişkilerde Mütteahhitlik Sektörünün Rolü" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 06.02.2017 tarihinde saat ...16.50... da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezininKabulü..... ne OYBİRLİĞİ/ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Dr. Ali ERKEN	Okundu	
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	Okundu	
Doç. Dr. Hasan Basri YALÇIN	Okundu	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 16.02.2017 tarih ve 2017/4-34 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖNSÖZ

Yoğun bir çalışmanın neticesinde ortaya çıkan bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Türk-Rus ilişkileri kendi iç dinamikleri ve uluslararası ilişkiler çerçevesinde ele alınmıştır. İkinci bölümde; Sovyetlerin dağılmasından 2015 yılına kadar olan süreçte iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler alınmış, Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun 1991 öncesi ve sonrasındaki genel ekonomik yapılarına bakılmıştır. Ayrıca iki ülkenin ticari faaliyetlerindeki enerji ve turizm sektörleri özel olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, müteahhitlik sektörünün Türk-ekonomik ve siyasi ilişkileri üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu bölümde, Rusya'da faaliyet gösteren Türk firmalarının tamamlanmış ve devam etmekte olan projeleri, Rusya'daki yatırımları ile bu proje ve yatırımların ekonomik ve sosyal verileri incelenmiştir.

Tezin ana ekisi şu üç temel üzerine inşa edilmiştir: Soğuk Savaş döneminde uluslararası konjonktür ekseninde gelişen siyasal ilişkiler ve bu ketum ilişkilere rağmen devam eden ekonomik ilişkiler, Sovyetlerin dağılması sonrası Türk-Rus ekonomik ilişkilerinde artan ticaret hacmi ve bunun kaynakları, taahhüt sektörünün iki ülke ticari ilişkilerindeki etkileri. Sonuç olarak ortaya koyacağım bu yüksek lisans tezinde, geniş bir kaynak taraması yapılarak ilgili alanlarda yazılmış temel kitap ve makalelerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda değinilmek istenen hususlar; iki ülke siyasal olarak farklı evrelerden geçmiş olmasına rağmen ticari ilişkilerinin süreklilik göstermesi, enerji ve turizm sektörlerinin Türk-Rus ticari ilişkilerindeki durumu, Rusya uzun yıllardır faaliyet gösteren müteahhitlik firmalarının değişim gösteren siyasal ve ekonomik ortama rağmen büyük projelerE imza atması, ve Rusya'da bugüne dek çalışmış olan Türk İşçilerin iki ülke ekonomik ilişkilerine etkileri işlenecektir.

"1991-2015 Arası Türk Rus Ekonomik İlişkileri ve bu İlişkilerde Müteahhitlik Sektörünün Rolü" adlı tezin hazırlanması sürecinde benden maddi manevi desteğini esirgemeyen annem ve babam Sevinç ve Hasan TAŞGIN'a, kardeşim Cem TAŞGIN'a, değerli dostlarıma; tez ve eğitim sürecinde desteğini esirgemeyen ve danışmandan öte bir ağabey olan hocam sayın Dr. Ali ERKEN'e yine bu süreçte desteklerinden dolayı değerli hocalarım Yrd. Doc. Dr. İbrahim Murat BOZKURT ve Doc. Dr. Hasan Basri YALÇIN'a ayrıca hiçbir zaman duasını esirgemeyen ve kendisinin dersine katılabilmekten ötürü şeref duyduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, FATİH, 2017

Cihan TAŞGIN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	vi
GRAFİK LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Türk – Rus Siyasi İlişkileri.....	9
1.1. 1919-1924 arası siyasi ilişkiler.....	9
1.2. 1924-1945 arası siyasi ilişkiler.....	18
1.3. Soğuk Savaş Dönemi siyasi ilişkiler.....	28
1.4. Sovyetler Birliğinin Dağılmasından 2000 yılına kadar siyasi ilişkiler.....	34
1.5. 2002-2015 arası siyasi ilişkiler.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

1. Türk-Rus Ekonomik İlişkileri.....	50
1.1. Soğuk Savaş Sonrası Rusya ve Türkiye Ekonomilerine Genel Bakış....	50
1.2. Türk – Rus Ekonomik İlişkilerinin Temelleri.....	57
2. 1991-2002 arası ekonomik ilişkiler.....	71

3. 2002-2015 arası ekonomik ilişkiler.....	78
4. Enerji Alanında İlişkiler.....	81
4.1. Türkiye'nin Enerji İthalatı ve İhracatı.....	83
4.2.Rusya'nın Doğalgaz ve Petrol İhracatı.....	86
4.3. Rusya Federasyonu Gaz ve Petrol İhracatçısı Şirketler.....	92
4.3.1. GazProm.....	93
4.3.2. Lukoil.....	94
4.3.3. Rosneft.....	95
4.3.4. İmperyal Enerji.....	95
4.4. Türk – Rus Enerji Projeleri.....	96
4.4.1. Mavi Akım Projesi.....	96
4.4.2. Türk Akımı Projesi.....	97
4.4.3. Rusya – Türkiye Doğalgaz Boru Hattı (Batı Hattı).....	98
5. Turizm Alanında İlişkiler.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Türkiye – Rusya İlişkilerinde Müteahhitlik Sektörü.....	103
Sonuç.....	122
Kaynakça.....	125

Kısaltmalar

RSFSC: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

AKKA: Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Anlaşması

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

RF: Rusya Federasyonu

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ФСБ: Федеральная служба безопасности, veya RFGT: Rusya Federal Güvenlik
Teşkilatı

КГБ : Комитет государственной безопасности veya DGK: Devlet Güvenlik
Komitesi

OECD : Organisation for Economic Co-operation and Development, Ekonomik
İşbirligi ve Kalkınma Organizasyonu

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

SBKP: Sovyetler Birliği Komnrist Partisi

MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği

TÜSİAD: Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği

BTC: Bakü Tiflis Ceyhan boru hattı

TANAP: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TAP: Trans-Adriatic Pipeline “Trans-Adriyatik Boru Hattı”

DTO: Dünya Ticaret rgt

MC: Milletler Cemiyeti

BM: Birleşmiş Milletler

AB: Avrupa Birliği

KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği

EPDK: Enerji Piyasası Denetleme Kurumu

GSYİH: Gayri safi yurt içi hasıla

GOSKOMSTAT ”Федеральная служба государственной статистики”:

Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi

KEK: Karma Ekonomik Komisyon

TMB: Türk Müteahhitler Birliği

İNTEs: İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası

TÜRSAB: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği

TASAM: Türkiye Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

ATSO: Antalya Ticaret ve Sanayi Odası

TABLO LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1. Rusya Federasyonu 1992-2001 arası temel veriler.....	52
Tablo 2: Türk Rus Ana İhracat ve İthalat Alanları.....	66
Tablo 3. Türkiye – Rusya 1991-2001 İhracat – İthalat Verileri.....	73
Tablo 4: 2002-2015 Arası Türkiye – Rusya İhracat ve İthalat Rakamlar... 	80
Tablo 5 : Türkiye'nin 2005-2015 arası gaz ithal ettiği ülkeler.....	85
Tablo 6. Tengizchevroil Hisse Dağılımı.....	88
Tablo 7. 2013 yılı itibari ile Rusya'nın Bölgelere göre Petrol Üretimi.....	90
Tablo 8. Rusya Federasyonu'nun 2010-2015 yılları arası Petrol Üretim ve Tüketim Rakamları.....	91
Tablo 9. Rusya'nın 2008 itibari ile Avrupa'ya Gaz İhracat Yolları.....	92
TABLO 10. 2010-2015 arası Türkiye'yi ziyaret eden Rus Turist Sayısı... 	100
TABLO 11. 2013-2015 yıllarında Türkiye'yi ziyaret eden ilk 10 Ülke Turist Sayıları.....	101
Tablo 12: Türkiye Dış Ticaretinde KEİ Ülkelerinin Payı.....	105
Tablo 13: 1972-2010 Yurt Dışına Gönderilen Türk İşçi Sayısı.....	106
Tablo 14: 2011-2015 Yılları Arasında Yurt Dışına Gönderilen İşçi Sayıları.....	108
Tablo 15: 1972-2015 Arası Türk Müteahhitlik firmalarının Yurt Dışı Proje Sayıları ve İş hacmi.....	110

Tablo 16: 1989-2013 yılları arası Türk İnşaat Firmalarının Rusya'daki İşleri.....113

Tablo 17. Türkiye'de Rus Müteahhit Firmalarının Yer Aldığı Başlıca Projeler.....116

GRAFİK ve ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No:

Grafik 1. 1995-2014 Rusya Federasyonu İthalat - İhracat Verileri.....	55
Grafik 2. Rusya’da Yıllık Asgari Ücret Rakamları 1999-2015.....	70
Grafik 3. Türkiye’nin 2005-2014 yılları arası Doğalgaz İthalatı.....	84
Grafik 4. Hazar Bölgesinde Petrol Üreten Ülkelerin Üretim Rakamları....	87
Şekil 1. Gazprom’un Rusya Federasyonu içerisindeki Rezerv Bölgeleri....	94
Şekil 2.Mavi Akım Projesi Güzergahı.....	96
Şekil 3. Türk Akımı Projesi Güzergahı.....	97
Grafik 5: 2002-2016 arası Türk Müteahhitlik Şirketlerinin Yurt Dışı Yıllık İş Hacmi.....	109

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı Cihan Taşgın

Bölüm Adı: Orta Doğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri

Tez Danışmanı: Dr. Ali Erken

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans – 2016

Anahtar Kelimeler: Rusya, Türkiye, Enerji, Müteahhitlik, Turizm

ÖZET

1991-2015 ARASI TÜRK-RUS EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERDE MÜTEAHHİTLİK SEKTÖRÜNÜN ROLÜ

Türk - Rus ilişkileri, geçmişi birkaç yüzyıla dayanan ve her dönemin kendi içerisinde özel bir değerlendirmeye ihtiyacı olan bir tarihe sahiptir. 20.yüzyıla kadar savaşlarla geçen bu ilişkiler 1917 Ekim Devriminden sonra daha farklı bir boyuta evrilmiştir. Batı Emperyalizmine karşı bir politik temeli olan bu yeni Rus Rejimi yine Batı'ya karşı mücadele veren yeni Türk Hükümetini desteklemiş ve uzun yıllar sonra uluslararası ilişkilerde bu denli yakın ilişkiler kurulmuştur. Soğuk Savaş döneminde ise uluslararası ilişkiler sisteminin iki farklı kutbunda bulunan Türkiye ve Rusya buna rağmen ikili ilişkilerini sürdürmüşlerdir. 80li yılların ortalarından itibaren de ekonomik ilişkiler daha yakın bir hal almıştır. Buradaki en önemli dönüm noktası 1984 yılında imzalanan "Doğalgaz Alımı Antlaşması"dır. Bu anlaşma ile Türkiye-Rusya ilişkileri ekonomik ilişkiler anlamında yeni bir boyut kazanmıştır.

90lı yıllar iki ülke ilişkilerinde bir yanda gaz ihracat-ithalatı ekseninde ekonomik yakınlık ile geçerken öte yandan Çeçenistan Meselesinde Türkiye'nin tutumu ve buna karşılık Rusya'nın Kürt kartını ortaya koyması ile sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. 2000

yılı itibari ile iki ÷lke hem siyasi hem de ekonomik olarak daha aktif bir ilişki içerisine girmiştir. Ticaret hacmi büyümüş ve siyasi yakınlama derinleşmiştir. Öte yandan Rusya'nın yeniden yapılandırılmasında Türk Müteahhitlik firmaları büyük rol oynamıştır. Burada da başlangıç olarak 1984 antlaşmasının etkisi önemlidir. Türk Müteahhitleri, Rusya'da birçok projeye imza atmıştır. Bu ilişkilerin zirve noktası ise 2010 yılında imzalanan karşılıklı vize muafiyeti antlaşması ile gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada, tarihsel olarak Türk-Rus ilişkileri siyasi, ekonomik ve sosyal bir çerçevede ele alınmıştır. Disiplinler arası bir bakış açısı ile bu ilişkilerin birbiri ile olan ilişkileri üzerine durulmuş ve siyasi ve ekonomik gelişmelerin birbirinden ayırılmadan ele alınması gerekliliği üzerine odaklanılmıştır. Çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran en belirgin özellikte konuyu salt enerji, ekonomi veya siyasi ilişkilerin üzerinden değil, bunları bir bütün olarak ele almasıdır. Bulgularda daha önce yapılmış araştırmalardan elde edilen sonuçlardan yararlanılmış ve daha önce yapılan çalışmalarda çoğunlukla üzerinde durulan enerji ve turizm alanındaki ilişkilerin yanı sıra önemli bir ekonomik tarihe ve yapıya sahip olan taahhüt sektörü üzerine bir çalışma yrtlmştir. Müteahhitlik sektörünün de hem istihdam hem de ekonomik getiri olarak enerji ve turizm alanları kadar önemli olduğu ve özellikle yurt dışı istihdam ile yumuşak g kavramı üzerinden uluslararası ilişkiler açısından önemli olabilecek bir alan olduğu kavramı benimsenmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Cihan Taşgın

Programme: Political History and International Relations of Middle East

Supervisor: Dr. Ali Erken

Degree Awarded and Date: Master – 2016

Keywords: Turkey, Russia, Energy, Construction, Tourism

ABSTRACT

TURKISH - RUSSIAN RELATIONS BETWEEN 1991-2015 AND THE ROLE OF THE CONSTRUCTION BUSINESS

Turkish-Russian relations have a background of centuries and every period has the importance that requires to be examined individually. The relations were under the strain of war until the 20th century then developed another dimension following the 1917 Revolution. The new Russian regime, which was politically against Western Imperialism, supported the Turkish Government who also was at war with the West. After decades the two governments initiated very close relations.

During the Cold War, despite being positioned on the opposite sides of the International Relations system, they managed to maintain their bilateral relations. The Russian Federation made direct investments and built factories especially in the 60s. After the mid-80s the financial relations became closer. The milestone was "Natural Gas Supply Agreement" signed in 1984. This agreement brought the financial relations into another dimension.

In the 90s the relations between two countries were close due to natural gas trade. However, relations were also put under strain due to Russia taking advantage of the

Kurdish Issue in Turkey in response to Turkey's attitude on the Chechnya Issue, As of 2000 both countries started more active political and financial relations. The volume of trade and political approach developed.. Consequently, the Turkish constructors carried out several important projects in Russia. The peak of the relations was the Visa Agreement signed in 2010.

In this study, the history of Turkish-Russian relations are examined in political, economical and social aspects. With an inter-disciplinary point of view, these relations are examined in regard to their interactions with each other and focused on the necessity of discussing the political and economic indissociably. What makes this study unique is its aim to examine the subject, not discussing economics and politics individually but as a whole. In findings, this study benefited from the outcomes of previous research and the extent of this study is taken beyond the relations in energy and tourism sectors the construction sector which has significance in terms of the context and economic history. This study refers to the contraction business as equally important as energy and tourism sectors in terms of economy and employment. Especially its importance in employment abroad and in the international relations arena as a soft power concept .

Giriş

1. Konu

Türk Rus ilişkilerinin kökeni 16. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. Tarih boyunca bu ilişkiler savaşlar ve bu savaşlar sonucunda imzalanmış olan anlaşmalar doğrultusunda ilerlemiştir. 19.yüzyıldan itibaren Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'yı birçok kez karşı karşıya getirmiştir. Bunun sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu 1.Dünya Savaşı öncesinde ilk olarak Çarlık Rusya'nın en büyük stratejik düşmanı İngilizlerle bir ittifak kurma yoluna gitmiş ancak yapılan karşılıklı müzakerelerden sonuç alınamamış ve Alman İmparatorluğu ile müttefik olmuştur. 1.Dünya savaşı döneminde Doğu/Kafkas Cephesinde savaşmışlardır. 1917 Ekim/Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Çarlık Rusya'nın yıkılması ile Ruslar savaştan çekilmiştir. Lenin ve arkadaşlarının iktidara gelişi Türk-Rus ilişkileri açısından önemli dönüm noktalarından biridir. Dünya savaşı sonrası yeni kurulan Sosyalist Rus rejimi resmi ideolojisi ekseninde Türk devletinin batı ile olan ilişkilerinde Türk tarafının yanında bir politika izlemiş ve bu doğrultuda Lenin yönetimi Kurtuluş Savaşında Türk devletine yardım eden uluslararası güç konumundaydı. Bu kapsamda yeni rejimin Çarlık Rusya'nın oluşturduğu gizli anlaşmaları reddetmesi de önemli bir noktadır. Örneğin; *“Rusya ve doğudaki Müslüman emekçilere bir çağrıda bulundu. İstanbul'un alınması için Çar tarafından imzalanıp, Ekim Devriminden önceki Şubat (burjuva) Devriminin Menşevik başbakanı Kerenski tarafından onaylanan gizli anlaşmaları reddettiğini bildirdi”*.¹ gibi gelişmeler Lenin Rusya'sının tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.

Bu çalışma üç ana bölümde incelenecektir. Birinci bölümde Türk-Rus siyasi ilişkilerine bakılacak, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminden, Ak Parti Hükümeti dönemine kadar ki süreç kendi iç dengeleri ve uluslararası ilişkiler konjonktürü ekseninde değişen siyasal gelişmeler neticesinde incelenecektir. Bu devir yukarı da belirtildiği üzere beş farklı başlıkta ele alınacaktır. Bu bölümler; 1919-1924 arası dönem siyasi ilişkileri, 1924-1945 arası Türk-Rus Siyasi İlişkileri, Soğuk Savaş Dönemi Türk-Rus Siyasi

¹ Erel Tellal, “SSCB'yle ilişkiler”, Türk Dış Politikası Cilt 1., (10.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, syf 156

İlişkileri, Sovyetlerin Dağılmasından 2002 yılına kadar siyasi ilişkiler, Ak Parti Dönemi Türk-Rus Siyasi İlişkileri.

İkinci bölümde tezin ana konularından olan 1991-2015 arası ekonomik ilişkiler incelenecektir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile başlayan yenedünya düzeninde Orta Asya Türki Cumhuriyetler ile ilişkilerini geliştirmeye başlayan Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda özellikle Rusya ile de ekonomik ilişkiler daha rahat bir gelişme evresi göstermiştir. 70li yılların sonundan başlayarak günümüze kadar gelişerek, kimi zamanda duraksayarak gelen ekonomik ilişkiler belli başlı sektörler üzerinden incelenecektir.

Üçüncü bölümde ise; enerjiden sonra ikili ticari ilişkilerde en önemli alan inşaat sektörüdür. 80li yılların ikinci yarısından sonra başlayan Türk Müteahhitlerin Rusya serüveni, Sovyetlerin yıkılmasından sonra ise bu müteahhitlik işleri Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya kadar yayılmıştır.

Son bölüm sonuç bölümüdür. Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin Rusya ile ilişkilerinde başat aktör olan enerji ve inşaat sektörlerinin ikili siyasi ilişkilerinin bölge ve iki ülkenin hem bölge hem de uluslararası politikalarına etkileri tartışılacaktır. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'nda bulunan çalışan nüfusunun bir nevi "Soft Power" olarak ne derecede etkin olarak kullanılabileceği ve Jeopolitik konumu itibari ile Rusya'nın Enerji politikalarında ne denli bir etkinlik sahibi olabileceği meseleleri üzerine analiz yapılacaktır.

Türk Rus ilişkilerini tarihsel süreç içerisinde değerlendirirken uluslararası konjonktür çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. 20. Ve 21. Yüzyılda ikili ilişkiler uluslararası sistemin oluşturduğu şartlar neticesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda siyasi ilişkileri beş farklı dönemde incelemek uygun olacaktır. Bu dönemler:

- **1919-1924 arası siyasi ilişkiler;** bu dönem yeni kurulmakta olan Sovyet Rusya ile 1.Dünya Savaşında mağlup çıkmış ve yeni bir hükümet kurmak ve kendi meşruiyetini Batılı devletlere karşı kanıtlamak durumunda olan Ankara Hükümeti ile ilişkileri kapsamaktadır.

- **1924-1945 arası siyasi ilişkiler;** bu süreç iki savaş arası dönemi ve 2.Dünya savaşı dönemini kapsamaktadır. Tam bağımsızlığını kazanmış Türkiye

Cumhuriyeti ile Uluslararası İlişkilerde aktör olmuş Sovyet Rusya ilişkilerini bu dönemde incelenmelidir.

- **Soğuk Savaş Dönemi siyasi ilişkiler;** 1945 yılında 2.dünya savaşının sona ermesi ile başlayan bu dönemde Türkiye ve Rusya iki kutuplu düzenin farklı kutuplarında yer almışlardır. Bu dönemdeki ilişkiler iki farklı kutbun uluslararası ilişkilerdeki tutumları ekseninde şekillenmiştir.

- **Sovyetlerin Dağılmasından 2002 yılına kadar siyasi ilişkiler;** 1991 yılında Sovyetlerin dağılması ile başlayan süreç ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başta Orta Asya Türki Cumhuriyetler ve Kafkasya ile yakın ilişkilerin kurmaya başladığı dönem.

- **2002-2015 arası Siyasi İlişkiler:** 1999 yılında Vladimir Putin'in Rusya Devlet Başkanı olması ile Rusya Federasyonu'nda siyasi ve ekonomik dönüşüm süreci başlamıştır. Putin önce kaybedilen uluslararası itibarı geri kazandırmak için aktif ve reel bir dış politika yolu izlemeye başlamış öte yandan Sovyetlerin son dönemi ve dağılmasının ardından çöken ekonomiyi Dünya Enerji rezervinin önemli bir kısmına sahip olan ülke olarak Rusya'yı sıfırdan yapılandırma sürecini başlatmıştır. Ayrıca Gorbaçev'in ortaya attığı ve Sovyetlerin yıkılmasında önemli pay sahibi olduğu kimi Avrasyacı uzmanlar tarafından söylenen, Glastnost ve Perestroyka fikirlerini bir kenara bırakarak Devlet Tekelinde bir kalkınma planı benimsemiştir. 2002 yılında Türkiye'de de büyük bir siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşüm süreci yaşanmıştır. 1983 yılından sonra ilk kez bir parti tek başına iktidar gelmiştir. Ak Parti, kadro politikaları; bölgesel ve uluslararası ilişkilerdeki cumhuriyet dönemi aksine yeniden yapılanma sürecini başlatmış ve 2001 yılında büyük bir ekonomik kriz geçiren Türkiye'de tıpkı Rusya'dakine benzer bir ekonomik kalkınma modeli ortaya konmuştur. Yaklaşık olarak aynı dönemlerde ve benzer siyasal ve ekonomik yapılarda iktidara gelen iki lider 2000 yıllara iki ülke ilişkilerinin tarihsel sürecine baktığımızda çok büyük yol kat ederek Cumhuriyet tarihinin en iyi Türk-Rus ilişkileri dönemine imza atmıştır. 2002-2015 yılları arasını konu aldığımız bu bölümde, Türk – Rus ilişkilerinde karşılıklı bağımlılık ve bölgesel sorunlar ekseninde geçmişle mukayeseli bir şekilde en temel gelişmeler ele alınacaktır.

Yıllarca savaşlar ve savaşlar neticesinde anlaşmalarla 20. Yüzyıla kadar gelen Türk Rus ilişkilerinin ekonomik temelleri 1970 yılların sonlarına doğru atılmaya başlamıştır. Başlangıçta enerji anlaşması olan bu ilişkiler zamanla, taşımacılıktan, turizme,

tekstilden gıdaya birçok farklı alanda faaliyet gösteren özel ve kamu kuruluşları ile bugün 30 milyar dolara yaklaşan bir ticaret hacmine ulaşmıştır. Tezin 2.bölümünde genel olarak ekonomik ilişkilerin temelinden bahsedilecek ardından iki ülkenin ayrı ayrı 1991 öncesine kadar ki ekonomik durumuna bakılacaktır. Ardından ekonomik ilişkiler bölümün 1991-2002 ve 2002-2015 yılları arasında Türk – Rus ekonomik ilişkileri olarak iki ana bölümde inceleyeceğiz.

Genel manada Türk-Rus ilişkileri savaşlardan işbirliğine, uluslararası konjonktürün etkilediği dönemden Sovyetlerin dağılması ile oluşan boşluk dönemindeki Türk ve Türki cumhuriyetler ile yakınlaşmaya ve Putin – Ak Parti Hükümetlerinin yoğun iş birliği süreçlerine kadar birçok defa evrim geçirmiştir. Bu süreçte iki devlet arasında sabit kalan en temel sorunlardan biri Ermeni Meselesidir. 1915 olaylarının her yıl dönümünde Rusya’dan gelen ve gelecek olan açıklama Türk kamuoyunda önemli bir yet teşkil etmektedir. Rusların, Çarlık döneminden Sovyetlere ve Yeni Rusya’ya kadar her dönemde Ermeniler konusu ile ilgili düşüncesi hemen hemen aynı minvalde süregelmiştir. Ruslar bir yandan Ermenistan’ı ve Ermenileri memnun etmek ve kontrolünde tutmayı başarmaya çalışırken öte yandan da Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkilerini de aynı seviyede iyi bir düzeyde koruma çabası içerisindedir. Bunun iki temel dayanağı Türkiye’nin Avrasya ve İslam Coğrafyasında etkisi bulunan tek NATO üyesi oluşunun yanı sıra Azerbaycan’ın enerji konusundaki gücüdür. Türkiye Cumhuriyeti bir yandan halen de Batı Bloğunun bir parçası olmakla beraber öte yandan hem Orta Asya’daki Türk nüfusunun hem de İslam Coğrafyasına tarihsel ve manevi olarak bağlıdır. Ayrıca Orta Asya’dan özellikle de Azerbaycan ve İran’dan gelip Avrupa’ya geçmekte olan enerji koridorunun tam ortasındadır. Bu da dış politikada en önemli silahı enerji olan Putin Rusya’sının Türkiye ile ilgili siyaset yapımı sürecinde Türkiye’nin uluslararası ve sınır güvenliği ve de “tarihsel çatışması” bulunan başta Ermenistan gibi ülkelere karşı söylemlerinde daha az kırıncı olmak yoluna itmektedir. Ancak yine de Rusya için tam olarak Türkiye’nin desteklediği tezleri savunabilir veya Ermenileri bir kenara itebilir diyebilmek çok ütöpik olacaktır.

2. Konu ile ilgili Literatür Taraması

Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki siyasi ilişkilere baktığımızda elimizde doğrudan bu ilişkiler üzerine yazılmış kaynaklara bakacak olursak; Kamuran Gürün'ün Türk Tarih Kurumu yayınlarından basılmış olan **“Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)”**, Stefanos Yerasimos'un; **“Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye”**, Rıfkı Salim Burçak'ın; **“Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 – 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri”**, Haluk F.Gürsel'in; **“Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri”**, Feridun Cemal Erkin'in; **“Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi”**, Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko'nun; **“Batı ile İlişkilerin Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkileri”**, Hasan Selçuk'un; **“Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri”** ve editörlüklerini Fatih Özbay, Oleg A. Kolobov, Aleksandr A. Kornilov'un yaptığı; **“Çağdaş Türk-Rus İlişkileri/Sorunlar ve İşbirliği Alanları”** kitapları akademik anlamda başlıca eserlerdir. Bu eserlerin yanı sıra Türk Dış Politikası üzerine yazılmış olan ana kaynakların başında Editörlüğünü Baskın Oran'ın yaptığı ve Erel Tellal ile Mitat Çelikipala'nın Türk-SSCB ve Türkiye Rusya İlişkileri Bölümlerini kaleme aldığı **“Türk Dış Politikası Cilt 1-2-3”** kitapları ana dış politika kaynakları olarak gösterilebilir. Oran'ın kitaplarının dışında, editörlüğünü Mehmet Gönübol'un yaptığı; **“Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)”**, Kamuran Gürün'ün; **“Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)”**, kitapları dış politika üzerine ana kaynaklar olarak kullanılmıştır. Rus Dış Politikası üzerine ise; Asem Nauşabayeva'nın, **“Rusya'nın Dış Politikası”** kitabı önemli bir kaynaktır. Genel siyasi tarih konusu ile ilgili ise Fahir Armaoğlu'nun **“20.Yüzyıl Siyasi Tarihi”** ve Rıfat Uçarol'un **“Siyasi Tarih (1789-1994)”**, adlı eserleri kullanılan kaynaklardandır.

Bu kaynakların yanı sıra özel çalışma alanı olarak, ticaret odalarının ve düşünce kuruluşlarının yayınlamış olduğu eserlerde bulunmaktadır. Bunlar; İstanbul Ticaret Odası'nın yayımladığı, İlhan Uludağ ve Vildan Serin'in yazmış olduğu; **“S.S.C.B.'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri”**, Türkiye Ekonomi ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'in yayınlamış olduğu ve Turan Aydın ile Olga Bekar yazdığı; **“Türkiye'nin Orta ve Uzun Vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri”**, ayrıca Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD),

Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)'in yayımlanmış olduğu kaynaklarda ekonomik ve siyasi ilişkileri inceleyen önemli araştırmalardır. Bunlar; Ömer Bolat'ın MÜSİAD adına “**Rusya(Moskova, 23-24 Aralık 2002 ve Çin(7-13 Ocak 2003) İş Gezileri Değerlendirme Raporu**”, Mensur Akgün-Turgut Aydın'ın TÜSİAD adına “**Türkiye – Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**” ve DEİK'in “**Türk-Rus İş Konseyi, Türkiye – Rusya Federasyonu Ticari ve Ekonomik İlişkileri**” adlı rapor ve araştırma eserleridir.

Konu ile ilgili yayımlanmış olan diğer raporlar için ise Enerji Piyasası Denetleme Kurulu (EPDK)'nın doğal gaz ve petrol piyasası üzerine raporları, BP'nin yıllık yayınlanan “**BP Statistical Review of World Energy**” raporu, BOTAŞ'ın sektör raporu, Türk Müteahhitler Birliği (TMB)'nin sektör raporları ve Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası (İNTES)'in raporlarından faydalanılmıştır.

Enerji konusu ile ilgili raporların yanı sıra inşaat sektörü ile ilgili şirketlerin kendi internet sitelerindeki bilgilerin yanı sıra şirketlerin mevcut olan faaliyet raporlarından yararlanılmıştır. Bu kaynakların yanı sıra siyasi, ekonomik ilişkiler ile enerji ve müteahhitlik sektörleri ile ilgili süreli yayınlarda yayınlanmış olan makaleler, gazete makaleleri ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

İstatistiki veriler için ise, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Enerji Bakanlığı ve Türkiye İşçi Kurumu ile enerji şirketlerinin internet sitelerindeki verilerden derlenerek veya önceden bahsetmiş olduğumuz raporlardan doğrudan veya ikincil kaynak olarak alınmıştır. Ayrıca trademap ve dünya bankasının database'i bu verilerin elde edilmesi için kullanılan kaynaklardır.

3.Konu ile İlgili Çalışmalar

Türkiye Rusya Ekonomik ilişkileri alt başlıklar altında daha önce birçok tez ve makaleye konu olmuş bir araştırma alanıdır. Bu çalışmaların ekseriyeti ekonomik ya da siyasi ilişkilerin temel alınarak hazırlandığı çalışmalardır. Konu seçimi yapılırken Kafkasya, Orta Asya gibi enerji havzaları ve bu havzaların stratejik ve ekonomik boyutları ekseninde hazırlanmış tezlerdir. Salt olarak Türk-Rus ekonomik ilişkilerini ele alan ise 2000 yılındaki Yüksek Lisans tezi ile Ayhan Baklacioğlu'nun "*Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – Rusya Ekonomik İlişkileri*"adlı tezidir. Baklacioğlu tezini sektörler bazında inceleyerek bu ilişkileri etkileyen ekonomik ve politik faktörler üzerinde durmuştur. Hasan Selçuk'un TASAM Yayınlarından çıkmış olan "*Türkiye – Rusya Ekonomik İlişkileri*"adlı eseri de konuyu genel iktisadi ilişkiler çerçevesinde anlatmaktadır. Hasan Selçuk ayrıca ekonomik bir model değerlendirmesi yaparak iki ülke ekonomik ilişkilerini bu veriler ekseninde değerlendirmeye almıştır. Bu da bu çalışmayı kendi içinde özgün kılmaktadır.

Bir diğer kaynak ise; Fatih Özbay'ın doktora tezi olan ve Oleg A.Kolobov, Aleksandr A.Kornilov ve Fatih Özbay tarafından çevrilen ve TASAM tarafından yayınlanan "*Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005*" isimli eserde siyasi ve ekonomik ilişkiler eklenerek ele alınmıştır. Genel hatları ile ekonomik ilişkilerin boyutlarından ve siyasi ilişkilerin ekonomik gelişmelere yansımalarından bahsedilmiştir.

İki ülke ilişkileri ile ilgili daha önce de söylediğimiz üzere yazılan eserlerin ekonomi alanını ilgilendiren kaynakların ekseriyeti enerji konusu çerçevesinde şekillenmektedir. Diğer kısım ise siyasi tarihtir. Kamuran Gürün'ün "*Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*", Haluk F.Gürsel'in "*Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*", Feridun Cemal Erkin'in "*Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*" gibi kitaplar iki ülke ilişkilerini salt siyasi tarih ekseninde ele almaktadır. Yine tezimizde kullandığımız Baskın Oran'ın editörlüğünü yaptığı "*Türk Dış Politikası*" kitaplarında Erel Tellal ve Mitat Çelikpala SSCB ve Rusya ile ilişkiler bölümlerinde temel olarak ilişkilerin siyasi boyutlarını ele almışlardır.

Bu çalışmamızda önceki çalışmaların ortaya koyduğu ana boyutlar olan enerji, turizm, siyaset gibi konular bir bütün olarak ele alınmış ve bunlara ayrıca müteahhitlik sektörü eklenmiştir. Daha önceki birçok çalışmada belli ölçüde aktarılan taahhüt sektörünün iki ülke ilişkilerinde en az enerji ve turizm kadar önemli olduğu söylenmeye çalışılmıştır. Ayrıca siyasi ve ekonomik tarih iç içe aktararak disiplinlerarası bir çalışma ortaya koymak hedeflenmiştir. “1991-2015 Arası Türk Rus Ekonomik İlişkileri Ve Bu İlişkilerde Müteahhitlik Sektörünün Rolü” isimli tez çalışmamızın Sovyetlerin Dağılmasından sonraki dönemde Türk - Rus ekonomik ve siyasi ilişkileri araştırmalarında akademik camiaya katkı yapması beklenilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.Türk-Rus Siyasi İlişkileri

1.1. 1919-1924 ARASI SİYASİ İLİŞKİLER

1919-1924 arası dönemdeki siyasi ilişkiler hem Lenin Hükümetinin hem de Ankara Hükümetinin meşruiyetini kazanma dönemidir. Sevr'in imzalanması ve Anadolu topraklarının Batılı Emperyalist güçler tarafından işgali ile başlayan süreç, ardından başlayan Kurtuluş Savaşı mücadelesi aynı dönemde Batı ile yani emperyalizm ile ilişkilerini Çarlık Rusya'sının aksine daha net bir tavırla ortaya koyan Lenin hükümeti ile yakınlaşmaya zemin oluşturmuştur. *"Bolşevik Devrimi'nden sonra, I.Dünya Savaşı'ndan çekilen Rusya, Müttefik Devletler ve Osmanlı İmparatorluğu ile Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma ile Rusya Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı İmparatorluğu'na geri vermiştir."*² Bu dönemde Türk tarafı ile Lenin Rusya'sını ikili işbirliğine iten nedenleri Ankara Hükümeti ve Moskova Hükümetleri tarafından şu şekilde sıralayabiliriz;

Ankara Hükümetini anlaşmaya iten etkenler:

- Her iki taraf için de geçerli olan "düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesine değinmek gerekir. Her ikisi de emperyalist işgalcilere karşı savaşan Moskova ve Ankara'yı işbirliğine iten ilk neden budur.
- Kendi savaş sanayiine sahip olmayan Ankara'nın (Fransa'nın 1921'de çekilirken bıraktığı silahlar dışında) en önemli askeri malzeme ve ekonomik yardım kaynağı Moskova olmuştur
- Ankara, Kafkaslarda Bolşevik yönetimlerin kurulmasına göz yumma karşılığında doğu cephesini güvenceye alarak, tüm gücünü batı cephesine aktarabilmiş, savaşın kazanılmasında bunun önemli rolü olmuş tur.

² Turan Aydın, Olga Bekar., Türkiye'nin Orta ve Uzun Vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri, TESEV, 1997, Boyut Yayıncılık, syf. 5

- Bolşeviklerin Ankara'yla iletişim kuran ilk hükümetlerden biri ve Türkiye'nin bağımsızlığı ile toprak bütünlüğünü kabul ederek kapitülasyonları 1921 antlaşmasıyla reddeden ilk devlet olması Ankara için önemli olmuştur.

- 21 Şubat - 12 Mart 1921'de toplanan Londra Konferansında görüldüğü gibi, Ankara'nın Batılılarla ilişkilerinde Moskova'yı bir koz olarak kullanmasından söz edilmelidir.³

Moskova Hükümetinin gerekçeleri:

- Moskova açısından bakıldığında da "düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesi geçerlidir.

- Üstelik, İngiltere'nin desteklediği Yunanistan'a karşı Ankara Hükümeti'nin kazanacağı zafer, İngiltere'nin sömürsü altındaki Müslüman lan uyandırabilirdi.

- Türkiye'nin emperyalizme karşı savaşı kazanması Moskova'nın güney cephesini güvenceye alması anlamına geliyordu. Bu bir yandan Kafkaslarda Bolşevik hükümetlerin kurulması, diğer yandan Boğazlan Müttefikler yerine bağımsız bir Türkiye'nin denetim altında tutmasıyla gerçekleşecekti. Ayrıca, Moskova soyutlanmaktan da kurtulacaktı.

- Ankara'yla kurulan iyi ilişkiler, Orta Asya halklarıyla ilişkilerde olumlu bir referanstı

- İlişkilerin başlangıç aşamasında (en azından 1921 antlaşmasına değin) Bolşevik devrimini Anadolu hükümetine benimsetme umudu da Moskova açısından ilişkileri geliştirmede olumlu bir etmen oldu.

³ Erel Tellal, "SSCB'yle ilişkiler", Türk Dış Politikası Cilt 1., (10.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, syf 161

- Moskova "Doğu Sorunu" çözülmeksizin uluslararası sistemde istikrarın sağlanamayacağını görerek, bu sorunun Ankara lehine çözümünde etkin rol oynamaya çalıştı.⁴

Mustafa Kemal'in TBMM'de yaptığı konuşmada sarf ettiği şu sözler de Türk tarafının Sovyetlere yönelik bakışını önemli ölçüde ortaya koymaktadır.

*“Kadim dostumuz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile münasebetimiz dostluk vadisinde her gün daha ziyade inkişaf ve terakki etmektedir. Hükümeti Cumhuriyetimiz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile hakiki ve vasi hüsnü münasebatı, mazide olduğu gibi, şiarı siyasi addetmektedir.”*⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi "TBMM" ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti "RSFSC" hükümetleri arasındaki siyasi ilişkiler 1920 de kurulmuştur. İki ülke arasındaki, bu yakınlaşma sayesinde Rusya, İstanbul'u kendisine veren gizli antlaşmayı feshetmiş ve 3 Haziran 1920'de BMM'yi resmen tanımıştır.⁶ 1920 yazı ve 1921 kışında Moskova'ya giden TBMM heyetlerinin yaptığı görüşmeler 16 Mart 1921 'de bir "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" nın imzalanmasıyla sonuçlanacaktır.⁷ İngilizlerin Boğazları işgali ve Doğu'da Bakü'ye ordu çıkarmaları hem TBMM hükümeti hem de RSFSC hükümetlerinin ortak çıkar alanlarına doğrudan etki etmiştir. Bu etki de bu iki hükümetin batılı güçlere karşı ortak tavır almalarına neden olmuştur. Bu minvalde TBMM hükümeti reisi Mustafa Kemal "TBMM'nin Moskova Hükümetine Birinci Önerisidir" başlığı altında şu maddeleri içeren bir karar göndermiştir.

⁴ Erel Tellal, "SSCB'yle ilişkiler", Türk Dış Politikası Cilt 1., (10.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, syf162

⁵ Kamuran Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 531, Ankara, 1983, syf 35

⁶ Gürsel, H.F., Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, AK Yayınları, İstanbul, 1968

⁷ Erel Tellal, "SSCB'yle ilişkiler", Türk Dış Politikası Cilt 1., (10.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, syf 165

1. Emperyalist Hükümetlere karşı harekâtı ve bunların egemenliği ve sömürsü altında bulunan ezilen insanların kurtuluşu amacını güden Bolşevik Ruslarla çalışma ve hareket birliğini kabul ediyoruz.

2. Bolşevik güçleri Gürcistan üzerine askeri harekât yapar ya da izleyeceği politika ve göstereceği etki ve nüfuz ile Gürcistan'ın da Bolşevik birliğine girmesini ve içlerindeki İngiliz güçlerini çıkarmak için bunlara karşı harekâta başlamasını sağlarsa, Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine bir askeri harekâtı yöneltmeyi ve Azerbaycan Hükümeti'ni de Bolşevik devletler grubuna sokmayı yükümlenir.

3. Önce milli topraklarımızı işgal altında bulunduran emperyalist güçleri kovmak ve ilerde emperyalizme karşı meydana gelecek ortak mücadelelerimiz için iç güçlerimizi kurmak üzere şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının ve kararlaştırılacak sayıda cephane ve diğer savaş makine ve araçlar ve sağlık araçlarının ve yalnız doğuda harekât yapacak güçler için yiyeceklerin Rus Sovyet Cumhuriyetince sağlanması rica olunur.⁸

Bu da şunu açıkça göstermektedir ki TBMM hükümeti Batılı işgalci kuvvetlere karşı Bolşevik Rusya'nın işbirliğini kabul ediyor ve ihtiyaç duyuyor. Bu mektuba karşılık olarak ise RSFSC Dış İşleri Halk Komiseri Çiçerin içerisinde şu maddelerin bulunduğu bir mektupla yanıtlamıştır:

1. Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı
2. İtiraz edilmeyecek kadar Türk toprağı olan toprakların, Türk devletine bağlanması,
3. Arabistan ve Suriye'nin birer bağımsız devlet gibi ilanı,
4. Büyük Millet Meclisi'nce alınan kara göre, Türkiye Ermenistan'ının, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum Bölgesinin, Doğu Trakya'nın ve bütün Türk-Arap halklarının karma olarak yaşadıkları devlet topraklarına, kendi kaderlerini kendi eliyle tayin etme hakkının tanınması.(...)

⁸ Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet ilişkileri Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye, Gözlem Yayınları, 1.Baskı, Ocak 1979, syf 232

5. Büyük Millet Meclisi yönetimindeki yeni Türk devletine ait topraklarda yaşamakta olan milli azınlıklara, Avrupa'nın en serbest hükümetlerinde milli azınlıklara tanınan tüm hakların tanınması.

6. Boğazlar sorununun çözümlenmesinin Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce toplanacak konferansa sunulacak görüşülmesi.

7. Ecnebi devletlerin mai kontrolüne ve kapitülasyon rejimine son verilmesi.

8. Her türlü ecnebi nüfuz alanlarının ortadan kaldırılması.⁹

Böylelikle Bolşevik hükümeti de TBMM hükümeti ile anlaşmayı kabul etmiş ve ortak bir mücadelenin oluşabileceğini göstermiştir. Erel Tellal'a göre bu karşılıklı yazışma Türk-Rus siyasi ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul görmektedir. Ayrıca, Bu antlaşma ile Sovyet Rusya, Sevr Antlaşması'nı reddetmiş, yeni Türk Devleti'nin Misak-ı Milli sınırlarını tanımış, aynı zamanda Türk-Sovyet sınırı kesin olarak belirlenmişti. Böylelikle bu antlaşma, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Dayanışma, dostluk ve işbirliği dönemini başlatmıştı.¹⁰ İki hükümet arasında karşılıklı mektupların gitmesi ve anlaşmaların yapılmasına rağmen Doğu'da Ermeni Çetelerin saldırıları ve Batı'da Yunan Ordusu'nun ilerleyişi Türk hükümetinin elini kolunu bağlamıştır. Ermeni güçlerinin doğu Anadolu'da çatışmaları artırması ile TBMM hükümeti doğu ve Kafkasya'da operasyon kararı almıştır. Kazım Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal arasında yapılan görüşmelerde 1920 Nisan'ın da Ermenilere karşı bir harekât yapılması planmış ve Kazım Karabekir Ankara'ya taarruza hazırız telgrafı çekmiştir. Buna mukabil Mustafa Kemal'in verdiği cevap şöyledir: "Meclisi Millî'nin noktai nazarı, esas Bolşeviklerle temas ve maddi ve fiili bir ahdi müşterek temininden evvel tarafımızdan harekâtı askeriye başlanmamasıdır."¹¹ Bu cevap aynı zamanda TBMM Hükümeti'nin Bolşeviklerle arasının açılmamasını da istemektedir. Aynı süreçte Moskova'da bulunan heyetin görüşmeleri devam etmekte ve Kafkaslardaki mevcut durum ile ilgili Lenin'in tutumu sonrasında Kazım Karabekir harekât kararı almış ve böylelikle harekâta başlayan Tür ordusu önce Kars'ı ardından Gümrü'yü ele geçirmiştir. Bu gelişmelerin ardından TBMM Hükümeti ile Ermenistan arasında 2 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşması imzalanmıştır.

⁹ Yerasimos a.g.e. 238-239

¹⁰ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1994), Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, syf 563

¹¹ Gürün A.g.e syf.40

İmzalanan bu anlaşma, TBMM Hükümetinin imzaladığı ilk uluslararası anlaşma olma özelliğinin yanı sıra şu maddeleri ile de TBMM Hükümeti'nin Ermeni orduları karşısında kazandığı zaferi ve Doğu Anadolu'daki güvenliği temini açısından önemlidir.

- **4.Madde:** Emperyalist Devletlerin kışkırtma ve özendirmeleri sonucu olarak, düzen ve güvenliği bozucu durum ve eylemlere bundan böyle olanak bırakılmaması yolundaki iyi niyeti nedeniyle, Erivan (Ermenistan) Cumhuriyeti iç güvenliği korumağa yetecek düzeyde, hafif silahlı jandarma kuvveti ve ülkeyi savunmaya ayrılan sekiz dağ ya da sahra topu ile yirmi makineli tüfeğe sahip ücretle tutulacak bin beş yüz askerden oluşan bir birlikten fazla bir askersel kuruluşa izin vermemegi yükümlenir. (...)

- **5.Madde:** Barışın yapılmasından sonra Erivan'da yerleşecek Türkiye'nin siyasi Temsilcisi ya da Büyükelçisinin yukarıda sözü edilen konularda her zaman denetleme ve soruşturma yapmasına Erivan Hükümeti izin vermediği işbu Anlaşma ile kabul etmiştir. Buna karşılık, Ermenistan Cumhuriyeti istemde bulunursa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ermenistan'a silâhlı yardımda bulunmağı yükümlenir.

- **10.Madde:** Erivan Hükümeti, Türkiye Büyük Milletince kesinlikle reddedilmiş olan (Sevr) Andlaşmasını hükümsüz sayıp bunu ve kimi emperyalist hükümet ve siyasi çevreler elinde bir kışkırtma aracı olan Avrupa ve Amerika'daki Temsilci Heyetlerini geri çağırmağı, bundan böyle iki ülke arasında her türlü yanlış düşünceleri ortadan kaldırmak iyi niyetiyle yükümlendiğini açıklar.

Ermenistan Cumhuriyeti barış ve esenlik içinde gelişmesini sağlama ve Türkiye'nin komşuluk haklarına saygılı olma doğrultusundaki iyi niyetlerinin bir kanıtı olmak üzere, emperyalist amaçlar güderek, iki ulusun barış ve esenliğini tehlikeye soğan haris, savaşçı kişileri hükümet yönetiminden uzak tutmağı yükümlenir.

- **12.** Bağlı Tarafardan her biri, karşı Tarafa ilintili kişi ve malların kendi demiryolları ve genellikle tüm ulaşım yolları üzerinden özgürce geçmelerini ve öteki Tarafın denize ya da herhangi bir ülkeye transitini, hiç bir biçimde, engellememeğı yükümlenir. Türkiye Hükümeti, Şerur, Nahçıvan, Şahtahtı ve Gulfa yoluyla İran, Maktu

ve Ermenistan arasında transit işlerinin serbestliğini sağlar. Ermenistan Hükümeti, Azerbaycan, İran, Gürcistan ve Türkiye arasında eşya, araba, vagon ve tüm transit işlerinden vergi almamağı yükümlenir.

• **14.** Erivan Cumhuriyetince her hangi bir Devletle yapılmış olan tüm Andlaşmaların Türkiye'yi ilgilendiren, ya da Türkiye'nin çıkarlarına zararlı hükümlerini geçersiz saymayı bu Cumhuriyet kabul eder ve yükümlenir.¹²

Anlaşmanın bu maddeleri TBMM'nin Ermenistan üzerinde doğrudan tahakkümü anlamı taşımaktaydı ancak RSFSC'nin Erivan'ı alması ve Ermenistan'da Bolşevik Hükümeti kurmasının ardından Gümrü Anlaşmasını tanımadığını açıklamıştır. Buna rağmen bu anlaşma daha sonra imzalanacak olan Kars Anlaşmasına kadar doğudaki sınır güvenliğini sağlamıştır. Kafkaslardaki sorunlar Türk Rus ilişkilerini doğrudan etkilemekte ve TBMM Hükümeti İngiltere ve Bolşevik Rusya arasında kalmaktadır. 1921 yılında TBMM Hükümeti ile RSFSC arasında Moskova'da bir dostluk ve kardeşlik anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma TBMM Hükümeti'nin büyük bir devletle imzaladığı ilk anlaşma olma özelliğinin yanı sıra önemli maddeler içermektedir. Moskova Anlaşmasının girişinde yer alan ve anlaşmanın mahiyetini anlatan aşağıdaki metin bu anlaşmanın iki devlet açısından da ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

“Ulusların kardeşliği ilkesini ve kavimlerin kendi geleceklerini özgürce saptamak hakkını tanımakta birleşmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, genişleme ve istila siyasetine karşı olan savaşımındaki dayanışmalarını ve iki ulustan birinin karşılaşacağı zorlukların ötekini de ağırlaştıracağını bilerek, aralarında her zaman dostluk ilişkilerinin ve her iki ulusun karşılıklı çıkarlarına dayanan sürekli dostluk bağlarının yerleşmiş olmasını görmek özlemiyle bir Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması yapmağa karar vermişler...”¹³

¹² <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=252> ERIŞİM TARİHİ: 05.09.2016

¹³ İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.32

Öte yandan Dostluk ve Kardeşlik anlaşmasının şu maddeleri de iki ülke arasındaki ilişkilerin mevcudiyeti ve geleceği açısından çokça önemlidir:

- *“Madde 1- Bağlı Taraflar, herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış antlaşması ya da başka bir uluslararası bağıtı tanımamayı ilke olarak benimserler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükûmeti, bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilmekte olan Türkiye ulusal Hükûmeti tarafından tanınmamış Türkiye’ye ilişkin hiç bir uluslararası bağıtı tanımamayı kabul eder. İşbu Antlaşmada yazılı ‘Türkiye’ terimi ile 28 Ocak 1920 günü İstanbul’da toplanan Meclis-i Milli’nin kapsadığı topraklar anlaşılmaktadır.*

- *Madde 4- Bağlı Taraflar, Doğu uluslarının ulusal kurtuluş hareketleri ile Rusya işçilerinin yeni bir sosyal düzen için savaşımı arasındaki yakınlığı gözlemleyerek, bu ulusların özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve diledikleri hükûmet rejimi ile yönetilmek haklarını açıkça belirtirler.*

- *Madde 8- Bağlı Taraflar, toprakları üzerinde karşı Taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklarından birinin Hükûmeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşın amacıyla olan grupların yerleşmesini hiç bir zaman kabul etmemeyi yükümlenirler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri için de karşılıklı olmak koşulu ile özdeş yükümlülük üstlenirler.”¹⁴*

Bu anlaşmayı Kars ve Ankara anlaşmaları izlemiştir. Kafkaslardaki gelişmeler ve Türkiye’nin müdahil olduğu durumlar Sovyet Rusya’nın TBMM hükûmetine bakışını sürekli değiştirmesinde etken oluşturmuştur. RSFSC’nin Gürcistan’ı işgali ve ardından Gürcistan Hükûmeti’nin isteği ile Kazım Karabekir’in Batum’a girmesi iki devlet arasındaki ilişkilerde gerilime neden olmuş olsa da yapılan müzakereler ile Stalin’den yardımlara devam sözü alınmıştır. Böylelikle Türk Ordusu Batum’dan çekilmiştir. Öte yandan Sakarya Muharebesi ve Batı Anadolu’da Yunan ilerleyişi de Türk Hükûmetinin daha çok Batı yoğunluklu aktif bir harekate itmiştir.

¹⁴ Soysal, a.g.e., s.32-38

Ayrıca daha sonraları bir çok kez boğazlar konusunda Türk tarafını tabiri caizse sıkıştıran Ruslar Lozan Konferansı döneminde Boğazlar Meselesi görüşülürken konferansa katılmış ve bu süreçte İngiltere ve Fransa'nın tutumlarının karşısında Türk tezini desteklemişlerdir. Feridun Cemal Erkin göre;

“Türkiye’de milli hükümetin ve Sovyetler Birliğinde komünist rejimin kurulduğu ilk günden beri Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ahdi ilişkiler şu üç temel vesika üzerinde kurulmuştur:

1 – 16 Mart 1921 de Moskova’da imza edilen Dostluk ve İyi Geçin antlaşması;

2 – 13 Ekim 1921 de Kars’ta, bir taraftan Türkiye ve, öte taraftan, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetleri Sosyalist Cumhuriyetleri arasında imza edilen Dostluk antlaşması;

3 – Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Paris’te 17 Aralık 1925 tarihinde imza edilen Tarafsızlık antlaşması.”¹⁵

Bu üç antlaşma, ikinci dünya savaşı öncesine kadar ikili ilişkilerin temellerini oluşturmuştur. Ancak 1939 sonrasında Sovyetler, Almanlar ile işbirliği içinde iken ve kendilerine savaş ilan ettikten sonraki dönemde de ana konu olarak Boğazlar Meselesini gündeme getirmiştir. Sovyetler 19. yy’dan itibaren sıcak denizlere inme politikası olarak bilinen ve boğazlarda söz hakkı olması talebi 1945 yılına kadar devam etmiştir. Sonraki bölümlerde de bahsedileceği üzere Boğazlar konusu hem 1930lu yıllarda hem de 1945 sonrasında Sovyetler için stratejik öneme sahip bir konu olmuştur.

İlk yıllardaki batıya karşı Sovyet desteğinden birçok defa bahsetmiştik. Bunun aslında ana nedeni Sovyetlerin daha sonraki yıllarda çok daha net bir şekilde ortaya çıkacak olan emperyalizme karşı aldığı net tavidir. Boris Potskhveriya şöyle aktarıyor: “8 Kasım 1917 tarihinde Sovyetler Kongresi’nce kabul edilen barış kararnamesinde

¹⁵ Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, sayfa 247

emperyalist savaşlara karşı ve ilhaklar ile tazminatların olmadığı bir barış uğruna savaş ilan edilmiş; ulusların kendi kaderlerini etme hakkı benimsemiştir.”¹⁶

1.2. 1924-45 arası siyasi ilişkiler

Bu dönemde ilişkiler hem 1.Dünya savaşı sonrası uluslararası ilişkilerdeki durumlar ve 2.dünya savaşı öncesi ve süresince yaşanan siyasal ortam neticesinde şekillenmiştir. 13 Haziran 1928 yılında Türkiye Düyunu Umumiye İdaresi ile Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda bir anlaşma yapmıştır. Yukarı da bahsettiğimiz Boğazlar Meselesinin yanı sıra Düyunu Umumiye borçları ile ilgili Rus tarafının tavrını Gürün şu şekilde aktarmaktadır; “*Rus basını bu mukaveleyi de tenkid konusu yaptı. Rusya'nın eski rejime ait borçları tanımamış olduğunu belirterek, Türkiye'nin aynı durumdaki borçları ödemeye devam etmesini yanlış bir politika olarak tarif etti.*”¹⁷ Buradan doğrudan Rusların Türkleri desteklediği anlamı çıkabilmekle beraber kendilerinin bir önceki rejimi reddiye mahiyetindeki politikaları da Türk Hükümetinin yanında tavır almaya itmiş olabilir. Zira Batı'dan kendilerine gelebilecek olan eski rejim ile ilgili baskıyı da ötelemek için Türkiye'nin İmparatorluk mirasını reddinden taraf olmaları Rusların bir anlamda işine gelmektedir. 1925 yılında Resmi olarak imzalanan ilk anlaşma özelliğini taşıyan Tarafsızlık ve Saldırmazlık anlaşması 17 Aralık 1929'da iki yıllığına yeniden uzatılmıştır.

*11 Mart 1927 tarihi ise iki devlet arasında Ankara'da Ticaret ve Seyrisefain Anlaşmasının imzalandığı tarihtir. Bu anlaşma ile iki ülke arasında bazı ticari düzenlemeler yapılmış, ticaret temsilcilikleri kısmen diplomatik hale getirilmiştir.*¹⁸ İmzalandığı dönem için Büyükelçi Cevat Akalın “*Türk-Sovyet münasebetlerinin belkemiğini teşkil eden*” bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalandı, demiştir.¹⁹ Ayrıca anlaşmaya yeni bir protokol eklenmiştir. Bu protokol, “*...Türkiye'nin Sovyetler Birliğine*

¹⁶ Boris B.Potskhveriya, “1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri”, Türk-Rus İlişkilerinde 500.yıl Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, syf. 189

¹⁷ Gürün A.g.e syf 48

¹⁸ Aktaran: Çağatay BENHÜR “**STALİN DÖNEMİ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ**”, Mehmet Gönlübol ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. bsk., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996. Syf. 77

¹⁹ Rıfki Salim Burçak, Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 – 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri, Gazi Üniversitesi Yayın No: 22, Ankara, 1983, syfa.14

haber vereden ve onun onaması olmadan, komşusu Devletlerle siyasal bağtlar yapmamasını öngören bir hüküm getirmiştir.”²⁰

Yine bu anlaşmaya ek olarak 1931 yılında protokol imzalanmıştır. Gürün'den aynen aktarıyorum:

“7 Mart 1931 de, 1925 Anlaşmasına ek olmak üzere bir protokol daha imzalandı. Bununla taraflar, Karadeniz'deki ve buna bağlı denizlerdeki donanmalarını arttıracak harp gemilerini almadan veya yapmadan diğerini haberdar etmeği taahhüd ediyorlardı.”²¹

Aynı dönemlerde bir başka önemli anlaşma imzalanma aşamasındadır. Fransa Dış İşleri Bakanı Aristide Briand ile Amerika Dış İşleri Bakanı Frank Billings Kellog arasındaki müzakereler netice bulmuş ve 27 Ağustos 1928'de Briand-Kellog Paktı olarak bilinen ve başka diğer devletlerinde içerisinde bulunacağı bir saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma iki savaş arası dönemde imzalanmış tek tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması olma özelliğini taşımaktadır. Bu pakta ek olarak Ruslar yeni bir girişimde bulunarak kendi komşu ülkelerinin bu pakta bir an önce uyabilmesi için bir protokol hazırlanmıştır. Dönemin Rus Dış İşleri Bakanı Litvinov'un hazırladığı ve aynı adı taşıyan Litvinov Protokolü olarak bilinen bu metin Rusların batılılar tarafından izole edilmesinin de önünü kapamaya yönelik bir girişimdir.

Türkiye'nin aynı dönemde Milletler Cemiyetine üye olurken ortaya koyduğu şartta bize Türk-Sovyet ilişkilerinin bu dönemde ne denli yakın bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. Buna göre Türk tarafı anlaşmaya taraf olmadan önce Sovyet Hükümetini Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliğine bir nota ile şunu bildirmiştir:

“...Milletler Cemiyetinin 16 ve 17. Maddeleri gereğince tatbik edebileceği müeyyidelere, Türkiye'nin katılmasının, ancak Sovyetler Birliği'nin bir üçüncü devlete

²⁰ Soysal, a.g.e. s.265-266

²¹ Gürün A.g.e syg 48

tecavüz harbi açması halinde mümkün olabileceğini, bunun dışında herhangi bir tedbire iştirak etmeyeceğini taahhüd etti... ”²²

Bu konulardaki çekincelerine rağmen Rus tarafı MC'nin Silahsızlanma Konferansına Türkiye'nin katılması önerisini sunmuş ve hem Briand-Kellog Paktında hem de Litvinov Protokolünde ortak hareket edilmiştir.

1930'lu yılların başında Dünya büyük bir ekonomik krizden çıkmış ve 2.Dünya Savaşı'nın ayak sesleri gelmeye başlamıştır. Bu yıllarda iki ülke arasındaki ilk büyük ve önemli gelişme Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova ziyaretidir. Bu ziyaret neticesinde SSCB'nin Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açması fikrinde mutabakata varılmış ve yardımın gerçekleşmesine dair protokol de 21 Ocak 1934'de Ankara'da imzalanmıştır.²³ 1935 yılına gelindiğinde ise uluslararası ortam daha gergin bir hal almaya başlamıştır. 1932 yılında başlayan İspanya İç Savaşı, giderek güçlenen Nazi Almanya'sı ve Musolini İtalya'sı Avrupa için önemli bir tehlike unsuru olmaya başlamıştır. Bu süreçte Türkiye Rusya ile ortak bir anlaşma yapma çabalarına girişmiş ancak Rus tarafı yalnızca bir saldırmazlık anlaşması yapmaya yanaşmıştır. Buna karşılık olarak Türk Büyükelçisi Zekai Apaydın şu notları düşmüştür; “... *Siyasi Pakta gelince onu da İtalya ve Almanyaya karşı olmak üzere, belki de mahrem olarak yapmayı kabul ederler zannediyorum... Görülüyor ki İtalya'ya karşı bizimle beraber olmaya taraftardır fakat İtalya'yı kuşkulandırmamak da başlıca emelleridir.*”²⁴ Rusların siyasi bir pakta yanaşmamasının altında Almanların doğu Avrupa'yı yani Sovyetlerin de hedefinde olan bir bölgeyi elde etme gayesinde oluşu ve İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkileri olan Türkiye ile yapılacak bir anlaşmanın bu devletleri kuşkulandırma riskinin oluşu da etkilemiş olabilir. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sonrası Türkiye bu durumdan rahatsız olmuştur. Bu doğrultuda MC'nin aldığı İtalya'nın saldırgan ilan edilmesi kararına taraf olmuştur. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Rusya ile 1925 yılında yapılan anlaşma 1935 yılında 10 yıllık süre ile yeniden uzatılmıştır. İtalya'nın bu işgalinden sonra Türkiye Lozan'da Boğazlar Anlaşmasını imzalamış olan devletleri bir konferans yapmaya davet etmiş ve böylelikle

²² Gürün A.g.e. syf 49

²³ Mehmet Gönülöbol ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. bsk., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996. syf 110-111

²⁴ Gürün A.g.e syf 50

Montreaux Anlaşması 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır. Ancak Rus tarafı anlaşma metnine itiraz etmiştir. Dönemin Rus Dış İlişkiler Komiseri Litvinof'un müzakereler sırasında sarf ettiği sözler Rusların çekincelerini ortaya koymuştur. Litvinof müzakereler sırasında şunları söylemiştir;

“... Karadeniz'e sahildar memleketlerden biri muharip olduğu takdirde, bu denizin kapanması lazım gelip gelmediğine karar vermek hakkını Türkiye'ye tevdi etmek... Türk Hükümetinin gayet ağır bir mesuliyet tahmil etmektir. Tabii herhangi bir zamanda Boğazların ve Karadeniz'in kapanmasının muhariplerden birine faydası öbürüne zararı dokunabilir ve işte o zaman Türk Hükümetinin muhariplerden biri nefine hareket niyetinde olup olmadığını düşünmesi icap eder... Memleketlerimiz arasındaki büyük dostluğa rağmen, bu kadar ehemmiyeti haiz bu kararı herhangi bir memlekete, en iyi dostumuz bile olsa, terk etmeğe muhalifim...”²⁵

Litvinof'un bu sözleri bir anlamda bundan sonraki süreçte Rusların boğazlar konusundaki tavrının da temellerini oluşturmaktadır. Bu yıllarda Türkiye, Yugoslavya'dan Afganistan'a olan bölgede ittifaklar kurarak kendini olası dış tehditlere karşı koruma altına alma çabasıdadır. Bu minvalde, Irak-İran-Afganistan ile Sadabat Paketi'nin yine aynı yıllarda Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Antantı imzalanmıştır. Türkiye bir yandan bu anlaşmaları yapmakla beraber öte yandan Sovyetlerle arasındaki ilişkileri de yakın tutma niyetindedir. Bu amaçla Sovyetleri de yakından ilgilendiren Balkan Antantına şu çekinceyi koydurmuştur: *“Türkiye, SSCB'ye karşı yöneltilmiş herhangi bir eyleme, hiçbir zaman, katılmak durumuna girmeyeceğini açıklamıştır.”²⁶*Bu konu ile ilgili Potskhveriya'da şunları aktarmaktadır:

“Ankara ile Moskova arasındaki iyi komşuluk ilişkileri ve bunları iyi niyetle destekleme arzusu, Balkan Antantı'nda ifadesini bulmuştur. Bu metne hükümet adına Teyfik Rüştü tarafından hazırlanan ve Sovyetler Birliği'ne yönelik herhangi bir kombinasyona Türkiye'nin asla katılmayacağına ilişkin bildiri eklenmiştir.”²⁷

²⁵ Gürün A.g.e. sy 51

²⁶ Erel Tellal, “SSCB'yle İlişkileri”, Baskın Oran, Türk Dış Politikası 1.cilt, syf.352

²⁷ Potskhveriya, a.g.m. syf 191

Bundan sonra Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Maksim Litvinof arasında temaslar olmuş ve Litvinof boğazların müdafaası için bir ittifak talep etmiştir. Aras bu teklifi Ankara'ya iletteceğini söylemiştir. Aras'ın Ankara'ya gönderdiği notaya karşılık Ankara'nın cevabı; *“Boğazların müdafaa ve tahkimine raptedilecek bir ittifak teklifini kavramak mümkün değildir. Sonra bu kadar mühim bir teklifin müzakere yeri de Montreux olamaz... Eğer teklif ciddi ise bunu ancak Ankara'da mütalaa edebiliriz”*²⁸ Ankara'nın bu cevabı da Türkiye'nin boğazlar konusundaki hassasiyetini net bir tavırla ortaya koyduğu şekildedir.

1938 yılında Türkiye ile Fransa arasında bir ittifak zemini oluşmuş ve Türkiye Fransa'nın müzakere taleplerine karşılık vermiştir. Bu müzakerelerden de muntazaman Rus tarafını haberdar etmişlerdir. Bir yandan yaklaşmakta olan savaşta kendini koruma yolunu seçmiş olan Türk tarafı öte yandan da Fransa ve İngiltere ile olan müzakerelerde Rusların dışlandığı kanısını ortadan kaldırarak Milli Mücadele Dönemi'nde yakın ilişkiler kurduğu Bolşeviklerin muhtemel rahatsızlıklarının önünü kapamaya çalışmıştır. Bu tutum da Rusların Türk tarafı ile aynı fikriyatta yani karşılıklı ilişkileri zedeleyici olabilecek bir tutumdan uzak durma noktasında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda dönemin Ankara Maslahatgüzarı Olga Nikitnikova Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Moskova'dan gelen notayı iletmiş ve bu nota İsmet İnönü tarafından da olumlu karşılanmıştır. Nota'da Ruslar; *“... Balkanlar ve Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan yeni durum muvacehesinde iki ülke arasında danışma yapılmasını, bir saldırıya karşı alınması gerekli tedbirlerin görüşülmesini ve görüşme yerinin de Tiflis veya Batum olmasını..”*²⁹ teklif etmiştir.

1939 yılına gelindiğinde ise Almanlar Rusya ile müzakerelere girişiyor ve ortak bir anlaşma yapmaya karar veriyordu. Rus tarafında bu anlaşmayı kabul ediyordu. Bunun neticesinde Türk-Rus müzakereleri biraz askıya alınmıştır. Aynı yıl Rus Dış İşleri Bakanlığına Litvinov'un yerine Vhaçeslav Mihaylaviç Molatav getirildi. Molatav döneminde iki ülke arasındaki müzakereler daha aktif bir şekilde sürdürülmüştür. Ruslar Almanlarla yaptıkları anlaşma döneminde ta ki Almanların Rusya'ya savaşa

²⁸ Gürün A.g.e. syf 52

²⁹ Gürün A.g.e. syf 55

girişmelerine kadar ki döneme kadar Türkiye ile olan görüşmelerde çoğu zaman ayak direktmiş ve bir ortak noktaya varılamamıştır. Bunun sebebi olarak ise Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmış olması olarak gösterilmiştir. Bundan sonra Sovyet Ankara Büyükelçisi, Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret etmiş ve bir proje sunmuştur. Buna mukabil Türk tarafı bu proje metninin yazılı bir şekilde istemiştir. Böylelikle Ruslar 24 Ağustos 1939'da yazılı bir metin olarak beş soru şeklinde proje tekliflerini sunmuştur. Rusların sundukları proje ekseninde soruları şunlardır:

1. Türk Hükümeti ikili yardım paktını nasıl telakki ediyor, sırf tecavüze karşı tedafül (savunma) bir anlaşma mı, yoksa tedafül olmayan bir pakt mı?
2. Türk-Sovyet paktı, muhtemel bir İngiliz-Fransız-Sovyet misakına dayanarak mı, yoksa tamamen müstakil olarak mı akdedilmelidir?
3. Pakt yalnız denize mi münhasır olacaktır, yoksa karaya da şamil olacak mıdır?
4. Pakt yalnız taraflardan birine doğrudan doğruya vaki bir saldırıya mı taalluk edecek, yoksa taraflardan birinin, saldırgana karşı, mevcut taahhütler mucibince bir komşu devlete yardım neticesinde harbe girmesini de öngörecektir midir?
5. Eğer pakt komşu devletlere yardımı da gerektirecek, Türkiye'nin buraya ithal edeceği komşu devletler hangileridir?

Türk tarafının bu sorulara cevabı ise şunlardır:

1. Akdedilecek tedafül misak, tecavüzün geniş bir anlayışına istinad edilebilir.
2. Pakt, halen görüşülmekte olan Rus-Fransız-İngiliz ve Türk-Fransız-İngiliz anlaşmalarının tahakkuku halinde bunlarla ahenk halinde bulunmalıdır.
3. Yardımlaşma deniz ve kara savaşlarını kapsayabilir.
4. Pakt, tarafların taahhüdlerinden doğan harplere de teşmil edebilir.
5. Türkiye'nin taahhütleri Türk-İngiliz-Fransız beyannameleri ile Balkan Paktına münhasırdır. Bu taahhütler Türk-Rus paktını harekete geçirmelidir.³⁰

³⁰ Gürün A.g.e. 60-61

Aynı tarihlerde ise 24 Ağustos 1939'da Rus-Alman saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Ardından 1 Eylül 1939'da Almanya Polonya'yı işgal etmiş ve İngiltere ve Fransa Almanlara savaş ilan etmiş 2.Dünya Savaşı başlamıştır. 4 Eylül'de ise Sovyet Büyükelçisi Ankara'da Dış İşlerine Almanlarla imzaladıkları pakt konusunda bilgilendirmek maksatlı şu notayı vermiştir; *“tamamen değişmiş olan milletlerarası durumun, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında mevcut dostane ilişkiler meselesinin bundan iki hafta önce taraflarca belirtilenden daha başka bir arzda ele alınmasını icab ettirdiği izahıtan verasettir.”*³¹

Mevcut bu görüşmeler sonrasında Molotov Türk heyetini Moskova'ya davet etmiştir ve heyet 25 Aralık'ta Moskova'ya gitmiştir. Türk-Rus görüşmeleri öncesinde Almanların, Ruslardan Türkiye'nin daimi tarafsızlığını sağlaması yönünde talepleri olduğu ve Rusların Türklerle olan yakın ilişkilerinden dolayı bunu sağlayabilecekleri fikrini ortaya koyması önemlidir. Çünkü Rusların, Türk heyetini çağırmasını sağlayan etkenlerden biri de Almanların bu tutumudur. Türk heyetinin Moskova'ya intikal edişi sonrası başlayan müzakereler esnasında Saraçoğlu Ankara'ya bir telgraf göndererek Rus tarafının ve Stalin'in isteklerini arz etmiştir. Saraçoğlu telgrafında şunları kaydetmiştir:

- A) İngilizlerle hazırlanan layihadaki üçüncü maddede Romanya ve Yunanistan için İngiltere teminatı münasebetiyle almakta olduğumuz taahhüt o maddeden kaldırılır ve bu maddenin hükmü dördüncü ve danışma maddelerinden birine ilave olunursa,

- B) Kaydı ihtiraziye ifade eden imza protokolündeki hükmü muhtevî cümle aynen ipka edilmekle beraber sonuna:

*“(....) Ayrıca bu taahhütler, Rusya ile savaşa girerlerse Türkiyeyi İngiltere ve Fransa'ya yardım etmeye mecbur etmez. Bu halde bütün savaş süresince Türk-İngiliz-Fransız anlaşması tatbik edilmeyecektir.”*³²

³¹ Gürün A.g.e. syf 61

³² Gürün A.g.e. syf 64

Ayrıca Saraçoğlu Stalin'in şu üç talebinin de olduğunu ve bu taleplerinde müzakereler sürecinde önemli münakaşalara neden olduğunu belirtmiştir. Diğer üç talep şöyledir:

1. “Bizimle Boğazlar, Karadeniz ve Avrupa Türkiye’si için karşılıklı yardımlaşma paktı yapacaklarını,
2. Balkanlar için bir konsültasyon maddesi kabul edeceklerini,
3. İngiliz ve Fransızlara karşı aynı kaydı ihtirazi maddesini kezalik kabul edeceklerini bildirdiler.”³³

Saraçoğlu ve müzakere heyeti Rusların özellikle imzalanması planlanan metne Alman rezervini yani itiraz hakkını koymakta ısrarı neticesinde bir sonuç alınamayacağı kanısını taşıyorlardı. Zira öte yandan İngiltere ve Fransa'nın yani Almanlara savaş ilan etmiş olan bu iki devletin tepkisini çekme riski yatıyordu. Bu minvalde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve İcra Vekilleri heyeti toplanarak Stalin'in bu beklentilerine karşılık Türk tarafının cevabı olarak beş maddeden oluşan şu bildiriği göndermiştir:

1. *Muahedenin heyeti umumiyesi, aşağıdaki maddelerde işaretini teyiden bildirdiğim şekilde olmak şartıyla, Stalin'inüzzerinde ısrar ettiği a) ve b) teklifleri tarafımızdan kabul olunmuştur. (...)*

2. *Türkiye ve Sovyet Rusya birbirine Karadeniz, Avrupa Türkiyesi ve Boğazlar üzerinde karşılıklı yardımlaşma verecektir ve bunun tahrir tarzı diğer Muahede maddesine uygun bir şekilde yapılacaktır.*

3. *Türkiye ve Sovyet Rusya Balkanlardan vaki olacak bir taarruz için karşılıklı istişareye girişeceklerdir. Bu istişare İngiliz ve Fransızlarla hazırlanan Muahedenin beşinci maddesindeki şekilde olacaktır.*

4. *Kaydı ihtirazi protokolü her iki Muahedede aynı şekilde olacaktır. Yani Stalin'in teklif ettiği (b) fıkrasındaki ilave Türk Rus Muahedesine de dercedilecektir. Bu suretle İngiliz-Fransız'larla Sovyetler arasında hali harb vukuunda Türkiye'nin vaziyeti her iki yardımlaşma Muahedesininin tatbikatı talik olunmuş bir halde tam bitarafliktir.*

³³ Gürün A.g.e. syf 65

5. *Muahede esaslarını iş'arınıza müsteniden (bildirinize dayanarak) yukarıdaki üç maddede tasrih ettik. Bu suretle hazırlık için tam bir mutabakat müşahade etmiş oluyoruz, Fransa ve İngiltere Büyükelçilerine etrafiyle teşrih etmiş olduğumuz tadilat taleplerinin Hükümetlerince hüsnü telakki edilmesi mamulü kavidir.*³⁴

Görüldüğü üzere Türk tarafı hem Rusya ile ilişkilerini belli bir düzeyde tutma çabasında iken öte yandan da İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinin mevcut durumunu koruma gayesindedir. Bu kapsamda İngiliz ve Fransız taraflarını Rusya ile yapılması planlanan anlaşma konusunda ikna etmişlerdir. İngiltere ve Fransa ise bu anlaşmayı kabul etmekle beraber hem yazılı metni görmek istemişler hem de anlaşmanın iki ülke başkentlerinde aynı anda imzalanmasını talep etmişlerdir. Bu müzakereler devam ederken öte yandan Alman-Rus müzakereleri de devam etmekteydi. Ruslar bir yandan Türkiye'yi yakınında tutmaya çalışırken öte yandan da Almanları kendine saldırmaz bir devlet olmaya ikna etmek istiyordu. Bunun sonucunda Alman Dış İşleri Bakanı Joachim von Ribbentrop ile Rus Dış İlişkiler Bakanı Molotov arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmıştır.

Türkiye'nin Rusya'ya karşı olan çekinceleri neticesinde Hariciye Komiser Muavini yani Rus Dış İlişkiler Bakan yardımcısı Andrey Vişinski Türk Büyükelçisi Haydar Aktar'a önce Rusya'nın Türkiye'ye karşı gayri ahlaki bir tutum içerisinde olmayacağına dair sözlü bir beyan vermiş ardından 25 Mart 1941 günü Moskova'da Rusça ve Türkçe olarak müşterek bir tebliğ sunmuştur. Tebliğe göre;

*"1 – Bugibi haberler Sovyet Hükümeti vaziyetine katiyen tevafuk etmemektedir. 2 – Şayet Türkiye hakikaten duçarı tecavüz olur ve topraklarını müdafaa için harbe girmeye mecbur kalırsa o zaman Türkiye, Sovyetler ile arasında mevcut ademi tecavüz misakına (Saldırmazlık Paktına) istinaden Sovyetler Birliğinin tam anlayış ve bitarafılığına (tarafsızlığına) güvenebilir."*³⁵

Tüm bu müzakereler Almanların Ruslara savaş ilan etmesinin önünü kapatmamıştır. Savaş ilanından sonra İngiliz-Rus görüşmeleri hızlanmıştır. Bu

³⁴ Gürün A.g.e. syf 67

³⁵ Gürün A.g.e. syf 81-82

görüşmeler neticesinde iki ülke ortak bir mutabakat ile İran'ı işgal kararı almıştır. Bu işgalden Türkiye'nin rahatsızlığı sonucu 10 Ağustos 1941'de iki hükümette Türkiye'ye şu notayı vermiştir;

“Sovyet Hükümeti Montreaux anlaşmasına sadakatini teyit eder ve Türk hükümetini hiçbir talebi bulunmadığı hususunda temin eyler. Sovyet ve İngiliz hükümetleri Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne riayet etmeğe amadedirler...”³⁶

Bu süreçte Nazi Almanya'sı savaş alanlarını genişletmekte iken bir yandan da dış basında Rusların İngilizlerle beraber Türkiye'ye karşı tavır aldığı haberleri yayılmaya başlamıştır. Bu haberlerin yayılmasından Türkiye Cumhuriyeti dış temsilcilikleriyle Rusya ve İngiltere'nin kendine gönderdiği nota ekseninde bir metin paylaşarak durumun böyle olmadığını aktarmıştır. Ruslar, Türkiye ile müzakerelerinde Alman rezervi şartını dayatmalarına rağmen Nazi'lerin Sovyetleri işgaline engel olamadıkları gibi savaşın başlamasının ardından Türk tarafının tarafsızlığını koruyup korumayacağı endişesi oluşmuştur. Bu doğrultuda yukarıda verdiğimiz Rus notasının devamında şunları yazmaktadır:

“...Türkiye Hükümetinin savaşa sürüklenmemek hususundaki arzusunu tamamen anlayarak Rus ve İngiliz hükümetleri, Türkiye bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğradığı takdirde ona her türlü yardım ve müzahareti yapmaya hazır bulunacaklardır.”³⁷

Buradan da anlaşılacağı üzere İki savaş arası dönem ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok Rusya'nın kendi çıkarları ekseninde Türk tarafından beklentileri doğrultusunda yaşanmıştır desek yanlış olmayacaktır. Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye'yi birçok konuda destekleyen Rus Hükümeti, 1930lardan sonra özellikle Boğazlar Meselesi başta olmak üzere birçok konu da Türkiye'ye karşı baskı uygulamıştır.

³⁶ Burçak A.g.e. syf 136

³⁷ Burçak A.g.e. syf 136

1.3. Soğuk Savaş Dönemi siyasi ilişkiler

1945 yılında İkinci Dünya Savaşının bitimi ile dünya yeni bir sistem arayışına girmiştir. Savaşın kazanan tarafları olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika savaş sonrası dünya düzenini kurmak üzere bir araya geldiler. Yalta Konferansları olarak tarihe not düşülen bu görüşmelerde MC'nin oluşan savaş durumuna karşı yetersiz kaldığı ve yeni bir sistemin kurulması ihtiyacı doğmuştur. Böylelikle Amerika'nın San Francisco şehrinde Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurulması için bir konferans çağrısı yapıldı ve bu konferansa BM Deklarasyonunu imzalamış devletler çağrıldı. Türkiye'nin konferansa çağrılması konusunda ise İngiltere Büyükelçisi 20 Şubat 1945 günü yaptığı açıklamada Türkiye'nin 1 Mart tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya harp ilan etmesi gerektiğini söylemiş. Bu durumu dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka meclisteki konuşmasında şu cümlelerle aktarmaktadır;

“Sır Maurice Peterson; eğer Türkiye Cumhuriyeti 1 Mart 1945 den evvel harp ilânına karar verecek olursa bunu mütaakıp Birleşik Amerika Devletleri nazdinde müttefik milletler beyannamesine iltihak etmek arzusunu izhar etmesi icabedeceğini bildirmiş ve İngiltere Hükümetinin, Birleşik Amerika Devletleri ile mutabık olarak, Mısır ve İzlanda Hükümetlerine de aynı mealde tebligatta bulunduğunu ilâve etmiştir.”³⁸

Bu gelişmenin ardından Türkiye 23 Şubat 1945'te bu iki devlete harp ilan ederek San Fransisko Konferansına davet edilmiştir.

1945 yılında Sovyetler Türkiye ile imzaladığı 1925 akdini feshetmek için dönemin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Molatav tarafından bir brifing verilmiştir. Hem İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği şartların hem de değişmekte olan yenedünya düzeninde mevcut bulunan ve daha önce birkaç kez tarihi uzatılan ve hâlihazırda süresi dolmakta olan bu anlaşmanın feshinin uygun olacağını söyler. Sarper ise Ankara ve Molatav ile gerçekleştirdiği karşılıklı görüşmeler sonrası Ankara'ya şu telgrafi çeker;

³⁸ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c015/tbmm07015000.pdf> ERIŞİM TARİHİ: 08.09.2016

“Fikrimce Ruslar fesholunan Muahedenin yerine yeni bir dostluk ve bitaraflık muahedesi ve belki de bir ittifak muahedesi ikame etmek isteyebilirler; fakar bunu yaparken asıl erişmek isteyecekleri gaye, Boğazlar meselesinin arzu eyledikleri şekilde halli olacaktır...”³⁹

Telgraftan da anlaşılacağı üzere Sovyetlerin Boğazlar ile ilgili gayeleri halen süregelmekte olan bir tutum olmuştur.

7 Haziran 1945 tarihinde Sarper ve Molatav iki ülke arasındaki akdi planlanan yeni anlaşma için müzakere görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmelerde Molatav’ın şu çekinceleri dikkat çekmektedir:

1. “aramızda 1921 tarihli muahedenin ihdas etmiş olduğu durumdur... 1921 tarihli Muahede Sovyetlerin zaif oldukları bir zamanda akdedilmiş ve bir takım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. Evvel emir’de bu meseleyi düzeltmek lazımdır.”

2. (...) boğazlar meselesinde 200 milyonluk bir insan kitlesi Türkiye’nin iradesine tabidir. Yalnız iradesine değil, aynı zamanda imkanlarının ihdas edebileceği vaziyetlere tabidir.

3. Montreaux sözleşmesinin değiştirilmesi konusudur. Molatav ittifak antlaşması görüşmeleri ile aynı zamanda sözleşmenin değiştirilmesi için de görüşülmesini teklif etmiştir.⁴⁰

Bu istekler Rusların savaşın kazanan tarafı olarak daha sert bir politika veya başka bir deyişle kazanan ülke konumunun verdiği öz güven neticesinde Türkiye’yi kendi amaçları doğrultusunda bir anlaşmaya yaklaştırma gayesinde olduğu açıktır. Ancak Türk tarafı İngilizlere danışmadan Rusya ile böyle bir anlaşma yapma taraftarı olmamıştır. Rusların Montraux konusundaki girişimleri İngilizler tarafından da tepki ile karşılanmıştır. Bu mesele üzerine İngilizler Molatav’a mesele ile ilgili bir nota göndermişler ve İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi bu nota ile ilgili Genel Sekreter Cevat Açıkalın’ı şu şekilde bilgilendirmiştir;

³⁹ Gürün A.g.e. sayf 139

⁴⁰ Gürün A.g.e. sayfa 145-146

“Yalta Konferansında alınan karara göre, Sovyetlerin, Montraux Sözleşmesinin değiştirilmesi hakkındaki düşüncelerini önceden İngiliz Hükümetine bildirmesi gerektiği halde bu yapılmamıştır. Bu gibi şartlar tek taraflı olarak ileri sürülemez ve İngiliz Hükümeti bu meselenin yakında yapılacak Üçler Toplantısı gündemine alınması gereğine inanmaktadır. Toprak taleplerine gelince, bu sorunlar San Fransisko yasası alanına girdiklerinden bütün imza eden devletleri ilgilendirir.”⁴¹

Bu tutum İngilizler ve dolayısı ile de Amerika'nın Rusya'nın Türkiye üzerine gerçekleştirmeyi planladığı şeylerin çok kolay olmayacağını ortaya koymaktadır.

1945 sonrası yeni kurulan düzende Türkiye kendini Batı Bloku içerisinde bulmuştur. Bunda İngiltere ile 2.Dünya Savaş'ı dönemindeki yakın denebilecek ilişkilerin, Avrupa'ya yakınlığın ve özellikle de Amerika açısından stratejik bir noktada bulunmanın getirdiği netice de diyebiliriz. 8 Ağustos 1946 yılında, SSCB Türk dışişlerine Boğazlar konusu ile ilgili şu notayı vermiştir:

1-Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerine daima açık olmalıdır.

2-Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerine daima açık olmalıdır.

3-Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, özel şekilde öngörülen haller hariç, yasaklanmalıdır.

4-Boğazlar rejiminin tespiti Türkiye ile diğer Karadeniz Devletlerinin salahiyyetinde olmalıdır.

5-Bu rejimin uygulanmasını ve Boğazların savunulmasını Türkiye ile Rusya ortaklaşa yürütmelidirler.⁴²

Rusların boğazlar konusunda devam etmekte olan ısrarcı tavrı İngiltere ve Amerika tarafından olumlu karşılanmamıştır. 1945-1946 yıllarında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin tehditleriyle karşı karşıya kalması Türkiye'nin dış politikada Batı'ya

⁴¹ Gürün A.g.e. sy 153

⁴² Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK, Ankara, 1991. Syf 298

yönelmesine neden olmuştur. Bu yüzden Türkiye, Batılıların kurduğu bütün siyasal, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmayı kendisine bir amaç saymıştır.⁴³

12 Mart 1947 yılında dönemin Amerikan Başkanı Henry Truman Amerikan Kongre'sinde yaptığı konuşmada Türkiye ve Yunanistan'ın savaş sonrasında yeniden yapılanması için 400 milyon dolar yardım sağlanması gerektiğini söylemiştir.⁴⁴ Bu yardım çoğunlukla askeri yapılanmayı, Yunanistan özelinde ise yine Truman'ın söylediği üzere “savaşın bıraktığı yıkımdan ve kıtlıktan korunmak...”⁴⁵ Üzerine ortaya konmuş bir programdı. Ancak Avrupa'nın yeniden yapılanması için daha fazla ödeneye ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu doğrultuda Amerikan Dış İşleri Bakanı George Marshall, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 16 Avrupa devletine yardım planı hazırladı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'nın artık kendi kutbunu kurması ve Türkiye'nin hemen yanı başında nükleer tehdit olarak durması, Türkiye'nin bu ülkeyi “birinci derecede askeri ve siyasi tehdit olarak algılaması” sonucunu doğurmuştur.⁴⁶ Savaşın hemen sonrası ortaya çıkan bu gelişmeler Türkiye'nin Batı Bloku içerisine evrilmesindeki bir diğer etkidir. 1949 yılında Sovyetlere karşı kurulan Kuzey Atlantik Paktı NATO'ya 1952 yılında üye olunması ile birlikte tam olarak Batı Bloku içerisinde yer almıştır. Türkiye'nin karşı blokta yer alması Sovyetlerle olan ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi ve Amerika ile bu girişimden ötürü yakınlaşması da NATO üyeliğini desteklemiştir. Milli Mücadele döneminde yakın ilişkiler kurulan, 2. Dünya Savaşı' döneminde zaman zaman yakınlaşan ilişkiler Sovyetlerin zayıflamaya başlayacağı 80li yıllara kadar başta Amerika'nın belirleyeceği politikalar ekseninde gelişecektir. Bu dönemde iki ülke arasında yaşanan sorunlu olayların çoğunda üçüncü

⁴³ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. bsk., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.311.

⁴⁴ <https://liberalarts.utexas.edu/coretexts/files/resources/texts/1947%20Truman%20Doctrine.pdf> syf4
ERİŞİM TARİHİ: 05.09.2016

⁴⁵ <https://liberalarts.utexas.edu/coretexts/files/resources/texts/1947%20Truman%20Doctrine.pdf>
ERİŞİM TARİHİ: 05.09.2016

⁴⁶ Ertan Efeğil, “Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç”, Ed. İdris Bal, 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006, s.371. Vefa Kurban, “1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV/28 2014 Bahar

aktörlerin rolü büyük olmuştur. Küba Bunalımı bunun en önemli örneğidir.⁴⁷ Küba Bunalımı, Amerika'nın Türkiye'ye Nükleer Başlıklı Füze yerleştirme projesine karşılık Sovyetlerin ABD'nin yakın komşusu Küba'ya Füze Sistemi yerleştirme stratejisinin iki ülkeyi savaş noktasına getiren sürecidir. Ekim Bunalımı olarak da bilinen süreçte iki süper güç dünyayı bir Nükleer Savaş'ın eşiğine getirmiştir. Bu süreç 1967 yılında başlayan ve 1972 yılında imzalanan, Konvansiyonel Silahların Sınırlandırılması anlaşmasının doğmasındaki en büyük etkidir.

1953 yılında Dwight Eisenhower'ın Amerikan başkanı olması ile Amerika Ortadoğu'da bir düzen kurma girişimine başlamıştır. 1955 yılında yaşanan Süveyş Krizi ve Cemal Abdülnasır'ın "Birleşik Arap Cumhuriyeti" fikri Amerika'yı rahatsız etmiştir. Bu süreç Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes ile Irak Başbakanı Nuri Said Paşa'nın karşılıklı görüşmeleri ve ortak bir mutabakat yapma fikri ortaya çıkmıştır. Bağdat Paktı 1955 yılında Irak ile Türkiye arasında imzalanmıştır. Amerika'nın da destek verdiği bu projeye, Nisan 1955'te İngiltere, Eylül 1955'te Pakistan ve Kasım 1955'te İran Bağdat Paktına katılarak, ittifak genişletilmiştir.⁴⁸ Bu durum SSCB açısından tepkiyle karşılanmış ve Türk-Rus ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin ardından, 5 Ocak 1957'de Eisenhower Amerikan Kongre'sine "Eisenhower Doktrini" olarak bilinen şu mesajını göndermiştir.

1) Bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası içine giren Orta Doğu ülkelerine ekonomik yardım yapmak.

2) Bunlardan isteyen ülkelere askeri yardım yapmak.

⁴⁷ Soğuk Savaş Döneminin en gergin olayı Küba Bunalımı meselesidir. Bu meselede ki iki kritik ülkeden biri Türkiye'dir. Amerika 50li yılların sonundan itibaren Türkiye'ye kısa menzilli Jüpiter Füzeleri yerleştirmeye başladı. Bu doğrudan Sovyetleri etkileyen bir durum olduğundan Sovyetler Birliği Amerika'ya Türkiye üzerinden baskı kurmaya çalıştı. Baskılar sonuç vermeyince 1962 yılında Küba'ya Füze Sistemi yerleştirmeye başladı ve bu durumdan tıpkı Sovyetler gibi Amerika rahatsız olmuştu. Böylelikle iki ülke Soğuk Savaş Dönemi'nde ilk kez karşı karşıya geldiler. Daha sonra Amerika'nın Jüpiter füzelerini Türkiye'den çekeceğini söylemesi üzerine kriz sona erdi. Konu için bkz. Baskın Oran, Türk Dış Politikası 1.cilt 681-685

⁴⁸ Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul, 15.Baskı, 2005, syf 491

3) Bu ülkelerin istemeleri şartıyla, "milletlerarası komünizmin kontrolü altında bulunan bir ülkeden gelecek açık silahlı saldırılar karşısında, Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması.⁴⁹

Eisenhower Doktrini’de Sovyetler tarafından kabul edilemez olarak nitelendirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine SSCB Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye ile ilgili şu sözleri kaya değerdir: *“Türkiye ile ilişkileri geliştirmek amacıyla atılan adımlara rağmen, Türkiye’nin halen normal komşuluk ilişkileri doğrultusunda hareket etmediği ve kendi toprakları ve karasularını Amerikan silahlı kuvvetlerinin askeri manevraları için arenaya çevrildiği.”*⁵⁰ Yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler rağmen Rus tarafı açısından Türkiye’nin jeopolitik ve jeostrajik önemi vardı. Bu minvalde, SSCB Komünist Parti Sekreteri Hruşyev’in Türkiye ile alakalı şu sözleri önemlidir;

*“Türkiye ile ilişkilerimizde kendi barışçıl politikamızı, Türkiye bizim gerçek ve samimi niyetlerimizi anlayıncaya kadar devam ettireceğiz. Hem karadan hem denizden sınırlarımızın olduğunu düşündüğümüzde düşmanlık değil, sadece dostluk ilişkileri içerisinde olmamız gerekmektedir. Bundan bütün dünya kazançlı çıkacaktır”.*⁵¹

*“1960’lı yılların başlarından itibaren tehdit algılamaları giderek azalmış ve ilişkilerdeki iyileşme döneminde üst düzeyde çok sayıda siyasi, teknik ve askeri ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlerde yapılan görüşmeler sonucunda, iki ülke arasındaki ilişkileri düzenleyen iki önemli belge imzalanmıştır. Bu belgelerden biri, Brejnev’in Komünist Partisi Birinci Sekreteri olarak SSCB’ye hâkim olduğu bir dönemde sembolik bir görev olan Yüksek Sovyet Başkanı Nikolay Podgorni’nin 1972 yılındaki ziyaretinde imzalanan “ilkeler Dekl2arasyonu”dur.”*⁵²

⁴⁹ Armaoğlu Age syf 503

⁵⁰ “Blizkim Sosedyam Neobxodimo Drujit”, *Pravda*, 4 Haziran, 1958, No:155. Aktaran: Vefa Kurban, **“1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”**, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV/28 2014 Bahar

⁵¹ “Blizkim Sosedyam Neobxodimo Drujit”, *Pravda*, 4 Haziran, 1958, No:155. Aktaran: Vefa Kurban, **“1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”**, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV/28 2014 Bahar

⁵² Vladimir I. DANILOV, *Some Features of Russian-Turkish Relations*, Journal of International Affairs, Vol. - VI Num.4 (December 2001- February 2002), s.7

Ayrıca, 1967’de SSCB ve Türkiye arasında donatım ve malzeme sevkiyatını, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’de bazı sanayi tesislerini inşa etmesini ve ödeme koşullarını öngören bir anlaşma imzalandı.⁵³

1968 yılında başlayan ve uluslararası ilişkilerde “detente” yani yumuşama dönemi olarak adlandırılan süreç duraksamış, 1979 yılında Sovyetler Birliği Afganistan’ı işgal etmiş, İran’da “İslami” devrim olmuştur. Aynı zamanda Amerika Birleşik Devletlerinde Ronald Reagan ve İngiltere’de ise Margaret Thatcher iktidara gelmiştir. Amerika ve İngiltere yükselen neo-conservative akım her iki ülkenin de daha saldırgan bir politika izlemesine neden oldu. İngilizler Folkland adalarını işgal ederken Amerika’da zayıflamaya ve çatırdamaya başlayan Sovyetleri de göz önüne alarak daha sert bir dış politika argümanı ortaya koyarak 1991 sonrasında daha net bir şekilde kendine yükleyeceği dünya polisliği görevine soyunmaya başlamıştır.

1983’te Turgut Özal’ın iktidara gelmesi ile SSCB ile olan ilişkilerde farklı gelişmeler göstermeye başladı. 1991 sonrası daha hızlı şekilde gelişecek ilişkilerin önemli ölçüde başlangıcı da Özal dönemindedir. Sovyetlerin dağılmaya başladığı ve büyük bir ekonomik krize girdiği 80li yıllarda iki ülke arasındaki en önemli ziyaretlerden biri SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Nikolay Tikhonov’un Ankara ziyeretidir. Bu ziyarette iki ülke arasında, “Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Uzun Vadeli Program” ve 1986-1990 dönemini kapsayan “Mal Değişimine İlişkin Anlaşma” ve “Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı” anlaşmaları imzalanmıştır.⁵⁴1984 yılındaki bu ziyaretin ardından Başbakan Özal Moskova’ya gitmiş ancak Gorbaçev tarafından kabul edilmemiştir. Bunun nedeni ise o dönem Bulgaristan’da yaşanan siyasi sıkıntılara iki ülkenin bakış açısının farklılığıdır. Türkiye Cumhuriyeti bölgedeki Türkleri desteklerken Sovyetler Bulgar hükümetinden yana tavır almıştır. Ancak bu duruma rağmen 90lı yılların başında Sovyetlerde ortaya çıkan ayrılıkçı tutumlara Türk Hükümetinin destek vermemesi ve SSCB’nin toprak bütünlüğünden yana tavır alması iki

⁵³ Natalya Ulçenko, “Rusya ve Türjiye’nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Hammaddelerinin Rolü” Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko ; çev. Hakan Aksay. -- İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003. Syf 237

⁵⁴ Erel Tellal, “SSCB’yle ilişkiler”, Türk Dış Politikası Cilt 2., (11.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, syf 165

ülke arasındaki ilişkilerde önemli etkidir. Soğuk Savaş'ın sınırlayıcı atmosferinde bile iki komşu ülke, ilişkilerde yaşadıkları inişli-çıkışlı rota sebebiyle azami dikkat göstererek azami fayda sağlamaya da uğraş göstermişlerdir.⁵⁵

1.4. Sovyetler Birliğinin Dağılmasından 2000 Yılına Kadar Siyasi İlişkiler

Sovyetlerin yıkılmasından sonra Türkiye özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik yoğun bir dış politikaya girişti. Özellikle Turgut Özal'ın başta Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi hem tarihsel öneme sahip hem de enerji alanında daha sonradan çokça önem kazanacak ve bölgede merkez ülkeler haline bu ülkelere ziyaretler gerçekleştirdi. Bu ziyaretlerde siyasi alandaki yardım söylemlerinin yanında uzun süreli bir Sovyet yönetiminden ve dolayısı ile ağır bir ekonomik çöküntü içerisinde olan büyük bir devletin parçası olmanın getirdiği ekonomik bunalımdan kendini kurtarmaya çalışan bu ülkelere iş adamları da götürüldü. Hatta Türk siyasi tarihinde yurt dışı ziyaretlerinde iş adamları ile birlikte ziyaret gerçekleştirme geleneği de bir anlamda bu dönemden sonra başlamış oldu. Türkiye'nin Orta Asya'ya bu kadar yakın politikalar izlemeye başlaması, Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde ekonomik ilişkilerin yoğunlaşmaya başladığı Rusya tarafından da ilgi çekiyordu. Zira bu bölge bağımsızlığını kazanmış devletlerden oluşuyor olsa da Rusların düşüncelerinde arka bahçeleri olan bir bölgeydi ve her daim bu coğrafya üzerinde hegemonik bir hak sahipliği iddiası olmuş ve olacaktır. Bu dönemde Ruslar açısından Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu arasındaki ilişkileri etkileyen birtakım unsurlar vardır. Bu unsurları madde madde irdeleyecek olursak, yıkılan Sovyetler Birliğinin mirasçısı Rusya Federasyonu yeni dönemde ana etken olarak eski coğrafyasındaki siyasi çalkantılar ön plana çıkmaktadır. 90lı yıllarda hem iş birliği hem de karşılıklı çekincelerle geçen bir dönem oldu. Özellikle Çeçenistan konusu o dönem Ruslar için iç politikada çok önemli bir yer teşkil etmekteydi. Türkiye içinse aynı dönemlerde PKK meselesi büyük bir sorun haline gelmişti. Teorik olarak PKK ve Çeçen meselesini aynı kategoriye koymak mümkün olmasa dahi Ruslar için iki konu da devlet içerisinde bağımsızlık ilan etmek isteyen gruplar konusu gibi durmaktaydı. Bu sebeptendir ki Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Çeçenistan

⁵⁵ Fatih Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010", Bilge Strareji Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011, syf.36

meselesinde çoğu zaman Çeçenlerin yanında tavır alması ve iki ülke liderleri arasındaki ikili ilişkiler Rusların kendi içerisindeki Kürt nüfusu politize edip kullanarak adeta misilleme yapmasına sebep oluyordu. Ruslar çoğu defa Türkiye'yi Çeçenistan meselesinde doğrudan PKK kartı ile tehdit etmiş hatta kimi karşı politikalar yürütmüştür. Bunlardan bazıları; “25 Ocak 1995'te Yeroslav'da Kürt evinin açılması, Rus Duma'sının izniyle 30 Ekim – 1 Kasım 1995'te Sürgündeki Kürt Parlamentosu 3. Toplantısını Moskova'da yaptı.”⁵⁶ Bu siyasi gelişmelerin yanı sıra, NATO üyesi ülkelere silah satar duruma gelmesi de Ruslar açısından önemli bir siyasi ve askeri manevradır. Özellikle Türkiye gibi Soğuk Savaş döneminin önemli bir bölgesel NATO aktörü olan ülkenin Rusya'dan 19 helikopter ve uzun namlulu silahlar alması uluslararası kamuoyu ve Amerika için tedirginlik oluşturabilecek bir durumdur. Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarından kaynaklı durum ve Avrasya Coğrafyası'nda Sovyetler sonrası oluşan görece boşluk Türkiye'nin gözünü Kafkasya ve Hazar bölgelerine çevirmesi de Rusya açısından 90ların önemi sorunlarından bir diğeridir. Zira Rusya halihazırda buraları kendi hinterlandında görmekte hatta Avrasyacı görüşe göre bir anlamda “heartland” yani ana yapının önemli bir merkezidir.

Mihail Gorbaçev'in, Boris Yeltsin tarafından devrilmesinin ardından 90lı yıllar iki ülke arasındaki ilişkilerde ekonomik, siyasi ve karşılıklı ziyaretleri içeren bir dönem başlamıştır. Aslında Türk Müteahhitlik şirketlerinin de Rusya'daki taahhüt işlerinin daha da hızlanması Yeltsin dönemine tekabül eder. Bu doğrultuda, 1992-1999 yılları arasında karşılıklı gerçekleşen ziyaretler ve imzalanan anlaşmalar şunlardır:

- 25 Haziran 1992 Yeltsin İstanbul ziyareti ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün Kurulma Anlaşması
- Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 24-25 Ekim Moskova ziyareti
- RF Başbakanı Viktor Çernomirdin'in 15-16 Aralık 1997'de Türkiye Ziyareti ve bu ziyaret sırasında imzalanan anlaşmalar; uzun vadeli ekonomik iş birliği programı, enerji alanının da iş birliği protokolü, doğal gaz alımlarına ilişkin anlaşma, yüksek teknolojiler alanında iş birliği, adli yardımlaşma anlaşması,

⁵⁶ Tellal age syf 545

yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına ilişkin anlaşma ve çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması

- 4-6 Kasım 1999 Başbakan Bülent Ecevit'in Rusya ziyareti⁵⁷

Bu ziyaretler ve gelişen ikili siyasi ve ekonomik ilişkiler Putin ve Ak Parti iktidarlarının yakınlaşmasına da temel oluşturmuştur. Her ne kadar önceki dönemlerde zaman zaman çeşitli krizler ortaya çıkmış olsa da 2000li yıllar iki ülke arasındaki ilişkiler doruk seviyesine ulaşmıştır. Sonraki bölümde bu ilişkilere gelişme evreleri incelenecektir. 1998 yılında Terör Örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Moskova'ya kaçması ve sığınma talebinde bulunması, Türkiye'nin Çeçen bağımsızlık hareketine destek verdiği söylemleri ile kabul görmüş ve Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca 4 Kasım 1998 tarihinde Rusya Parlamentosu Duma, Öcalan'ın sığınma talebini oy çokluğuyla kabul etti.⁵⁸ Ancak Türkiye'nin baskıları ile İtalya'ya kaçmak zorunda kaldı. Özellikle Bülent Ecevit'in ziyareti esnasında Çeçenistan Meselesi'nin Rusya'nın bir iç meselesi olarak tanımlanması bu meseleden ötürü Rusya'nın duyduğu endişeleri ortadan kaldırmıştır. Yine 90lı yıllarda Kürt Hareketine destek veren Rusya ile yaşanan krizler Ecevit'in Moskova'da yaptığı bu açıklama ile geçmiş sorunlar içerisine yazılarak bir kenara bırakıldı.

90lı yılların sonuna doğru iki ülke arasında Kıbrıs'a yerleştirilmesi planlanan S-300 füzeleri ile ilgili yeni bir kriz ortaya çıktı. Rusların, Kıbrıs Rum Yönetimi ile yaptıkları füze anlaşması Türk Hükümeti tarafından endişe ile karşılandı. 5 Ocak 1997'de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Dışişleri Bakanı Alecos Michailides, Rus Rosvooruzheniye Şirketiyle bir kontrat imzaladıklarını ve daha sonra 24 rampa olduğu anlaşılacak karadan havaya atılan S-300 füze sistemlerinden alacaklarını açıkladı.⁵⁹ 1997 yılında Kıbrıs Rum Yönetimi ve RF arasında imzalanan anlaşma için Rum yetkililer;

⁵⁷ Tellal age sayfa 549

⁵⁸ Bilge Egemen, 129 günlük kovalamaca Türkiye'de bitti, <http://www.milliyet.com.tr/1999/02/17/haber/hab02.html> ERIŞİM TARİHİ: 10.09.2016

⁵⁹ Mensur Akgün, Turgut Aydın., "Türkiye – Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri", TÜSİAD, Yayın no. TÜSİAD-T/99-264, Haziran 1999, syfa 24

“Kıbrıs Rum Kesimi füze sistemlerinin Ağustos 1998’de Rus teknisyenlerin yardımlarıyla adaya gelebileceğini ve Ekim, Kasım 1998 tarihleri arasında da konuşlandırılacaklarını umduklarını belirtmişlerdir.”⁶⁰

Bu dönem ikili ilişkilerde işbirliği anlaşmaları ve karşılıklı ziyaretlerin yoğunluğuna şahitlik etmesine rağmen uluslararası ilişkilerdeki gelişmelere ve RF’nin yeniden bölgesel güç dengesini kurma arayışlarından dolayı kimi zaman bu ekonomik işbirliklerini arka planda kalmıştır. Ancak buna rağmen 1998 yılında Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı’nın Moskova ziyareti askeri alanda yakınlaşmanın göstergesi olarak Soğuk Savaş’ın iki ülke arasında resmi olarak bittiği tezlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

“İki ülke ilişkilerine hakim olan çekişme ve rekabete dayalı karşılıklı algı ve söylemin 1990’ların sonlarından itibaren ticari ve ekonomik ilişkiler, Avrasya’da çıkar algısı, terörle mücadele gibi başlıkların etkisi altında, adım adım değişmeye başladığı bir süreç söz konusudur.”⁶¹

Çelikpala’nın da söylediği gibi ve daha sonraki bölümde daha detaylı aktaracağımız üzere, ilişkilerin dönüşümünde 90lı yılların paradigmalarından çıkış ve yeni ekonomik ortaklıklar, bir başka deyişle yeni pazarlara ulaşım olanağı sağlama ihtiyacı iki ülke ilişkilerinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Ayrıca lider değişimleri ve Putin ve Erdoğan gibi eski imparatorluk geçmişlerine atıflar yapan ve geçmiş gücü yeni dünya düzenine entegre etmeye çalışan liderlerin girişimleri ilişkileri yüzyıllara dayanan iki toplumu birçok alanda kesiştirmiştir.

Ayrıca iki ülke arasındaki dönüşüme bakarken Avrasyacı söylemede bakmak gerekmektedir. 90lı yılların sonuna doğru Türkiye’nin AB ile üyelik sürecinde yaşadığı sıkıntılar, Eski Doğu Bloku ülkelerinin NATO üyelik süreçleri Rusya için Türkiye’yi önemli bir ortak olarak görmeye itmiştir.

⁶⁰ http://www.turkishgreek.org/index.php?option=com_content&view=article&id=82:1997-s-300-fuezelerinin-kbrsa-yerletirilmesi-bunalm&catid=35:kibris&Itemid=56 10.09.2016

⁶¹ Mitat Çelikpala, “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri”, *bilig*, kış 2015, sayı 72, sayfa 126

“Erken dönem Avrasyacı söylem, özellikle Türkiye’de İç Politikada yaşanan istikrarsızlıklara ve AB ile tıkanan sürece paralel biçimde Rusya ile işbirliğini önceleyen alternatif bir ideolojik akım olarak gündeme gelmiştir.”⁶²

Aynı dönemde Türkiye’de de gelişen Avrasyacı bakışta bunda etkili olmuştur. Avrasyacılık düşüncesi için akla gelen isim isim Alexander Dugin’in bu dönemde Türkiye’de verdiği konferanslarda bu dönemde Türkiye’de bu düşünce akımının gelişmesinde etkilidir.

Bir sonraki bölümde daha detaylı olarak bahsedeceğimiz 2001 yılında imzalanan “Avrasya’da Eylem ve İşbirliği Planı” anlaşması Türkiye’de Avrasyacı düşüncenin başarısı olarak algılanmıştır. Ancak 1999 yılında Türkiye’nin AB’den tam üyelik müzakerelerine başlama sürecinin kabul edilmesi ile başlayan ve Amerika ile Türkiye’nin 11 Eylül sonrası Afganistan ve 2003 yılında Irak işgali döneminde ilişkilerinin NATO ekseninde yeniden yakınlaşması Avrasyacı görüşün güçlenmesini etkilemiş ve bu görüş zamanla zayıflayarak etkisini kaybetmiştir.

1.5. 2002-2015 arası siyasi ilişkileri

2000li yıllardan itibaren ikili ilişkiler bir önceki döneme göre daha hızlı bir gelişme göstermiştir. New York’taki BM görüşmelerinde bir araya gelen dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin’i Türkiye’ye davet etmiş ve bu davet sonrasında Rusya Başbakanı Mihail Kasyanov Türkiye’ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretteki ana konular Mavi Akım ve Rusya’dan elektrik alımı üzerine yoğunlaşmıştır.

Türk-Rus ilişkilerindeki en büyük dönüşüm 2002 sonrasında yaşanmıştır. Ak Parti’nin iktidara gelmesi ile başlayan yeni süreçte, bir yandan AB ile ilişkilerin gelişmesine önem verilirken öte yandan önceki yıllarda sorunların yaşandığı başta Suriye, Irak ve İran gibi sınırdaş ülkelerle sorunların aşılması ve “Dış Politikada sıfır sorun” stratejisi ekseninde yaşanan gelişmelere yakın politikalar oluşturulmaya başlanmış öte yandan Rusya gibi Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren farklı dönemlerde farklı

⁶² Mitat Çelikpala, “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri”, bilig, kış 2015, sayı 72, sayfa 127

boyutlarda siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştiği Rusya ile daha yakın bir komşuluk ilişkisi içerisine girilmiştir. 2000li yıllar Türkiye açısından bu devletler siyasi ilişkilerin yanı sıra ekonomik anlamda da Cumhuriyet tarihinin en yakın ilişkilerinin kurulduğu yıllardır. 2004 yılında AB'den tam üyelik müzakerelerine başlamak için kesin tarih alan Türkiye aynı zamanda bölgesel entegrasyon içinde girişimlerde bulunmaya başlamıştır. bu kapsamda, Irak merkezi yönetimi ve Suriye ile yakın ilişkiler kurulmuştur.

Daha öncede bahsettiğimiz üzere 90lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türki Cumhuriyetlerdeki rekabet ilişkileri ve RF'nin Çeçenistan ve Türkiye'nin PKK sorunları ekseninde şekillenmiştir. Karşılıklı siyasi tutumların değişkenlik gösterdiği bu dönemde 80li yıllarda başlayan ekonomik ilişkilerin devamı niteliğinde anlaşmalar olmakla beraber daha çok bir nevi bölgesel rekabet görülmektedir. Ancak 2000li yıllarda ilişkiler rekabetten çok yönlü işbirliği ve stratejik ortaklık modeline dönüşmüştür. 16 Kasım 2001 yılında dönemin Dış İşleri Bakanları İsmail Cem ve İgor İvanov arasında imzalanan "Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa)" anlaşması iki ülke arasındaki 2000li yıllarda gerçekleşecek olan yakın işbirliğinin temellerini atmıştır. Bu anlaşma öncesinde iki ülke savunma endüstrisinin geliştirilmesi için de çaba sarf etmekteydi ancak Türkiye'de yaşanan 2001 krizi bu süreci olumsuz etkilemiştir. Ancak ziyaret öncesi Rus Kaynaklar bu ziyaret sürecinde savunma sanayinin de görüşülecek konular arasında olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Rus diplomat silah sanayi meselesi görüşmeleri ile ilgili şunları aktarmıştır:

*"Ekonomik krizden ötürü Türkiye bazı savunma sanayi projelerini geciktirdi ama bu iki ülke savunma işbirliğini yaralıyor. Ancak Rusya bu konuda işbirliğine devam etmek istiyor. Savunma Sanayinde ortak işbirliği oluşturmak için kurulmuş olan komite yaz sonunda bu mesele ile ilgili toplantı yapacak."*⁶³

⁶³ Russia requests more cooperation with Turkey in defense industry, <http://www.hurriyetdailynews.com/russia-requests-more-cooperation-with-turkey-in-defense-industry.aspx?pageID=438&n=russia-requests-more-cooperation-with-turkey-in-defense-industry-2001-06-07> ERIŞİM TARİHİ: 10.09.2016

Bu gibi bazı aksaklılara rağmen iki ülke nihayi anlaşmayı imzalamışlardır. Anlaşmanın metnindeki şu cümleler iki ülke arasındaki yakınlaşmanın karşılıklı çıkarların da etkili olduğunu göstermektedir.

- Rusya ve Türkiye tarih, kültür ve ortak coğrafyadan kaynaklanan Avrupa ve Asya özelliklerini paylaşmaktadırlar. Avrasya bölgesinin iki önemli ülkesi olan Rusya ve Türkiye, bölgede barış, istikrar ve sürdürülebilir kalkınmanın yanı sıra uluslararası hukukun, demokrasinin ve insan haklarının güçlendirilmesi yollarını değerlendirme konusunda mutabıktırlar. Bu ortak anlayış ve yeni işbirliği olanakları Rus Türk ikili ilişkilerine aynı zamanda yeni bir boyut, derinlik ve perspektif getirecektir.

- Rusya ve Türkiye enerji konularını ikili ilişkilerinin ve güçlü karşılıklı menfaatler yaratacak bölgesel işbirliklerinin önemli bir parçası olarak mütalaa ederler. Taraflar, Mavi Akım Projesini Rusya ile Türkiye arasındaki yapıcı ortaklığın daha da geliştirilmesinin ana unsurlarından biri olarak görürler.⁶⁴

Bu iki maddeden de anlaşılacağı üzere yeni dönemde işbirliği alanları genişleyecek ve iki ülke karşılıklı ekonomik entegrasyonu hızlandıracaktır. Bugüne dek ekonomik ve siyasi olarak iki ana başlıkta süren ilişkilerin artık sosyal ve kültürel boyutları da ülkeler açısından önemlidir. Halkların yakınlaşması aynı zamanda siyasi ve ekonomik alanın da genişleyebilmesini sağlayacaktır. Ayrıca “Mavi Akım” bu anlaşmadan da anlaşılacağı üzere iki ülke arasındaki enerji alanındaki projeler açısından en stratejik olanıdır. Öte yandan Avrasya merkezli bir anlaşma olması da bir ilk niteliğindedir. Daha önceki bölümün sonunda da bahsettiğimiz üzere 90lı yılların sonuna doğru yükselen Avrasyacı söylemin de bunda etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca Rusya açısından sıkıntılı konular arasında yer alan Avrasya meselesinde Türkiye ile bir ortaklık kurma çabasına girmek istemesi de iki ülke arasındaki ilişkilerin ileri boyuta tırmanacağı ileriki süreçler için önemli bir temel oluşturmaktadır. Ayrıca dönemin RF Ankara Büyükelçisi Alexander Lebedev’in 2002 yılında Hürriyet Daily News gazetesi’nde emekli büyükelçi Yüksel Söylemez ile gerçekleştirdiği röportajda iki ülke arasındaki ilişkiler ile ilgili şunları söylemiştir:

⁶⁴ http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html 10.09.2016 ERIŞİM TARİHİ: 10.09.2016

“Rus-Türk ilişkilerini oldukça iyi ve yeterli olduğunu düşünüyorum. Ancak her zaman daha iyisini yapabilecek bir potansiyel var. Çok boyutlu ortaklık seviyesine ulaştık. Stratejik ortaklıkla karşılaştığımızda, Rusya-Türkiye örneğinde çok boyutlu ortaklık daha anlamlı.”⁶⁵

Öte yandan 14-18 Ocak 2002 yılında RF Genel Kurmay Başkanı Anatoli Kuvaşi'nin dönemin Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ile görüşmeleri sonrası imzaladığı” bu anlaşmada Soğuk Savaş döneminin iki farklı kutbunda bulunan bu iki ülke arasında 1991 sonrası imzalanmış en önemli askeri anlaşmadır. Ak Parti'nin iktidara gelişi ile başlayan ilişkilerin iyileşme süreci doğrultusunda 2004 yılında uzun bir aradan sonra devlet başkanlığı düzeyinde ilk ziyareti Vladimir Putin gerçekleştirmiştir. Putin ziyareti sırasında ikili ilişkileri;

“Ülkelerimiz arasında bloklarla ilgili taahhütler kalmadı. Kendi çıkarlarımızı düşünmeye başladık.”⁶⁶ Sözlere ile ifade etmiştir. Ayrıca *“Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon”un önemine işaret eden Putin, “Deklarasyonun ikili ilişkilerin geleceğini belirleyeceğini ve ilişkilere güçlü ivme kazandırılacağını” belirtti.⁶⁷* Bu ziyaret kapsamında şu protokoller imzalanmıştır:

- Karasuların Ötesinde Tehlikeli Olayların Önlenmesi Anlaşması.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümet ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Gizlilik Dereceli Bilgi ve Malzemenin Karşılıklı Korunması Anlaşması.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında İkili Askeri-Teknik İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Fikri ve Sınai Mülkiyet Haklarının Karşılıklı Korunması Anlaşması.

⁶⁵ Yüksel Söylemez, “Lebedev: There is an anti-Turkish lobby in Russia and an anti-Russian lobby in Turkey, <http://www.hurriyetdailynews.com/lebedev-there-is-an-anti-turkish-lobby-in-russia-and-an-anti-russian-lobby-in-turkey.aspx?pageID=438&n=lebedev-there-is-an-anti-turkish-lobby-in-russia-and-an-anti-russian-lobby-in-turkey-2002-07-31> ERIŞİM TARİHİ: 10.09.2016

⁶⁶ Mitat Çelikpala, “Rusya Federasyonu ile ilişkiler”, Türk Dış Politikası Cilt 3., (1.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, syf 538

⁶⁷ http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/12/041206_putin_turkey.shtml ERIŞİM TARİHİ: 11.09.2016

- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi ile Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Akademisi Arasında İşbirliğine Dair Mutabakat zaptı.

- Botaş ile Gazprom Arasında Enerji Alanında İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması

- Türk ve Rus Eximbank ve Vneşekonombank Arasında İşbirliği Protokolü.⁶⁸

Putin'in bu ziyaretinin iki önemi vardı. Birincisi iki ülke arasındaki ilişkilerin önceki dönemlerden daha sıkı bir yakınlık içerisinde olacağını göstermekteydi. İkincisi ise Türkiye'nin 1999 Helsinki Zirvesi'nde "AB'ye Tam Üye" statüsü kazanmasına rağmen, tam üyelik müzakerelerinin başlamasına ilişkin henüz net bir tarih alamamış olmasıydı. Belki de Putin'in bu ziyareti ve neticesinde imzalanan anlaşmaların ehemmiyeti 17 Aralık Brüksel zirvesinde Türkiye sonunda beklediği tarihi almıştır. Zirve sonuç bildirgesinde; "*Brüksel Avrupa Konseyi Zirve Toplantısı'nda, Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde yerine getirdiği belirtildi ve katılım müzakerelerine 3 Ekim 2005 tarihinde başlanması kararlaştırıldı.*"⁶⁹ Anlaşma metnine bakacak olursak, birçok alanda ilk olma özelliğini taşımaktadır. Karşılıklı diplomatik ve stratejik ilişkilerin geliştirilmesi düşüncesi ileriki yıllarda daha yakın siyasi ilişkilerin olacağı manasını taşımaktaydı. Karasularının ötesinin korunması anlaşması Karadeniz'de enerji ve gaz taşımacılığı ile bu alandaki enerji güvenliği açısından bir diğer önemli imzadır. Ayrıca yıllardır birçok defa masada Boğazlar'ı konu eden Rusya bu kez ilk plana enerji güvenliğini alarak Türkiye'nin de olumsuz bir hava oluşmadan ortak bir noktada buluşulmasını sağlamıştır. Ayrıca, "*askeri ve teknik fikri ve sinai mülkiyet haklarının korunması anlaşması, sanayi casusluğunu önlemek ve teknoloji transferini yasal yollardan sağlamak konusunda daha geniş manevra alanı verebilir.*"⁷⁰ Anlaşmada ki, Askeri Teknik anlamda işbirliği maddesi Rus ve Türk ve de 21.yüzyıl Batı Siyasi Tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Rusya ilk kez bir NATO üyesi ile askeri noktada bir anlaşma yapmakla beraber 2008 yılında tarihinde ilk kez bir NATO üyesi ülkenin silah alım ihalesine girmiştir. Nisan

⁶⁸ <http://www.rusyaofisi.com/aralikputinziyaret.htm> ERIŞİM TARİHİ: 11.09.2016

⁶⁹ http://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf ERIŞİM TARİHİ: 18.09.2016

⁷⁰ Murat Yetkin, Bu ziyaretin Önemi Büyük, Radikal, 7 Aralık 2004

2008’de “Rosoboroneksport” adlı Rus Şirketi Türk Silahlı Kuvvetleri’ne tanksavar sistemi ve füzelerin satışını öngören ihaleyi kazanmıştır.⁷¹

2000li yıllarda iki ülke arasındaki gelişen ilişkilerde değişen karşılıklı algılarında etkisi büyük rol oynamıştır. 2006-2009 yılları arasında ilişkilerde yaşanan bahar havası daha da ileri bir boyuta gelmiş, uluslararası ilişkilerdeki olumsuz hava iki ülkeyi birbirine yakınlaşma zorunluluğuna itmiştir. Ancak Türk-Rus ilişkilerinde çok yönlü ortaklığın başladığı bu dönemde de eski Sovyet ülkeleri konusunda iki ülke arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Özellikle Rusya’nın Gürcistan içerisindeki Abhazya, Güney Osetya ve Acaristan bölgeleri üzerindeki tasarrufları ve Türkiye’nin bu konularda batıya yakın bir politika izlemesi sıkıntı oluşturmuştur. Ancak bu durum dahi 90lı yıllarda yaşanan sıkıntılar ölçütünde ikili ilişkilerin gelişerek sürmesini etkilememiştir. Ayrıca RF, Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerini düzeltme çabalarını desteklemiş ve bu kapsamda imzalanan protokollere gelecek açısından umut verici olarak niteleyerek iki ülke arasındaki ilişkilere verdiği önemi de göstermiştir. Gürcistan meselesinde Türkiye hem Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü desteklemiştir hem de BTC’nin güvenliği için Rusya’dan taahhüt etmesi Türkiye’nin bu konuda Rusya’yı çok fazla karşısına almak istememesi ile bu süreç en az olumsuzlukla atlatılmıştır. Bu dönemde ilişkilerdeki başat aktör enerji olmuştur. Enerji arzı ve güvenliği hem Rusya hem de Türkiye açısından önemlidir. Türkiye’nin gelişen ekonomisi ile artan enerji arzı ve Putin Rusyası’nın enerji eksenli dış politika yapıcılığa da bu yakınlaşmanın ilerlemesine etki etmiştir. Türkiye, enerji ihracatı için güvenilir bir Pazar haline gelirken, Rusya’da arzda Türkiye için ana aktör olmuştur. Ticaret hacmi gelişmiştir ancak Türkiye’de kendine ticarete tek taraflı artış sağlayan bir ortak bulmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye bu yakın ilişkilerin getirisi ile turizmde Rus Halkının ilk tercihleri arasına girmiştir. Bunun yanı sıra Ak Parti Hükümeti’nin 2002 yılında onaylanan Hükümet Programında da Rusya ile ilişkilere atıfta bulunulmuş ve şu cümlelere yer verilmiştir:

⁷¹ Özbay A.g.m. syf.43

“İyi komşuluk ilişkileri içinde Rusya Federasyonu ile, kültürel yakınlığımız çerçevesinde Orta-Asya ve Kafkasya ülkelerinde tarafların çıkarlarını zedelemeyen, işbirliğine dayalı ilişkiler sürdürülecektir.”⁷²

Buradan da gözüktüğü üzere Ak Parti ilk iktidar yıllarından itibaren Rusya ile ilişkilere önem atfetmektedir. Bu konu ile ilgili Dönemin Meclis Başkanı Bülent Arınç sunları aktarmıştır: *“Türkiye ve Rusya’nın Avrasya ülkeleri ile özel ilişkileri var..., Türkiye Rusya’yı, istikrar ve refahı açısından Avrasya bölgesinin anahtar ülkelerinden biri gibi görüyor.”⁷³* İkili ilişkilerdeki bir ileri seviye 2009 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Moskova ziyareti ile gerçekleşmiştir. Abdullah Gül, Moskova’nın yanı sıra Kazan’ı da ziyaret etmiş ve böylelikle ilişkilerde daha yakın bir sürecin başlayacağı izlenimini oluşturmuştur. Öte yandan Kazan ziyareti Türkiye Cumhuriyeti’nden Tataristan Özerk Bölge’sine gerçekleştirilen ilk ziyaret olma özelliğini de taşımaktadır. Gül’ü ziyareti ile ilgili söylediği;

“...iki ülkedeki karşılıklı ticaretin 30 milyar doları aştığını, bu rakamın, karşılaştıkları bazı problemleri de iyi niyetleriyle çözerek çok daha ileri düzeye, 40-50 milyar dolarlara çıkarılacağına inandığını, bu potansiyelin olduğunu söyledi.”⁷⁴ Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev ise; *“..ticaret hacmi konusunda koyulan hedefin aşıldığını, on yılda ticaret hacminin 35 kat arttığını ve bunun "büyük bir başarı olduğunu”⁷⁵* Söyleyerek ziyaretin önemine dikkat çekmişlerdir.

Ayrıca ziyaret kapsamında, “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon”⁷⁶ imzalanmıştır. Ziyarete birde iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Moskova’da Türk Kültür Merkezi ve Türkiye’de bir Rus Kültür Merkezi açılması kararı

⁷² Ak Parti 58. Hükümet Programı

⁷³ Bülent Arınç Konuşma, Aktaran, Urazova, a.g.m. syf.53

⁷⁴

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/41624/Gul_ve_Medvedev_ortak_deklarasyon_imzaladi.html ERIŞİM TARİHİ: 20.09.2016

⁷⁵ http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/02/090213_medvedev_gul.shtml ERIŞİM TARİHİ: 20.09.2016

⁷⁶ <http://www.mfa.gov.tr/subat.tr.mfa> ERIŞİM TARİHİ: 20.09.2016

alınmıştır. Şubat ayındaki bu ziyaretin ardından Başbakan Putin Ağustos 2009'd Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyarette; "Nükleer Enerjinin Barışçıl Amaçlarla Kullanımına Dair İşbirliği Anlaşması" ve "Nükleer Kazaların Erken Bildirimi ve Nükleer Tesisler Hakkında Bilgi Değişimine Dair Anlaşma"⁷⁷ protokolleri imzalanmıştır. Toplam 12 protokolün imzalandığı ziyaret sırasında ayrıca, "TÜPRAŞ, TETAŞ, TPAO, AKSA Enerji, Postolgun Dış Ticaret, Çalık Holding gibi şirketlerin de RF'li ortaklarıyla imzaladıkları 8 belgenin yer aldığı 20 işbirliği protokolü"⁷⁸ yapılmıştır.

2009 sonrası karşılıklı gerçekleştirilen ziyaretlere bakacak olursak, 11-12 Mayıs 2010 da Devlet Başkanı Medvedev'in ziyareti ile ilişkilerde ilerleme süreci devam etmiştir. Bu ziyarette eş başkanlıklarını Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dimitri Medvedev'in yapacağı "Üst Düzey İşbirliği Konseyi" kurulmuştur. Konsey'in altında, dış işleri bakanlarının başkanlık edeceği "Ortak Stratejik Planlama" grubu, ekonomik ilişkilerin görüşüleceği ve ilgili bakanların başkanlık edeceği "Karma Ekonomik Komisyonu" ve halklar arasındaki kültürel ve sosyal etkileşimi geliştirmek için kurulan ve STK yetkililerinin katılacağı bir "Türk-Rus Toplumsal Forumu" kurulmuştur. Ziyaret kapsamında imzalanan bazı anlaşmalar şunlardır:

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahasında bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma,

2. Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı arasında Karadeniz Bölgesindeki Ham Petrolün Samsun-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Önceliği Temel Alınarak Güvenli Taşınmasına Yönelik İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı,

3. Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında Kavkaz ve Samsun Limanları Üzerinden Demiryolu Feribotu ile Uluslararası Karma Taşımacılığın Organize Edilmesi Hakkında Anlaşma,

⁷⁷ <http://www.mfa.gov.tr/agustos.tr.mfa> ERIŞİM TARİHİ: 20.09.2016

⁷⁸ Çelikpala a.g.k. 540

4. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Karşılıklı Seyahatlerine ilişkin Usullere Dair Anlaşma.⁷⁹

Anlaşmalara baktığımızda, ana aktörün yine enerji olduğunu görmekteyiz. Nükleer Santral projesi bu ziyaretin en önemli unsurlarından biridir. Ham petrol taşımacılığı ve bunun güvenliği meselesi ile lojistik sektörünün gelişimi için önem arz eden Kavkaz ve Samsun limanlarındaki taşımacılık anlaşması ticari ilişkilerin artarak devam etmesi açısından önemlidir. Bu ziyaretin bir diğer önemi de iki ülke arasındaki karşılıklı vize muafiyetini öngören anlaşmadır. 16 Nisan 2011 tarihinde yürürlüğe girecek anlaşma kapsamında; *“hususî, hizmet ve umuma mahsus pasaport hamili Türk vatandaşları ile hizmet ve umuma mahsus pasaport hamili Rus vatandaşlarının birbirlerinin ülkelerine 30 günden fazla kalmayacak şekilde vizesiz olarak seyahat edebilecekleri belirtilmektedir. Vize muafiyeti 180 gün içerisinde toplamda 90 günü aşmayacak şekilde geçerli olacaktır.”*⁸⁰ Vize muafiyeti anlaşması özellikle turizm alanında karşılıklı fayda açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2010 yılında Ak Parti yayınladığı Parti Programının Dış Politika bölümünde Rusya ile olan ilişkilere ne kadar önem verdiğine binayen şu cümle yazılmıştır; *“Rusya Federasyonu ile Orta-Asya ve Kafkasya’da rekabete değil işbirliğine dayanan dostça ilişkiler sürdürecektir.”*⁸¹ Ayrıca bölgesel entegrasyon ve işbirliğinin önemine ve yine Rusya ile olan ticari ilişkilerin ehemmiyeti doğrultusunda parti programında şu ifadeler yer alır;

*“Soğuk savaşın sona ermesi ve Doğu Bloku’nun çöküşü, Karadeniz Bölgesi’nde yeni bir işbirliği alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişme sonucu, hızlı bir ivme ve geniş bir katılımı kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın (KEİT), bölge ülkelerine geniş işbirliği olanakları vaad eden potansiyelinin harekete geçirilmesi için sarfedilen çabaları artıracaktır.”*⁸²

⁷⁹ http://www.mfa.gov.tr/mayis_.tr.mfa ERIŞİM TARİHİ: 20.09.2016

⁸⁰

https://www.deik.org.tr/2757/T%C3%BCrkiye_Rusya_Aras%C4%B1nda_Vize_Muafiyeti_Anla%C5%9Fmas%C4%B1.html ERIŞİM TARİHİ: 20.09.2016

⁸¹ <https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum> ERIŞİM TARİHİ: 21.09.2016

⁸² <https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum> ERIŞİM TARİHİ: 21.09.2016

Ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi’de kendi parti programında Rusya ile ilişkilere atıfta bulunmuştur. CHP programında şunlar yer almaktadır:

- Rusya ile karşılıklı saygıya ve işbirliğine dayalı ilişkilerin güçlendirilmesini destekler.
- CHP, Rusya, Çin, Japonya, Brezilya, Hindistan, Uzak Doğu, 133 Latin Amerika ve Afrika ülkeleriyle ilişkilerimizin politik ve ekonomik boyutlarıyla hızla geliştirilmesini hedef alır.⁸³

Tüm bu tarihsel geçmişi ele aldığımızda ikili ilişkileri incelerken başat bir aktörden bahsetmenin doğru olamayacağı gerçeği ile karşılaşmaktayız. Türk Rus ilişkileri iç içe geçmiş bir yapıya sahiptir. Tıpkı Rus “Matriyoşka” bebekleri gibi birbirinin içerisinden çıkan farklı konu ve bölgesel çıkarlar iki ülkenin ekonomik ve ticari ilişkilerini etkilemektedir. Çelikpala’ya göre;

“Türk-Rus ilişkilerini bu bağlamda değerlendirildiğinde karşımıza; sadece geçmişin olumsuzluklarına esir edilmeyen, geleceğin getireceği olumlu ve yapıcı beklentilere odaklı, işbirliğinin yarattığı/yaratacağı güvenli ve parlak bir gelecek tasavvuruna vurgu yapan yeni bir söylem çıkmaktadır.”⁸⁴

Bu yeni söylem ileriki dönemlerde oluşacak ılımlı ortamın gelişmesinde ve ilişkilerin hem ekonomik hem de ticari boyutta daha ileri aşamalara gelmesinde önemli rol oynayacaktır. 2000li yıllardan itibaren artan karşılıklı ziyaretler ve imzalanan anlaşmalar 90lı yıllarda enerji temelli gelişen ilişkilerin “çok boyutlu ortaklığa” evrilmesine ve iki ülkenin karşılıklı olarak bölgesel ortak çıkarlarını koruduğu bir zeminin oluşmasını sağlayacaktır. Daha öncede bahsettiğimiz üzere bu süreçte yaşanan en büyük olumsuz gelişme ise 2015 yılının Kasım ayında yaşanan Rus Uçağı’nın düşürülme hadisesidir. Uluslararası angajman kuralları çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını ihlal eden Rus uçağının düşürülmesi 90lı yıllardaki Çeçen-PKK meselesinden bugüne yaşanan en büyük siyasi kriz olma özelliği taşımaktadır. Bu kriz

⁸³ <https://www.chp.org.tr/Assets/dosya/chp-program-2015-01-12.pdf> ERIŞİM TARİHİ: 21.09.2016

⁸⁴ Mitat Çelikpala, “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri”, *bilig*, kış 2015, sayı 72, sayfa 118

sonraki bölümde aktaracağımız birçok ekonomik ambargo ve uygulamalarının da nedenini teşkil etmiştir.

Bundan sonraki bölümde, 1991 yılından sonraki çözülme sürecin Türk-Rus ekonomik ilişkileri çerçevesinde ele alınacaktır. Hem Soğuk Savaş döneminde hem de Sovyetlerin dağılmasından sonraki süreçte iki ülke arasındaki ilişkilerde başat aktör konumuna gelen ekonomik ilişkiler kendi iç dinamikleri ve siyasi etkileri ile ele alınacak olup, Türk-Rus ilişkilerinin yeni bir fikir olarak ortaya çıkan “Stratejik Ortaklık Boyutu”nun ileriki dönemde ilişkileri nasıl etkileyeceği bakılacak. Ayrıca ticaret hacminin her geçen yıl artması ve karşılıklı ticari etkileşimin iki ülke ilişkilerinde birtakım konular üzerinde nasıl etkiler oluşturduğu üzerinde durulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

1.Türk- Rus Ekonomik İlişkileri

1.1. Soğuk Savaş Sonrası Rusya ve Türkiye Ekonomilerine Genel Bakış

Tarihsel olarak ele aldığımız iki ülke ilişkilerinde altmış yıldan uzun bir süre ana aktör olarak siyasal ilişkiler yer almıştır. Daha öncede bahsettiğimiz üzere bölgesel, iç ve dış siyasal ortam iki ülke ilişkilerinde belirleyici unsur olmuştur.. Türkiye'nin NATO üyeliği ile kendisini doğrudan Sovyetlerin karşı bloğuna oturttuğu dönemlerde dahi birçok kez iki ülke yakın politikalar izleme yoluna gitmiştir. Ancak 80li yılların başından itibaren dünya yeni bir değişime gitmiştir. Sovyetler ise Batı'da NeoConservatisim'in yükseldiği bu dönemi kendi iç sıkıntıları ve buhranları ile geçirmiştir. Afganistan'a müdahalenin getirdiği ekonomik olumsuzluklar Sovyetler için 80li yılların ortasında ülke iflasının açıklanmasına giden süreci başlatmıştır.

İlk olarak 1932 yılında İsmet İnönü'nün Rusya'yı ziyareti sırasında imzalanan Sovyet yardımı ile ilgili anlaşmayla başlayan ticari ilişkiler 60lı yıllardan sonraki yakınlaşma ile yeniden, yenilenerek Rusya'nın doğrudan yatırımları ile ilerlemiştir. 1932 yılında iki devlet, SSCB'nin Türkiye'ye sanayi maddeleri ve makine ithalatı için 8 milyon dolarlık kredi açması konusunda anlaşmaya varmıştır.⁸⁵ Bu anlaşma neticesinde Türkiye Aydın/Nazilli ve Kayseri'de dokuma fabrikaları kurmak için malzeme ve teçhizat satın alımı gerçekleştirmiştir.

80li yıllar Sovyetler açısından büyük kırılmanın yaşanmaya başladığı dönemdir. Amerika ile girişilen “uzay savaşları” ardından Afganistan İşgali ile ekonomi büyük yara almıştır. Yapılan harcamaların geri dönüşü sağlanamadığı gibi Amerika gibi kendine bir “Avrupa Pazarı”da oluşturamamıştır. 1985 yılında Gorbaçev'in iktidara gelişi ile yeniden yapılanma sürecine girilse de bu girişimler ekonomik çöküşü ve yıkılmayı engelleyememiştir. Gorbaçev iktidara geldikten sonra yeniden kalkınma sürecini başlatamaya girişti. Gorbaçev'in devraldığı SSCB'nin iki temel gereksinimi vardı,

⁸⁵ Turan Aydın, Olgan Bekar., a.g.e. syf.6

bunlar; -ekonomik yeniden yapılanma ve siyasal dönüşümdü. Bu doğrultuda dört ilke açıkladı, bu ilkeler;

- Perestroyka “перестройка” : Yeniden Yapılanma
- Glastnost “гласность” : Açıklık, Şeffaflık
- Demokratizatsya “демократизация” : Demokratikleşme
- New Thinking “новое мышление” : Yeni Düşünce

Bu ilkeler ekonomik, sosyal ve siyasi olarak Sovyetleri yeniden yapılandırılarak ayağa kaldırmayı hedeflemekteydi. Özellikle dış politikada daha yumuşak bir sürecin başlayacağı anlaşıyordu zira artık Sovyetlerin realist bir dış politika izleyebilecek ekonomik yapısı bulunmamaktaydı. Öte yandan Çin’den Berlin’e uzanan bir bölgeye tabiri caizse hükmeden bir devletten bahsediyoruz. Dolayısı ile bu denli büyük bir coğrafyaya hükmetmek için güçlü bir üretim ekonomisine sahip olmak gerekiyor. Erel Tellal SSCB’nin son dönemi ile ilgili şöyle bir formülasyon ortaya koymuştur:

Ekonomik Bunalım \Rightarrow bunalımı aşma çabaları: perestroyka + glastnost
 \Rightarrow toplumsal bunalım + ideolojik boşluk \Rightarrow milliyetçi akımlar \Rightarrow çöküş⁸⁶

Bu formülasyon SSCB’nin son dönemini çok net bir şekilde açıklamaktadır. Sovyetlerin ekonomik çöküşe girişi ise aslında Gorbaçev’in dörtlü ilkesinin hemen ardından gelmiştir. Rus ekonomisi artık üretmeyen ve üretmiş olduğunu pazarlayamayan bir ülke haline gelmiştir. Ayrıca artık dışa açık liberal ekonomik sistemi benimsemenin yeni pazarlar bulma açısından da önemine varılmıştır. Değişime aç ve açık olan Rus Ekonomisi yeniden yapılanma ile mevcut kapitalist pazarda kendi iç mekanizmaları ile daha rahat Pazar bulabileceği inancına sahiptir. Bu doğrultuda; Bessenov’un; “Rusya ekonomisi halen hızlı değişimlerin yaşandığı bir geçiş ekonomisi olarak karakterize edilebilir ve bu niteliği onu istikrarlı ekonomilerden ayırmaktadır.”⁸⁷ sözleri önemlidir.

⁸⁶ Erel Tellal, “SSCB’yle ilişkiler”, Türk Dış Politikası Cilt 2., (11.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, sayf 158

⁸⁷ Aktaran: Mehmet Duman Nigar Samadov, Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir inceleme, Problemi Postroyeniya Proizvodstvennix Funktsiy v ossiyskoy Perexodnoy Ekonomike, Analiz Dinamiki Rossiyskoy Perexodnoy Ekonomiki. M: Institut Ekonomiki Perexodnogo Perioda, VŞE.

1991 sonrası özelleştirmelerin başlaması ile devlet temelli ekonomideki en önemli gelişme yaşamıştır. Ancak özelleştirme adı altında ülkede özel sektörü oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen bu satışlar ya zengin bürokratlar ile kurum yöneticilerine ya da kısmen yabancı yatırımcı bulan yine büyük çoğunluğu bürokrat olan kişilere satılmıştır.⁸⁸ Bu durum ileriki yıllarda önemli sorunlara neden olmuş, en önemlisi de “Oligark” kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2004 yılında Devlet Başkanı Vladimir Putin’in 90lı yılların başında gerçekleştirilen özelleştirmeler ile ilgili şu sözleri de oligark yapısının nasıl ortaya çıktığını gösteren önemli bir durumdur. Putin şunları söylemiştir:

“Biz 90ların başlarında yapılan özelleştirmelerin nasıl gerçekleştirildiğini çok iyi biliyoruz, bazı piyasa katılımcıları milyarlarca değerindeki devlet tahvillerini hukuksuz yollarla ve şiddetle ele geçirmişlerdir.”⁸⁹

Tablo 1. Rusya Federasyonu 1992-2001 arası temel veriler

Yıllar	Nüfus	GSYİH	GSYİH/Kişi	İhracat	İthalat	Parite \$	Enflasyon	Büyüme	İşsizlik
1992	148.7	-	2 680	53.6	43.0	-	2600	-14.5	-
1993	148.7	-	3 000	59.6	44.3	-	900	-8.7	5.5
1994	148.4	277.0	2 650	67.5	50.5	2.19	320	-12.7	7.4
1995	148.3	337.9	2 600	81.1	60.9	4.56	131	-4.1	8.5
1996	147.9	419.0	2 400	88.6	68.8	5.12	21.8	-3.4	9.6
1997	147.5	436.0	2 740	88.3	73.6	5.80	11.0	0.9	10.8
1998	147.1	277.8	1 882	74.9	59.2	9.70	27.7	-4.9	11.8
1999	146.8	184.6	1 238	75.7	39.6	24.60	85.7	5.4	12.9
2000	145.9	240.9	1 724	105.5	44.6	28.1	20.8	8.3	10.6
2001	145.2	310.0	2 157	103.1	59.0	29.1	21.5	5.0	9.1

Kaynak: GOSKOMSTAT verileri aktaran: Mehmet Duman, Nigar Samadov (ikinci kaynak)

⁸⁸ Mehmet Duman ve Nigar Samadov, “Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(6), 2003, sayfa 2

⁸⁹ Putin Defends State Takeover of Yugansk, <http://old.themoscowtimes.com/sitemap/free/2004/12/article/putin-defends-state-takeover-of-yugansk/226116.html> ERIŞİM TARİHİ: 23.09.2016

Yukarıdaki tabloda, Rusya Federasyonu'nun 1992-2001 yılları arasındaki gsyih, ihracat, ithalat, döviz kuru, enflasyon, büyüme ve işsizlik rakamları verilmiştir. Görüldüğü üzere 80lerdeki iflasa kadar giden yol ve Sovyetlerin dağılmasının ardından Rusya'da en büyük sorun enflasyon ve büyümedir. 1992 yılında %2600'e çıkan enflasyon ve %14.5lik ekonomik daralma Rusya'nın 90lı yıllarda yaşadığı ekonomik krizin çok net bir açıklayıcısıdır. %2600'den başlayan enflasyon 1994 sonrası artan ihracat gelirleri ile düzelmeye başlayan ekonomik süreç ile birlikte 1997 yılında %11'e düşmüştür. Ancak 1998 krizi ile birlikte yeniden yükselmeye başlamış ve önce %85.7'ye yükselmiş ardından yeniden %20li seviyelerde seyretmiştir. Ekonomideki ilk büyüme rakamları 1997 yılında %0.9 ile gerçekleşirken bir sonraki yıl %-4.9 küçülmüştür. 1999 yılı sonrası yani Putin iktidarı ile birlikte ise ekonomi büyümeye başlamıştır.

Diğer verileri göz önüne alırsak Rusya Federasyonu 1994 sonrası yirmi yıllık süreç içerisinde ihracatta %950ye yakın bir büyüme gerçekleştirmiştir. Yukarıdaki tabloda RF'nin 1995-2014 yılları arasındaki ihracat-ithalat oranları verilmektedir. Tabloya göre veriler için Amerikan Doları baz alınmıştır. Mavi ile gösterilen veriler ihracatı, kırmızı ile gösterilen ithalat rakamlarıdır. Buna göre, 1995 yılında Rusya'nın ihracatı 48.2 milyar dolarken, 2014 yılında 450 milyar dolara çıkmıştır. İthalat ise 1995 yılında 37.2 milyar dolardan 295 milyar dolara yükselmiştir. Dış Ticaret Fazlası yirmi yıl içerisinde 11 milyar dolarlık artıdan 155 milyar dolara yükselmiştir. Yine aynı tabloda en büyük düşüşün 2009 yılında yaşandığını görüyoruz. Bunun sebebi de 2008 yılında Amerika'da ortaya çıkan "Mortgage Krizi"nin RF ekonomisinde oluşturduğu daralmadan kaynaklanmaktadır. Bu özelleştirme süreci üç aşamada gerçekleştirilmiştir.

"Özelleştirme sürecinin ilk aşamasında (1992-1995 yıllarında) tarım, hizmet ve sanayi sektörlerindeki küçük ve orta ölçekli işletmeler özel girişimcilere devredilirken, ikinci aşamada (1996 yılında) devlet kontrolündeki bazı büyük ve karlı işletmelerin yönetimi, bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla, alınan krediler karşılığı bankalara satılmıştır. 1997 yılında başlayan üçüncü aşamada ise devlet kontrolündeki işletmeler

belirli ön hazırlık aşamalarından sonra tek tek satışa sunulmaya başlanmıştır. Böylece tarım, sanayi, inşaat, gıda gibi sektörlerdeki kurumlar büyük ölçüde özelleştirilmiştir."⁹⁰

Rusya tarihinin en kötü ekonomik dönemlerini 80li ve 90lı yıllarda yaşadığını söylemiştik. Bunun rakamsal verilerine bakacak olursak. 1989 yılında SSCB yıkılmadan önce Gayri safi yurt içi hasılası 506.5 milyar dolarken 1999 yılında bu rakam 195.906 milyar dolara düşmüştür. GSYİH 1989'dan 1997'ye kadar düşüş yaşamış, sadece 1997'de %0.8 oranında bir artış sağlayabilmişti.⁹¹ Bu artışta en önemli faktör ihracat mallarındaki yüksek fiyatların olmasıdır. Putin döneminde ise artış en üst seviyelerine çıkmıştır. 2008 yılında 1.66 trilyon dolar olan GSYİH 2009 yılındaki uluslararası ekonomik kriz dalgalanmasından etkilenerek 1.22 milyar dolara yükselmiş ancak yeniden toparlanan ekonomi ile 2013 yılında son yirmi yılın en üst noktası olan 2.23 milyar dolara çıkmıştır. 2013 sonrası uluslararası pazarda petrol fiyatlarının düşmesi ile Rus ekonomisi önemli ölçüde etkilenmiştir. 2015 yılı itibari ile RF'nin GSYİH'i 1.326 milyar dolardır.⁹² Bugün Rusya yıllık 1.326 milyar dolarlık geliri ile dünyanın en büyük 13. Ekonomisine sahiptir.⁹³ Aynı zamanda "The Group G8" olarak bilinen en gelişmiş 8 ekonomiye sahip ülkelerin oluşturduğu birliğe ve Türkiye'nin de üye olduğu G20'ye üyedir. 2000li yıllara gelinirken Rus ekonomisinde köklü değişimlerin sinyalleri alınmaya başlanmıştır. Rusya için ekonomi alanındaki en belirgin öncelikler, enerji sektörünün gelişimi, gıda sorununun çözülmesi, savunma sanayii konvansiyonu, konut üretimi ve altyapıyla ilgili tüm sektörlerin geliştirilmesidir.⁹⁴

Rus ekonomisinde ihracat ve ithalat verilerine bakacak olursak; Grafik 1'de görüldüğü üzere Rusya Federasyonu'nun ekonomik büyümesi 2000li yıllardan sonra yaşanmaya başlamıştır. 2008 yılında tarihinin en yüksek ihracat rakamı olan 464 milyar dolara yükselmiştir. Aynı yıl ithalatta da rekor kırılarak 285 milyar dolarlık bir ithalat

⁹⁰ Aktaran: duman makale ekle Kosals, L. (1995), Privatizasiya i Vnutrenniy Krizis, No:10, Voprosi Ekonomiki-RAN.

⁹¹ Elif Hatun Kılıçbeyli, "Yeni Dönem Türk-Rus İlişkileri (1994-2000) Ticaret ve Yatırım Trendleri", Düünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko ; çev. Hakan Aksay. -- İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003. Syf 237

⁹² <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=RU&view=chart> ERIŞİM TARİHİ: 03.10.2016

⁹³ <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf> ERIŞİM TARİHİ: 03.10.2016

⁹⁴ I.I. Urazova, "Rus-Türk Ekonomi İşbirliğinin Gelecekteki Gelişmesi", Türk-Rus İlişkilerinde 500.yıl Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, syf. 228

rakamına ulaşılmıştır. Daha önce de birçok defa değindiğimiz üzere stabil ekonomik yapıya sahip olmayan ülkelerin ithalat ve özellikle de ihracat rakamları uluslararası ilişkilerde veya uluslararası piyasalardaki ekonomik sıkıntılardan çok çabuk etkilenip, hızlı ve olumsuz yönde tepki verebilmektedir. 1998 krizi ticari ilişkileri de doğrudan etkilemiştir.

Grafik 1. 1995-2014 Rusya Federasyonu İthalat - İhracat Verileri

Kaynak: OEC “The observatory of economic complexity”
<http://atlas.media.mit.edu/tr/visualize/line/hs92/show/rus/all/all/1995.2014/> ERIŞİM TARİHİ: 03.10.2016

2008 yılında Amerika’da yaşanan “Mortgage” krizi ve Rusya’nın Gürcistan müdahalesi Rusya ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir. Bir önceki yıla göre 2009 yılında ihracatta yaklaşık %40lık bir düşüş yaşanarak, 293 milyar dolar ihracat gerçekleştirilmiştir. Aynı ölçüde ithalat rakamları da düşüş göstermiştir. Rusya ekonomisinde ihracat ve ithalat rakamları aynı yoğunlukta etkilenip ortalama olarak aynı ölçüde tepkime göstermektedir. Bu büyük düşüşün ardından 2011-2013 yıllarında ise yine tarihi zirve noktalarına ulaşan ihracat ve ithalat rakamlarını görmekteyiz. 2011 yılında ihracat 506 milyar dolara, ithalat ise 310 milyar dolara yükselmiştir. 2013 yılında ise bu rakamlar; ihracatta 507 milyar dolara, ithalatta ise 325 milyar dolara çıkmıştır.

Suriye krizi, brent petrolün varil fiyatındaki düşüş ve görünürde olmasa da Batı'nın göreceli ambargosu Rus ekonomisinin küçülmesine neden olmuştur. IMF verilerine göre Rusya'nın 2015 yılı ekonomisi -%3.7'dir. 2016 tahmini beklenti -%1.8 daralmadır.⁹⁵

Türkiye'deki genel duruma bakarsak, 1923 yılında kurulan yeni devlet kendini yeniden yapılandırma ve kalkınma hamlelerine girişmiş ve bu doğrultuda; İş Bankası, Şeker Fabrikaları, Tarım Kooperatifler, Atatürk Orman Çiftliği, Çimento Fabrikaları gibi kuruluşlar kuruldu. Ancak 1929 dünya ekonomik buhranı ve 1932 yılında başlayan İspanya İç Savaşı'ı Avrupa'da savaş ortamı oluşmaya başlamış ve 1939 yılında nihayet 2.dünya savaşı Almanların Polonya'yı işgali ile başlamıştı. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti gibi kalkınma hamlelerine ve ürettiği ürünleri dış piyasaya satmaya ihtiyaç duyan bir ülke açısından en son istenecek durumdu.

“20. yüzyılın sonuna doğru Rusya ve Türkiye ticari-ekonomik işbirliği alanında çok önemli tecrübeler edinmişlerdir. Karşılıklı ekonomik çıkarlar, Rusya'nın bilimsel-teknik potansiyeli ve Türkiye'nin piyasa ekonomisinin şekillendirilmesi alanında sahip olduğu zengin tecrübe bu sürece ivme kazandıran başlıca etkenlerdir.”⁹⁶

Rusya'nın ve Türkiye'nin dünya ihracat oranlarındaki yerine bakacak olursak, Rusya enerji arzı sağlayan ülke konumunda olmasından dolayı Türkiye'nin önündedir. Rusya ham petrol ihracatçısı ülkeler sıralamasında 3. ve doğal ihracatçısı ülkeler sıralamasında ise 1. sıradadır. Bu da Rusya'nın uluslararası iktisattaki ihracatçı ülkeler arasında daha önemli bir pay sahibi olmasını sağlamaktadır. Ancak enerji arzı sağlamak stabil bir ekonomik yapıya sahip olmak anlamı taşımamaktadır. Zira enerji ihracatın başat aktörü olduğu için uluslararası ilişkilerde yaşanabilecek siyasi sıkıntılar ve petrol ve gaz fiyatlarındaki oynamalar doğrudan ihracatı dolayısı ile de ekonomiyi ekileyecektir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere özellikle 2013 sonrası petrol fiyatlarındaki %60 ın üzerinde bir düşüşün yaşanması ve Rus ekonomisinin bundan etkilenerek GSYİH'ın daki düşüş ve ekonomik daralma buna en net örnektir. Dünya Bankası verilerine göre; 2013 yılında 2.231 trilyon dolar olan Rusya'nın GSYİH'si 2015 yılı sonunda 1.326 trilyon

⁹⁵ World Economic and Financial Survey, World Economic Outlook April 2016, International Monetary Fund, sayfa 21 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/pdf/text.pdf>

⁹⁶ Özbay a.g.m. syf 44

dolara gerilemiştir. Aynı dönemlerde Türkiye'nin GSYİH'sine bakacak olursak; 2013 yılında 823.243 milyar dolar ile tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak yaşanan bölgesel sıkıntılar ve 2014-2015 yıllarında ikisi genel biri Cumhurbaşkanlığı ve biri de yerel seçimler olmak üzere dört seçim geçiren ve maliyet yükü artan ekonomik yapı neticesinde bu rakam 2015 sonu itibari ile 718.221 milyar dolara düşmüştür.

İthalat rakamları ise ters orantısal bir artış göstermektedir. Gelişen ekonomilerin ve sanayileşmenin etken olduğu enerji arzı ihtiyacı yeterli enerji kaynağı olmayan Türkiye gibi ülkeler için ithalat rakamlarının sürekli artmasına anlamını taşımaktadır. Türkiye son 15 yılda büyüyen bir ekonomik yapıya kavuşmuş, gelişmekte olan yirmi ekonomi arasına girmiş ve dünyada yıllık ekonomik büyüme rakamlarında ilk 3 ülke arasına yükselmiştir. Türkiye ekonomisi 2010 yılında %9.2 ve 2011 yılında ise %8.8 büyüme rakamlarına ulaşarak tarihi zirveyi görmüştür. 2002-2014 döneminde yıllık ortalama büyüme oranı %4,7, 2014 yılında Türkiye ekonomisi %2,9 oranında büyümüştür.⁹⁷

1.2. Türk – Rus Ekonomik İlişkilerinin Temelleri

Türk Rus ekonomik ilişkileri 20. Yüzyılda 1984 Doğalgaz anlaşması ile doğrudan başlamış gibi gözüke de Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasi ilişkilerin yanı sıra bir takım iktisadi anlaşmalar imzalanmış ve karşılıklı ticari ilişkiler yaşanmıştır. Yukarı da bahsettiğimiz 1932 yılındaki doğrudan yatırım anlaşmasından önce 11 Mart 1927'de "Ticaret ve Seyrüsefair Antlaşması" imzalanmıştır. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler sistemini yasallaştıran anlaşma Türkiye Cumhuriyeti'nin eşitlik ve karşılıklı yarar temellerine dayalı olarak imzaladığı ilk ticaret anlaşmaları arasında yer almaktadır.⁹⁸

Türkiye – Rusya ekonomik ilişkilerinin temelleri aslında 70li yılların sonundan itibaren iyileşmeye başlamıştır. 90lı yıllardan sonra daha sıkı ve 2000li yıllardan sonra bazı konularda adeta birbirine entegre haline gelen ekonomik ilişkiler 1980 sonrasında önemli girişimlerle güçlendirilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda imzalanan şu anlaşmalar Sovyetlerin dağılmasından da önce iki ülkenin farklı kutuplarda olmasına rağmen yakın

⁹⁷ <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-219750;jsessionid=JEGkx8MmW8uyV2pfBrg3ZBL8Cpvh5oV2YF29VqrxEdnNL5NruD5!801558942>

ERİŞİM TARİHİ: 06.10.2016

⁹⁸ Turan Aydın, Olga Bekar., a.g.e. syf 6.

ilişkilerinin olduğunu göstermektedir. Akgün ve Aydın'ın raporunda yukarıda bahsettiğimiz anlaşmalardan iki tanesi de dahil olmak üzere imzalanan şu üç anlaşmanın iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde yeni bir aşama başlattığını söylemektedirler. Bunlar;

- Seydişehir Alüminyum Fabrikasının Genişletilmesine Dair Sözleşme (10 Mart 1981)
- Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB Arasında Ödemelerde Serbest Döviz Geçişmesine Dair Protokol (20 Mayıs 1982)
- 1977 Tarihli Türkiye-SSCB Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması'nın Yürürlüğe Girmesine Dair Program (20 Mayıs 1982)
- Türkiye-SSCB Hükümetlerarası Ekonomik İşbirliği Komisyonunun Altıncı Toplantısının Protokolü (10 Haziran 1983)⁹⁹

1984 yılındaki Doğalgaz anlaşmasının önemi diğerlerinden farklıdır. Bu anlaşma hem 25 yıl süreyle Türkiye'yi Rusya ile ekonomik olarak yakın ilişkiler içerisinde bulunmaya itmiş hem de 60 yılların sonuna doğru başlayan yakın siyasi ilişkilerin içerisinde ekonomik yakınlaşmayı pekiştirmiştir. Ancak öte yandan bu anlaşma iki ülke arasındaki ticari hacmin tek taraflı büyümesinin de temellerini atmıştır. Zira her geçen yıl Türkiye, Rusya'ya enerji bağımlılığını giderek artırmıştır. Anlaşmanın bir diğer özelliği ise içerdiği gaz ücreti mukabilinde ürün alım maddesidir. Anlaşmanın üçüncü maddesine göre:

“İşbu Anlaşmaya göre, T.C.'ne ihraç edilecek gazın bedeli, Sovyetler Birliği Dışticaret Kuruluşları tarafından ticari şartlar esasında olmak üzere genelde Türk Mallarının alımında kullanılacak ve Türk tarafının imkanları ve Sovyet Dışticaret teşekküllerinin ihtiyaçlarına göre pamuk, tahıl, et, nebatî yağlar, demir ve demir dışı metaller, demir dışı cevherler ve diğer sanayi mamulleri ile ödenecektir.”¹⁰⁰

Anlaşmanın imzalandığı dönemde, doğal gaz karşılığında mal ihracı uygulaması ile geleneksel Türk ihraç ürünleri ihracatından ziyade, Türk sanayi ürünlerinin ihracatının

⁹⁹ Turan Aydın, Olga Bekar, a.g.e. syf.61

¹⁰⁰ Milletlerarası Andlaşma, Resmi Gazete, 20.05.1984

artırılması için yeni bir imkan yaratılması hedeflenmiştir.¹⁰¹ Bu anlaşmalardan sonra ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamış ve özellikle de müteahhitlik alanında gelişmeler olmuştur. Türkiye'nin karşı blokta bir ülke ile bu kadar sıkı ekonomik ilişkiler kurmaya başlaması da uluslararası siyaset açısından önemli bir gelişmedir. Doğalgaz anlaşmasının ödemeleri hususunda ise; SSCB doğal gaz ihracatından el ettiği döviz gelirlerinin %70'ini Türkiye'den al ithal ederek kullanmayı taahhüt etmektedir.¹⁰² Doğal gaz anlaşması karşılığında Türkiye'den tekstil, gıda, demir çelik ve temizlik ürünlerinin yanı sıra tıbbi maddelerin alımı da ürün listesine girmiştir.

“Listeye alınan mallar içerisinde "Tıbbi ilaç ve hammaddeleri" ile "Tıbbi teçhizat ve malzeme" kalemleri önemli bir gelişmeyi vurgulamaktadır. Bugüne kadar bu malları İsviçre, F.Almanya ve Avusturya'dan almayı tercih eden Sovyetler Birliği'nin ilk kez Türkiye'den bu tür ithalat yapma girişiminde bulunması, ihracatımızın bu pazarda gelişme imkanları göstermektedir ki Sovyetler, 1987 yılında sağlık alanına 8,7 milyar ruble ayırmışken, 1988 yılı programında bu miktar 25,3 milyar ruble'ye yükseltilmiştir. Türkiye'nin bu pazara girmesi umut vericidir.”¹⁰³

Böylelikle ilk kez Türkiye için taahhüt hizmetlerinin önünü açılmıştır. Türk Müteahhitlik firmaları 80li yılların sonundan itibaren Sovyetler Birliği ve daha sonraki adı ile Rusya Federasyonu'ndan taahhüt işleri almaya başlamıştır. Türk-Sovyet kuruluşlarının gelişen ekonomik ilişkilerden dolayı ortaklık kurma girişimlerine ön ayak

101

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewer.jspx;jsessionid=0Bil-q0oj3jerEaiimKjXaUbpqX_AMRsq-m_zCuZ_NBdlpsxzBy8!-677757705?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814&parentPage=&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&countryName=&_afLoop=515795565238888&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3FcountryName%3D%26_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D515795565238888%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160814%26parentPage%3D%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D3af5d3s1p_4

<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-219750;jsessionid=JEGkx8MmW8uyV2pfBrg3ZBL8Cpvh5oV2YF29VqrxEdnNL5NruD5!801558942>

ERİŞİM TARİHİ: 06.10.2016

¹⁰² Turan Aydın, Olga Bekar., syf 60

¹⁰³ İlhan Uludağ, Vildan Serin., “S.S.C.B.’ndeki Türk Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri”, İstanbul Ticaret Odası, 1990, syf.393

olmuştur. Öte yandan Enerji iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin başat aktörü haline gelmiştir. Ve bu aktör uzun yıllar ekonomik ilişkilerinin ana noktası olacaktır.

1980-1991 arasında iki ülke arasındaki ticari ilişkide toplamda %767.4lük bir artış oldu. İhracatta %261.4 ithalatta %506.4 artmıştır. Bu rakamlar 80li yıllarda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin hızlı bir gelişme ile başladığını göstermektedir. Ticarete ilişkileri geliştiren diğer bir olay ise kredilerdi. Buna göre;

“1989-1991 arasında Türkiye SSCB’ye 1 milyar 150 milyon dolarlık Eximbank kredisi açtı. 1991’deki dağılmaya değin bunun 555.300.000 doları kullanıldı. Bu krediler yardımıyla Türkiye’nin SSCB’ye olan dış satımı arttı.”¹⁰⁴

Turgut Özal iktidarının ilk dönemlerinde imzalanmış olan anlaşmalarla temellerinin atıldığını söylediğimiz Sovyet sonrası ekonomik ilişkilerde 2. Safhası da yine Özal iktidarının 2.dönemi ve Cumhurbaşkanlığına başladığı 1989 yılı sonrasındaki ikili ilişkilerde 1991 sonrasında ki süreçte yaşanacak olan karşılıklı ekonomik gelişmelerin temeli niteliğindedir. Turgut Özal 1921 Anlaşmasının 70.yıl dönümünde tam da Sovyetlerin dağılmasının tartışılmaya başlandığı bir dönemde Moskova’yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında birtakım anlaşmalar imzalanmıştır.

1991 anlaşması aynı yılın sonunda Sovyetlerin Dağılması sonucunda yürürlüğü girmemiştir. Ancak 1992 yılında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Moskova’yı ziyaret etmiş ve yürürlüğe giremeyen 1991 anlaşmasının daha iyileştirilmiş bir hali RF ile imzalanmıştır. Bu yeni anlaşmanın adı; “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma”dır. Bu anlaşma metni imzalandığı sırada yayınlanan ortak bildiride Yeltsin ve Demirel şunları söylemiştir; “(...) *Türkiye ve Rusya’nın başta Orta Asya ülkeleri olmak üzere, BDT devletleriyle olan ilişkilerinde ortak yaklaşımları paylaştıklarını memnuniyetler kaydettikleri ve BDT ülkelerinin ekonomik ve sosyal gelişmelerine katkıda bulunma ve birlikte hareket etme konusundaki dileklerini dile getirdikleri*(...)”¹⁰⁵ Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere iki devlet birbirlerinin kimi temel sorunlarını barışçıl yolla çözüm ve ortak dayanışma yoluyla

¹⁰⁴ Tellal a.g.e. sayf 164

¹⁰⁵ Tellal Age syf 546

aşmak üzerine bir metin kaleme almışlardır. Ancak sonraki yıllarda yukarıda da bahsettiğimiz üzerine Çeçenistan ve Kafkasya meseleleri gibi konular iki ülke arasındaki bazı siyasi konularda sıkıntıların oluşmasına neden olmuştur. İmzalanan bu antlaşma aslında yürürlüğe giremeyen Özal dönemi antlaşması ile hemen hemen aynı niteliklere sahiptir. Yürürlüğe giremeyen 1991 antlaşmasını ve yürürlüğe giren 1994 antlaşmasını önceki anlaşma, belge, protokol vb. metinlerden ayıran birtakım özelliklere haizdirler. Bunlar içerisinde en önemlisi ise protokolün ötesinde anlaşma oluşu ve dolayısı ile bağlayıcılığıdır.

Bu anlaşma 80li yılların ortalarında imzalanmış olan ve Türk-Rus ekonomik ilişkilerinin bir manada temellerini atan anlaşmadan sonraki en nitelikli anlaşmadır. Her iki ülkenin de kalkınması ve karşılıklı ekonomik ve sosyal ve de siyasi olarak gelişmesini destekler niteliktedir.

Bu anlaşmaların yanı sıra 80li yıllardan başlayarak şu kurumlarda kurulmuştur.

• DEİK çerçevesinde kurulan 1988’de Türk-Sovyet İş Konseyi ancak Sovyetlerin dağılması sonrası 1991’de Türk-Rus İş Konseyi

- 1997 yılında Türk-Rus İş Adamları Birliği
- 1997’de Laleli Sanayici ve İş Adamları Birliği
- Merter Sanayici ve İş Adamları Birliği

Bu kuruluşlar iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Özellikle “bavul ticareti” olarak bilinen ve Sovyetlerin dağılması sonrası başta Rusya Federasyonu’na olmak üzere eski Sovyet ülkelerine yapılan doğrudan ticaretin merkezi haline gelen Laleli ve Merter bu dernekler neticesinde bu ticaretlerini sürdürmüş ve ticaretin canlandığı dönem itibari ile iyi ilişkiler kurmuşlardır.

İki ülke birbirlerine coğrafi yakınlıktan ve Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya gibi üç kadim bölgeye benzer jeopolitik ve jeostratejik açıdan bakan iki farklı devlet olma özelliğine sahiptir. Her iki ülkede bu coğrafyalara tarihsel miras gözüyle bakmaktadır ve bu bölgelerle siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda entegrasyon ve birlik arayışları her daim bulunmaktadır. Rusya’nın 1993 yılında ilan ettiği “Ulusal Güvenlik Doktrini”nde ana hatlar Kafkasya ve Orta Asya üzerine çizilmektedir. Sovyetlerin kısa bir süre önce

dağılmasına rağmen bu coğrafyalar Rusya tarafından kendi hegemonyasında görmeye devam etmekle beraber yine bu bölgedeki enerji rezervlerini de Amerika'ya bırakmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Aynı dönemde Türkiye'nin bu coğrafyaya "büyük abi" ve "Çin seddine kadar Türk Coğrafyası" söylemi ile yaklaşması Rusya'nın Türkiye konusunda daha dengeli bir politika izlemek yoluna gittiğini ancak buna rağmen ekonomik ilişkilerinde aynı şekilde sürdüğünü görmekteyiz. Burada iki ülkenin birbirileri açısından önemine ve bu önemin temeline bakmakta fayda vardır.

Öte yandan Rusya'da Türk ekonomisi önem arz etmektedir. Soğuk Savaş'ın zorunlu ekonomik, siyasi ve askeri kurallarından çıkan iki eski "dost" ve "komşu" ülke yarım yüzyıl sonra aralarındaki sınırı yeniden kaldırmışlardır. Bu doğrultuda, Türkiye için Rusya ile olan ekonomik ilişkilerin diğer ülkelerle olan ilişkilerden farkının neler olduğunu iyi saptamak gerekir. TÜSİAD'ın hazırlanmış olduğu raporunda, Türkiye için Rusya ekonomisinin neden öteki partnerleri ile olan ilişkilerden farklılık gösterdiği üzerine birtakım sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan en dikkat çekenleri şunlardır:

- Rusya büyük pazarlardan Türkiye'ye coğrafi olarak en yakın olanıdır.
- Rusya'da 16.2 milyon (%11) Türk asıllı insan yaşamaktadır. Rusya Federasyonu coğrafyasında bulunan 118 halktan 46'sı Türk ve Moğol kökenlidir.
- Rus ekonomisinin geçiş döneminde bulunması ve hızla yapısal değişiklikler yaşaması da ikili ekonomik ilişkilerin içeriğini etkilemektedir. Özellikle Rusya'da özel sektörün güçlenmesi, yeni sektörlerin oluşması ve mevcut olan sektörlerin teknoloji ve üretim açılarından gelişmesi dünya ile ekonomik ilişkileri etkilemektedir.
- Rusya Batı pazarlarında hassas kabul edilen birçok üründe Türkiye'ye Pazar yaratmıştır. (Gıda-yaş meyve sebze, çikolata, bisküvi, makarna, tütün, içkiler-meşrubat, bitkisel yağlar, çay, tekstil, hazır giyim, otomotiv, elektronik, makineler). Bu ürünlerin bir kısmında Rusya pazarına bağlı olarak üretim kapasitesi arttırımına gidilmiştir. Ayrıca bavul ticareti ve sınır ticareti çerçevesinde Rusya pazarında doğan

imkanlar Türkiye'nin küçük üreticilerini ilk defa ihracatçı konumuna getirmiştir, dış ticarete aracı firmaların önemi azalmıştır.¹⁰⁶

Bu sonuçları irdeleyecek olursak, Rusya pazarı Türkiye açısından Soğuk Savaş sonrası yeniden keşfedilmiş bir alan gibi durmaktadır. İki kutuplu sistemin getirdiği baskı Türkiye'nin Rusya ile çoğu zaman yakınlaşmasını engellemiş olsa da 80li yılların ikinci yarısından itibaren enerji talebi üzerine başlayan ekonomik ilişkiler 90lı yılların sonu itibari ile Rusya'ya hazır ürünlerin pazarlanması dönemine geçilmiştir. Henüz Rusya için Türkiye önemli bir ihracat aktörü olmuş değildir ancak ileri dönemlerde Türkiye'de özellikle artan enerji talebi doğrultusunda Rusya açısından önemli bir enerji pazarı haline dönüşecektir.

Yine aynı raporda Rusya için Türkiye'nin farkları konusunda ise şunlar söylenmektedir;

“Rusya için iki istisna konu Türkiye'yi çok önemli yapmaktadır. Bunlar doğal gaz ihracatı ve Boğazlardan dolayı deniz yolu nakliyatıdır. Ayrıca, Rusya için Türkiye, yakınında hızla büyüyen ve ürün ile hizmet ithalatı hızla artan bir ülke olarak çok önemli bir hedef pazar niteliğini taşımaktadır. Enerji ürünlerinde ve silah, makine gibi ürünlerde Türkiye öncelikli potansiyel pazardır.”¹⁰⁷

Rusya ve Türkiye küreselleşme politikalarının sıklaştırdığı finansal krizleri çok zaman birlikte yaşadılar, IMF politikalarının daraltıcı ve enflasyonu indireyim derken ekonomiyi tahrip edici etkilerine birlikte tabi oldular.¹⁰⁸ 1997-2002 arası dönem her iki ülkede de ekonomik krizlerin yaşandığı ve ekonomide darboğazın en üst seviyelere çıktığı yıllardır. Her iki ülke de özelleştirmeler ve sıkı IMF politikaları ile bu krizleri atlattırmaya çalışmışlardır.

¹⁰⁶ Mensur Akgün, Turgut Aydın., **“Türkiye – Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri”**, TÜSİAD, Yayın no. TÜSİAD-T/99-264, Haziran 1999, sayf 103-104

¹⁰⁷ Mensur Akgün, Turgut Aydın., **“Türkiye – Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri”**, TÜSİAD, Yayın no. TÜSİAD-T/99-264, Haziran 1999, sayf 104

¹⁰⁸ Gülten Kazgan, “Batı ile İlişkilerin Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkileri”, Düünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko ; çev. Hakan Aksay. -- İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003. Syf. 160

İki ülke ilişkileri Soğuk Savaş sonrası geçen 20 yılda “yakın komşuluk”, “işbirliği”, “genişletilmiş ortaklık”, “çok boyutlu ortaklık”, “derinleştirilmiş ortaklık” ve son olarak “stratejik ortaklık” şeklinde farklı tanımlamalarla isimlendirildi.¹⁰⁹ Bu ortaklık ilişkilerinde birçok farklı kalem ürün ticareti olarak işlem görmektedir. “İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine yardımcı olan en önemli etmen, eski Sovyetler Birliği ve şimdiki Rusya’nın dış ekonomik işbirliğine yönelik yeni yaklaşımlardır.¹¹⁰ Ekonomik alandaki çalışmalar yoğunlukla enerji alanında olsa da, Türk-Rus ticari ilişkilerinde Enerji ve Müteahhitlik alanları dışında da farklı ihracat ve ithalat kalemleri bulunmaktadır. Genelde ekonomik ilişkilerde Gıda, Turizm, Enerji ve Müteahhitlik sektörleri ön plana çıkıyor gibi gözükse de Lojistik, Gıda, Kimyevi Ham Madde, Hazır Giyim ve Madencilik Ürünleri gibi birçok farklı ekonomik kalem iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin unsurlarıdır. Bu doğrultu da Tablo 2’de iki ülke arasındaki ihracat ve ithalat kalemlerin bakacak olursak ana ithalat kalemlerinin hammadde ve yakıt ürünleri olduğunu ihracatta ise son kullanıcıya hitap eden giyim ve yiyecek ürünlerinin olduğunu görmekteyiz.

90lı yıllarda Türkiye ve Rusya şu üç önemli anlaşmayı imzalanmıştır;

- İki ülke arasında 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması” TBMM ve Rusya Parlamentosu alt organı Duma tarafından 1 Ocak 2000 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.
- İki ülke arasında 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma” da Duma tarafından 17 Mayıs 2000 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.
- 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan "Enerji İşbirliği Genel Çerçeve Anlaşması" iki ülkenin enerji alanında işbirliğinin genel çerçevesini oluşturmaktadır.¹¹¹

¹⁰⁹ Fatih Özbay, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, Bilge Strareji Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011, syf.37

¹¹⁰ M.S. Kapitsa,, “Rus-Türk İlişkilerinin Geleceği”, Türk-Rus İlişkilerinde 500.yıl Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, syf. 220

¹¹¹ DEİK/Türk-Rus İş Konseyi, Türkiye – Rusya Federasyonu Ticari ve Ekonomik İlişkileri, Nisan 2013

Bugün Rusya Federasyonunda yaklaşık olarak 10 milyar dolara yakın Türk yatırımı olduğu bilinmektedir. Bu yatırımlarda, Moskova, Tataristan (Alabuga Serbest Ekonomik Bölgesi), Rostov, Krasnodar, Soçi, Novorossisk, Lipetsk (Serbest Ekonomik Bölge), St. Petersburg öne çıkmaktadır.¹¹² Bunun yanı sıra Türkiye’deki Rus yatırımları da her geçen gün artmaktadır. Özellikle gayrimenkul yatırımı Rusların en çok rağbet gösterdiği yatırımların başında gelmektedir. *Rus vatandaşlarınca ülkemizde edinilen gayrimenkul sayısı 8.000 civarındadır. 2015 yılında Rus vatandaşlarının Türk emlak sektörüne yatırımları 300 milyon ABD Dolarına yaklaşmıştır.*¹¹³ Ayrıca yapılması planlanan Akkuyu Nükleer Santrali de sonraki yıllar için büyük ölçekli bir Rus yatırımı olarak karşımızda durmaktadır. Nükleer santral ve doğalgaz alanları dışında enerji alanında Rus Şirketlerinin farklı projelerde de çalışmaları vardır. “Rus şirketleri, diğer Türk enerji projelerinin – “Deriner” ve “Torul” hidroelektrik santralleri ve diğer tesislerin inşası...”¹¹⁴

Salt Türkiye-Rusya ilişkilerini çalışma alanı olarak kabul eden kuruluşlar arasında en önemlisi DEİK bünyesi içindeki Türk-Avrasya İş Konseyi ve bu iş konseyinin bünyesi içerisinde yer alan Türk-Rus İş Konseyi’dir.¹¹⁵ İlk toplantısını 1992 yılında Antalya’da gerçekleştirmiş olan konsey temel amaç olarak iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ve yatırımların geliştirilmesi üzerine oturmuştur. İlk toplantının gerçekleştiği 1992 yılında üye sayısı 291 iken 2001 yılında bu rakam 191’e düşmüştür.

¹¹² <http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659> ERIŞİM TARİHİ: 11.10.2016

¹¹³ <http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659> ERIŞİM TARİHİ: 11.10.2016

¹¹⁴ Elena Urazova, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten-İşbirliğine Türk-Rus ilişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları”, Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu İlişkileri, Edt. Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013, syf. 47

¹¹⁵ Gül Günver Turan, “Türkiye ve Rusya Arasındaki İktisadi İlişkilerde Gönüllü Bir Kuruluş: Türk-Rus İş Konseyi”, Düünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko ; çev. Hakan Aksay. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003. Syf 277

Tablo 2: Türk Rus Ana İhracat ve İthalat Alanları

Başlıca İhracat Kalemleri	Başlıca İthalat Kalemleri
Dokumacılık ürünleri	Petrol gazları-doğal gaz
Gıda ürünleri	Petrol ve ürünleri
Otomotiv sanayi ürünleri	Yağlı tohum ve hububat
Diğer yarı mamuller	Demir-çelik
Kimyasallar	Kömür
Diğer tüketim ürünleri	Demir dışı metaller
Diğer elektriksiz makineler	Maden cevherleri ve döküntüleri
Hazır giyim	Kimyasallar
Elektrikli makine ve cihazlar	Diğer yarı mamuller
Madencilik ürünleri	Tarımsal hammaddeler

Kaynak: <http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659> ERIŞİM

TARİHİ: 11.10.2016

Daha önce de söylediğimiz üzere iki ülkenin karşılıklı yatırımları da mevcuttur. Çoğunluğu 80li yılların ortalarından sonra kurulmuş olan bu yatırımlar iki ülke ekonomisinin birbirilerine olan yakınlığını ve etkileşimini göstermek açısından önemlidir. SSCB'nin veya 1991 sonrası adı ile Rusya Federasyonu'nun da faaliyet göstermeye yönelik kurulan şirketlere bakacak olursak:

- Farhold Kimya, geliştirme A.Ş. ve Sovyet Santechoborudavanie ve Novoi Azor firmaları arasında akrilik plaka, banyo küveti, lavabo üretimi amacıyla,
- Raks Elektronik ve SSCB Kimya Bakanlığı arasında Moskova yakınlarında görsel ve işitsel kaset üretimi konusunda;
- Peteks Dış Ticaret'in SSCB'nin çeşitli Cumhuriyetlerinde deri ve kütük işleme üzerine dokuz ortak yatırım projesi için;

- Petek Dış Ticaret'in, dört Sovyet Cumhuriyetinde, sadece Türk mallarını pazarlayacak Beryozka mağazalarının kurulması amacıyla;
- Metkon, Middle East Centre(Suriye) ve Centosguz (SSCB) arasında hazır giyim üretimi için;
- Şen Holding ve Aeroflot arasında SSCB'de otel inşa edecek bir şirket kuruluşu konusunda;
- Yüksel İnşaat ile Sovyet POISK firması arasında otel ve iş merkezi inşası için;
- Soyak Uluslararası İnşaat, Inter Hotel Uluslararası Otelcilik ve Turizm ile Soyuzkoopevneshtorg arasında, otel inşası, işletilmesi için protokoller ve anlaşmalar imzalanmıştır.¹¹⁶

Bu şirketlerin yanı sıra bugün halen Rusya'da faaliyet gösteren inşaat'tan, turizme, yatırım sektörü ve tekstil sektörüne kadar birçok küçük-büyük Türk şirketi faaliyet göstermektedir. SSCB döneminde kurulan ve Türkiye'de faaliyet göstermeye yönelik firmalar ise şunlardır:

- Değere A.Ş. ile T.C. İş Bankası'nın, SSCB Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı ve V/O Soyuzchimexport'la kurduğu şirket SODE GROUP (Türkiye ve üçüncü ülkelere kimyasallar ve gübre ihracatı);
- Transbosphore Denizcilik Bumerang Şirketler Grubu ile Softracht Moscow arasında kurulan şirket (Rus gemilerine İstanbul'da hizmet vermek, deniz taşımacılığı, acente ve brokerlik hizmetleri);
- Greenair Havayolları Şen Holding, Net Holding, Kamera Reklam ve DEBA A.Ş. ile Aeroflot arasında kurulan ortak şirket (yolcu ve kargo taşımacılığı);
- Çukurova ve V/O Vneshprom Gossnab arasında kurulan Sovtur A.Ş. (turizm);
- VAO Inturist ve Türk ortakları arasında kurulan Intourist İstanbul (turizm);

¹¹⁶ Turan Aydın, Olga Bekar a.g.e. syf.69

- (V/O Soyuzagrochmexport ile V/O Vostokintorg ve Türk ortakları arasında kurulan SOUR AS (kimyevi maddeler ticareti);
- Özbarut (gıda ticareti)¹¹⁷

Bugün halen Rusya’da bankacılık sektöründe faaliyet gösteren Türk Bankaları da bulunmaktadır. Bunlar: Garanti Bankası Moscow, Denizbank Moscow, Ziraat Bankası, Yapı Kredi Bankası Moscow, Credit Europe Bank bunların başlıcalarıdır. 2005 yılında Capital Dergisi’nin Rusya’da faaliyet gösteren bazı Türk Bankalarının yöneticileri ile yaptığı röportajlarda, Rusya’nın neden Türk Bankacılığı için önemli olduğuna dair şu düşüncelere verilmiştir:

- Yapı Kredi Bankası Genel Müdür Yardımcısı Erhan Özçelik, dalgalanmalar yaşandığında Türk bankacılarının gelişmelere hazırlıklı ve beklentiler konusunda rasyonel olduğunu vurguluyor. Ayrıca, hukuki alanda, ürün bilgisi ve deneyimi konusunda da Türk bankalarının Rus rakiplerine göre daha birikimli olduğunu ifade ediyor.
- Garanti Bank Moscow Genel Müdürü Niyazi Gürcan ise, Türk bankalarının ürün ve hizmetlerindeki çeşitlilik, çözüm oluşturabilme, yaratıcılık, operasyonel kaliteleri ile piyasada avantajlı konumda olduklarını söylüyor.
- Denizbank Moscow Genel Müdürü Derya Kumru ise tüketim mallarına karşı olan talep fazlalığının Rusya’yı cazip kıldığını söylüyor.¹¹⁸

Rusya faaliyet gösteren Türk bankaları 2015 sonuna kadar yukarı doğru seyir gösteren ve piyasada etkinliklerini artıran kurumlar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak 2015 Kasım ayında yaşanan Uçak Krizi sonrası iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin aksamaya uğraması ve Rusya’nın yaptırımları neticesinde, İşbank’ın (Türkiye İş Bankası’nın Rusya’daki yan kuruluşu) varlıkları yüzde 59.4 azalarak 11.3 milyar rubleye (yaklaşık 174 milyon dolar), Garanti Bankası Moskova’nın varlıkları yüzde 27.5 azalarak 7.9 milyar rubleye (yaklaşık 122 milyon dolar), Türklere ait en büyük banka olan

¹¹⁷ Turan Aydın, Olga Bekar a.g.e. syf.69

¹¹⁸ <http://www.capital.com.tr/finans/bankacilik/moskova%E2%80%99da-turk-rekabeti-haberdetay-3037>
ERİŞİM TARİHİ: 15.10.2016

Credit Europe Bank'ın varlıkları ise yüzde 16.7 azalarak 136.1 milyar rubleye (yaklaşık 2 milyar dolar) geriledi.¹¹⁹

Günümüzde Rusya enerji arzında dünya sıralamasında ilk üç sırada yer alan ülkeler arasında yer alan ve gelişmiş en büyük 8 ekonomiye sahip ülkeler içerisinde yer alan ülke olma özelliği taşıyor olsa da, asgari ücretlere bakıldığında bu sekiz ülkenin ve hatta enerji listesinde kendi ile üst sıralarda yer alan ancak ekonomik yapısı gereği daha küçük bir ekonomiye sahip olan Suudi Arabistan'ın dahi altında yer almaktadır. Putin'in iktidara geldiği ilk yıllarda asgari ücret 132 ile 300 Ruble arasındadır. O dönemki kuru baz alırsak 1 Ruble 29.12 dolardır yani asgari ücret 2000 yılında 132 Ruble = 4.5 dolara tekabül etmektedir. Bu süreçte asgari ücretteki en büyük artış 2006 yılından sonra gerçekleşmiştir. 2006 yılında 1100 Ruble olan asgari ücret 2009 yılında 4330 Rubleye 2013 yılında 5205 ve 2015 yılı sonu itibari ile de 5595 Rubleye yükselmiştir. 2015 yılı Ruble-Dolar kurunu baz aldığımızda ise Rusya'daki asgari ücret 5595 Ruble = 76.8 (1 dolar=72.8 Ruble) dolar olmuştur. Bu rakamlar Avrupa ve Türkiye'deki asgari ücret standardının çok altındadır. 15 Aralık 2015'te ise Devlet Başkanı Vladimir Putin 1 Ocak 2016 itibari ile asgari ücretin 6.204 Ruble yani 87 dolar olacağını açıklamıştır.¹²⁰

Rusya'da genel olarak asgari ücret rakamları bunlar olsa da, bölgesel olarak asgari ücretler değişim gösterebilmektedir. Örneğin; bugün Rusya'nın başkenti Moskova'da 1 odalı bir dairenin 1000 dolar civarında kiraya verildiği ve dünyanın en pahalı şehirleri listesinde ilk beşte yer alıyor olmasına rağmen mevcut asgari ücrete bakıldığında ülkenin önemli bir bölümünün gelir seviyesinin aşağıda olduğu görülmektedir. Ancak Moskova için durum farklıdır. 2015 yılında Moskova Hükümeti yani Moskova Belediyesi, Moskova Ticaret Birlikleri ve Moskova İşçiler Topluluğu arasında yapılan anlaşma gereği; Moskova'daki asgari ücret 2015 yılının Ocak ayında 14500 aynı yılın Haziran ayında ise 16500 Ruble(226 Dolar) olmuştur.¹²¹ Bir başka

¹¹⁹ <https://tr.sputniknews.com/rusya/201606291023620548-rusya-turkiye-banka-varlik/> ERIŞİM TARİHİ: 15.10.2016

¹²⁰ <https://themoscowtimes.com/articles/putin-raises-minimum-wage-to-87-starting-jan-1-51229> ERIŞİM TARİHİ: 19.10.2016

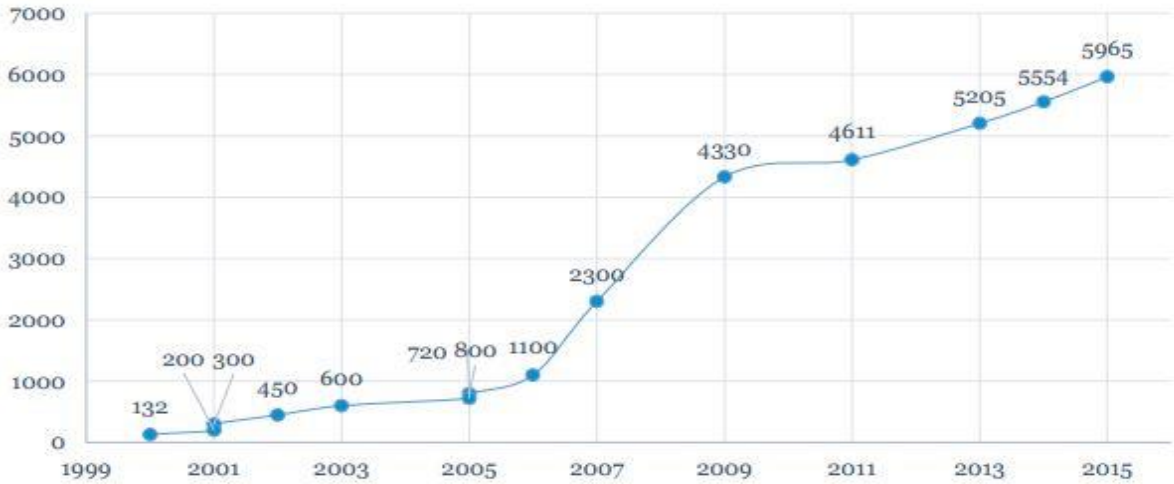
¹²¹ Wages in the Russian Federation, sayf.2

<https://di.dk/SiteCollectionDocuments/DIBD/Wages%20in%20the%20Russian%20Federation.pdf> ERIŞİM TARİHİ: 19.10.2016

deyişle Moskova'daki bir işçinin asgari ücreti ile Rusya'nın başka bir bölgesindeki işçinin asgari ücreti arasındaki fark 2015 yılı sonu itibari ile neredeyse üç katıdır.

Türkiye'deki asgari ücret rakamlarına bakacak olursak. 2000 yılından bugüne kadar Rusya ile kıyasladığımızda Rusya'ya göre daha yüksek asgari ücret oranlarını görüyoruz. Ekonomik yapı olarak Rusya kadar gelire sahip olmamasına rağmen Türkiye'de asgari ücret rakamları 2001deki ekonomik kriz ve 2008 yılındaki küresel krize rağmen her yıl belli oranda artış göstermektedir. 2000 yılında asgari ücret 86.922 TL'dir. (1 Lira= 0.675 dolar).¹²² 2001 yılındaki devalüasyon sonrası dolar kuru 1.45 e yükselmiş ve 2002 yılı sonlarına doğru ise 1.65 seviyelerine gelmiştir.

Grafik 2: Rusya'da Yıllık Asgari Ücret Rakamları 1999-2015

Kaynak: Confederation of Danish Industry, Wages in the Russian Federation, <https://di.dk/SiteCollectionDocuments/DIBD/Wages%20in%20the%20Russian%20Federation.pdf>

ERİŞİM TARİHİ: 19.10.2016

Buna rağmen asgari ücret her yıl artış göstererek kriz yılları olan 2001 ve 2002 yıllarında sırasıyla 122.186 – 184.251 TL olmuştur. Ancak dövizdeki yükseliş ve ekonomik kriz artan asgari ücrete rağmen halkın alım gücündeki azalmayı engelleyememiştir. Ayrıca 2001 sonrası IMF ve Dünya Bankası reformları da yüksek vergiler ve ekonomide kemer sıkma politikaları ile göreceli artış olan asgari ücretin

¹²² Paradan altı sıfır atılaban önceki rakamlar milyon cinsinden olduğu için hesaplamalarda kolaylık olması açısından 2005 öncesindeki rakamlarda da altı sıfır atılmış şekli ile verilmiştir.

erimesine neden olmuştur. Ak Parti iktidarı ile hem ekonomik hem de siyasi istikrarın yakalanması ile 2008 yılında asgari ücret 503,26 TL, 2011 yılında 658,95 TL olmuştur. 2015 yılı sonu itibari ile de asgari ücret net 1.000,55 TL olmuştur. 2016 yılında ise 1 Kasım seçimlerinin vaadi olarak hükümet asgari ücreti 1.300 TL'ye yükseltmiştir. Döviz bazında bakacak olursak; 2008 yılında 354.47 dolar olan asgari ücret, 2011 yılında 394.58 dolar ve 2015 yılında ise 367.64 dolar olmuştur.¹²³

2. 1991-2002 Arası Ekonomik İlişkiler

Bundan sonra Türk Rus ekonomik ilişkilerini iki bölüme ayırıp ardından temel üç ekonomik kalem üzerinden konuya odaklanacağız. Sovyetlerin dağılmasından sonra Rus Ekonomisi aslında üç evre geçirmiştir. Bunlardan ilki; dağılan 20.yüzyıl imparatorluğundan geriye kalanlarla yeni bir devlet ve ekonomik yapı kurma evresidir. İkincisi; Yeltsin iktidarı ile başlayan ve daha da kötüleşen bir ekonomik çöküş ve oligark adı verilen monopol zenginlerin yani piyasada kendi alanlarında tekel oluşturan iş adamlarının elindeki Rus ekonomisi dönemidir. Üçüncüsü ise; 2001 yılında iktidara gelen Vladimir Putin döneminde yeniden yapılanma, haksız kazanç elde eden oligarkların sahip olduklarına devlet adına yeniden el koyma süreci ile başlayan ve 2000li yılların ortalarından itibaren Gazprom ile balkanlardan Çin'e yayılan büyük coğrafyada "hatta Avrupa'yı da bunun içerisine almak doğru olacaktır zira Avrupa'da 2010 yılına kadar merkez gaz ithalatını Rusya'dan karşılamaktadır", enerji koridorlarının ve enerji üretiminin özellikle de doğalgaz alanında tekel olan bir Rusya ekonomisi. Rus ekonomisi bu üç ekonomik döneme ayırmak RF'nin 1991 sonrasını tanımlayabilmek açısından doğru olacaktır. Bu nedenledir ki 1991-2015 yılları arasındaki Türk-Rus ekonomik ilişkilerini anlatırken tarihsel olarak iki farklı dönemde anlatmak gerekir. Birinci dönem; 1991-2000 yıllarını yani arayış, çöküş ve yeniden dirilişe geçiş dönemi. İkinci dönem ise; 2000-2015 yıllarını kapsamaktadır. 2000-2015 yılları arası yalnızca RF'nin Putin iktidarı

¹²³ Döviz kurları yıl içerisinde çeşitli iş ve dış siyasi durumlara göre değişiklik göstermektedir. 2011 ve 2015 yılları Türkiye'de seçim yılları olmasının yanı sıra 2013 yılındaki Gezi ve 17-25 Aralık gibi üç darbe girişimi sonrası kurun sürekli değişkenliği göz önünde bulundurularak asgari ücretin döviz cinsinden hesaplanmasında yıllık ortalama rakamlar ele alınmıştır. Örneğin; 2008 yılı için; 1 Dolar= 1.4 TL, 2011 yılı için; 1 Dolar=1.68 TL, 2015 yılında ise, 1 Dolar=2.72 TL olarak baz alınmıştır.

ile yeniden eski günlere dönüşü anlamını taşımamakta aynı zamanda da Türkiye’de 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti ile birlikte Türk ekonomisi ve siyasal hayatı daha güçlü bir yapıya geçiş dönemine girmiştir. Öte yandan, 1992 yılı sonrası 1987’de yürürlüğe giren anlaşma açısından da gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Ulçenko’ya göre;

“1992’den itibaren gaz anlaşması uygulamasında ikinci dönem başlamıştır. Bu dönemin karakteristik özelliği şuydu: Türkiye’ye gaz ihracatının devamını onaylamış olsa bile, Rusya Federasyonu, daha önceden Türk tarafına sunduğu ödeme koşullarındaki ayrıcalıklı uygulamalardan aslında fiilen vazgeçiyordu.”¹²⁴

20-22 Ocak 1992’de zamanın Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Moskova’ya giderek “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Prensipleri Anlaşması”nı imzaladı.¹²⁵ 90lı yıllarda iki ülke arasındaki gelişmelerde yukarıda da bahsettiğimiz Çernomirdin’in Türkiye ziyareti büyük önem taşımaktadır. Bu ziyaret sonrası büyük oranda ekonomik içerikli anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca 14 Mayıs 1992 tarihine iki ülke arasında yapılan anlaşma ile Karma Ekonomik Komisyon “KEK” kurulmuştur. Bu komisyonun ilk toplantısı; KEK I. Dönem 02-06 Kasım 1992 Ankara, don toplantısı ise, KEK XIII. Dönem 24-26 Kasım 2014 Moskova¹²⁶ gerçekleştirilmiştir.

KEK’ler ikili ticaret ilişkileri açısından önemli görevler üstlenmişlerdir. Gerçekleştirilen toplantılarda önceki dönemlerde alınan ekonomik kararlar, karşılıklı beklentiler ve imzalanan protokol ve anlaşmalar yeniden gözden geçirilerek ileriki dönemlerde neler yapılacağı üzerine tavsiye niteliğinde kararlar alınmıştır.

1995-98 yılları arasında Rusya’dan Türkiye’ye gelen doğrudan yatırım sadece 12.5 milyon dolardır.¹²⁷ 1997 ve 1998 yılları Rusya’da büyük krizlerin ve

¹²⁴ Ulçenko, a.g.m. syf. 186

¹²⁵ Mensur Akgün, Turgut Aydın., “Türkiye – Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, TÜSİAD, Yayın no. TÜSİAD-T/99-264, Haziran 1999, sayfa 14

¹²⁶ Dış İlişkiler ve İş Birliği Konseyi, Girişimci İş Adamları Vakfı, Ülke Bülteni – Rusya, <http://www.giv.org.tr/userfiles/files/%C3%9Clike%20b%C3%BClteni%20-rusya.pdf> ERIŞİM TARİHİ: 22.10.2016

¹²⁷ Gülten Kazgan, a.g.m. syf. 168

devalüasyonların yaşandığı dönemdir. 1997 krizinin hemen sonrasındaki 30 gün içinde, mikro-firmaların en düşük zararı yaklaşık olarak 10 bin dolarlarda olurken orta ölçekli bir firmanın zararı ortalama 100 bin dolarlarda ve Türkiye’de holding düzeyindeki firmaların ortalama zararları ise 2 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir.¹²⁸ 1991 yılında ithalatın yaklaşık %60ı kadar ihracat rakamı varken bu rakam enerji ihtiyacının etkisi ile 2001 yılında ithalat ihracatın %370 fazlası olarak gerçekleşmiştir. Yani bir başka deyişle 1999 yılında Türk-Rus ticaretinde Rusya lehine olan 450 milyon dolarlık fazla 10 yıl sonra 2001 yılında 2.5 milyar dolara yükselmiştir. Bu rakamlar enerji talebinin artışı ile doğru orantılı olarak ilerleyen dönemlerde de Türkiye’nin aleyhine artış göstermeye devam edecektir.

Tablo 3. Türkiye – Rusya 1991-2001 İhracat – İthalat Verileri

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT
1991	610.606	1.096
1992	441.886	1.040
1993	504.665	1.542
1994	820	1.045
1995	1.238	2.082
1996	1.510	1.921
1997	2.056	2.174
1998	1.348	2.155
1999	588	2.374
2000	643.902	3.886
2001	924.106	3.435

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Rusya’da GSYİH 1998 yılındaki ekonomik verilerin düşmesinde de RF’deki iktisadi kriz büyük rol oynamıştır. Ağustos krizi sonrasında Eylül 1998-Aralık 1998 döneminde yüksek devalüasyon nedeniyle ihracatta azalma %20-21 aralığındadır.¹²⁹

¹²⁸ Kılıçbeyli a.g.m. syf.. 239

¹²⁹ Kılıçbeyli a.g.m. syf. 239

Krizde; Doğu Asya ülkelerinde oluşan mali kriz ile birlikte dünya petrol fiyatlarındaki düşüş ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sırasında izlenen istikrar politikalarının yeterli mali ve yapısal reformlarla desteklenememesi neticesinde, kamu gelirlerinin yeterli derecede artırılamaması, dış borçlanmanın özellikle kısa vadeli- artması, yatırımlarda ve buna bağlı olarak üretimde artış sağlanamaması krizin oluşmasında etkili olmuştur.¹³⁰ Tablo 3'e baktığımızda 1997 yılı ile 1998-99 yıllarındaki ihracat düşüşleri bu durumun sonuçlarındandır. Bu durum Türk-Rus ticari ilişkilerini de önemli ölçüde etkilediği gözükmektedir. Rusya'da ortaya çıkan bu kriz sonucunda, bankacılık sistemi çökmüş, döviz darboğazı yaşanmış, enflasyon artmış, dış ticarete akreditif işlemleri azalmaya başlamıştır.¹³¹ Rusya'daki bu kriz dönemi, Türkiye'nin RF'ye ihracat rakamlarını 1998 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %35, 1999 yılında ise 1997 yılına göre yaklaşık %65 oranında düşmesine neden olmuştur. 1997'de Türkiye'nin döviz girdilerinin yaklaşık %15'i Rusya kaynaklıdır.¹³² 1997 yılında 2.056 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat, 1998 yılında 1.358 milyar dolara 1999 yılında ise 588 milyon dolara düşmüştür. İthalat ise aynı yıllarda 1997 yılında 2.174 milyar dolar iken 1998 yılında 2.155 milyar dolara düşmüş 1999 yılında ise 2.374 milyar dolara yükselmiştir. Ekonomik krize rağmen ihracatta düşen rakamların ithalatta seyrini koruması ve yükseltmesinin nedeni Türkiye'nin Rusya'ya bağlı olduğu enerji sektörünün bağımlılık ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Petrol ve gaz fiyatlarının yeniden yükselmesi ile Rusya ekonomisi yeniden düzelmeye eğilimine girmiştir. Ağustos 1998 krizinden sonra Rublenin yüzde 75 oranında devalüasyona uğraması, dolayısıyla ithalatın pahalı hale gelmesi ve Rus halkının satınalma gücünün düşmesi nedeniyle ithalat yarı yarıya azalmıştır.¹³³ 1999 itibariyle dünyada doğrudan yatırım toplamı 619.3 milyar dolar, bundan gelişmekte olan ülkelere düşen pay ise 170.9 milyar dolardır.¹³⁴ Aynı yıl bu toplamdan Rusya 2.8 milyar dolar alırken (%1.6) Türkiye'ye sadece 940 milyon dolar düşmüştü, yani payı %1'e dahi varmamaktaydı.¹³⁵ 2000li yıllardan sonra ise ihracat rakamları yeniden yükselmiş ve

¹³⁰ Duman a.g.m. sayfa 3

¹³¹ Duman a.g.m. sayfa 3

¹³² Mensur Akgün, Turgut Aydın., "Türkiye – Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri", TÜSİAD, Yayın no. TÜSİAD-T/99-264, Haziran 1999, syf 15

¹³³ Bolat a.g.m. syf.12

¹³⁴ Gülten Kazgan a.g.m. syf.162

¹³⁵ Gülten Kazgan a.g.m. syf.162

2002 yılında yeniden 1 milyar doların üzerine çıkmıştır. İthalat ise 2002 yılında 3.886 milyar dolar gibi son on yılın en yüksek rakamına ulaşmıştır. İhracat rakamlarının yükselmesinde Türkiye’de 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz döneminin ardından Türk lirasında yapılan %40 oranındaki devalüasyonun etkisi vardır. Türk lirasının devalüasyonu ile birlikte Türk malları, Rusya Federasyonu’na ihracatta kısmen rekabet gücü kazanmıştır.¹³⁶

“Rusya’ya yapılan Türk yatırımları, 1998-1999’da yaşanan kriz sonrasında artış göstermiştir. Devalüasyon ve uygulamaya sokulan ithal ikameci politikalar yüzünden Türk firmaların ihracatında bazı zorluklar belirmiştir. Bu durum onları, ihracat yapmak yerine doğrudan yatırım yapmaya yöneltmiştir.”¹³⁷

2000 yılında Rusya Başbakanı Kasyanov’un Türkiye ziyareti 2000li yılların başlarında gerçekleşmiş ve sonraki dönemler için büyük önem arz eden bir ziyaretir bu ziyarette daha önceki bölümde de bahsettiğimiz üzere “Mavi Akım” projesi en önemli unsur olmuştur. Dönemin Enerji Bakanı Cumhur Ersümer bu ziyaret sonrası verdiği röportajda Mavi Akım ile ilgili görüşleri şunlardır;

"Mavi Akım konusunda çok haksız eleştirilere uğradık. Ancak proje çok iyi gidiyor. Sayın Kasyanov'u Samsun'a götürdüm. Biz üzerimize düşeni hızla yapıyoruz. 400 km'lik boru Samsun'da hatta serilmiş durumda. Kasyanov da bunu gördü ve etkilendi. Onlar da Rusya'da karada yapılacak döşemeyi sürdürüyorlar. Denize boru döşenmesini de İtalyanlar yapacak. Gecikme yok. 2001'in sonbaharında boru hattı çalışmaya başlayacak."¹³⁸ demiştir.

Bu ziyaret sonrasında, Ak Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan 23-24 Aralık 2002 yılında Moskova’ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Türkiye-Rusya arasındaki siyasi durumun yanı sıra ekonomik gelişmelerde ele alınmıştır. Ziyaret kapsamında Türk heyeti Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ikili ekonomik ilişkilerde Türkiye’nin aleyhine artmakta olan ithalat-ihracat dengesi üzerine şu dört noktaya dikkat çekmiş ve bunların düzeltilmesi talebinde bulunmuştur. Bunlar:

¹³⁶ Bolat a.g.m. syf.13

¹³⁷ TEPAV, “Rusya Federasyonu’nun Dünya Ticaret Örgütü’ne Katılımına İlişkin Değerlendirme”, syf.4

¹³⁸ Fikret Bila, “Kasyanov’un Ziyareti”, Milliyet 26 Ekim 2000

- Türkiye ile Rusya arasındaki karşılıklı dış ticarete Rusya lehine oluşan büyük fazlanın dengelenmesi,
- bu amaçla özellikle Rus gaz şirketi Gazprom'un doğal gaz fiyatında indirim sağlaması
- Son olarak 2002 yılı itibariyle 4 milyar doları aşması kesinleşen bavul ticaretinde en önemli alıcı ülke konumundaki Rusya'nın 1 Ocak'ta yürürlüğe girecek yeni gümrük düzenlemeleri çerçevesinde bavul ticaretine büyük sekte vuracak gümrük vergileri getirme kararının en azından bir altı ay daha ertelenmesi
- Rusya'dan Türkiye'ye daha fazla (en kısa vadede 1 milyon) Rus turistin gelmesini sağlamaktı.¹³⁹

Bu başlıklara baktığımızda Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde gelişen ancak Türkiye'nin enerji talebindeki fazlalık nedeni ile bir anlamda monopol ilerleyen ekonomik yapının değişmesi için çaba sarf etmektedir. Bu görüşmelerde gerçekleştirilen Türk-Rus İş Konseyi toplantılarında ve gezi sonrası yapılan yorumlarda iki ilişkiler ile ilgili şu noktalara değinmişlerdir:

- Türkiye ve Rusya, bölgesel istikrar için işbirliği zeminini hedefleyen bir "Avrasya Eylem Planı" geliştirilmelidir.
- Sovyetler Birliği'nin 1990'da yıkılmasını müteakiben 1990'lı yıllar boyunca Rusya, Almanya'nın ardından Türkiye'nin en önemli ticari partneri olmuş ve 1990-91'deki Kuveyt krizi ve Körfez savaşından sonra kapanan Ortadoğu pazarından sonra Türk müteahhitlik sektörünün en büyük pazarı haline gelmiştir. 133 Türk firması 1990'dan bu yana 733 proje üstlenerek 12.8 milyar dolarlık taahhüt almıştır.
- Türk firmalarının Rusya'daki yatırımları 800 milyon dolara ulaştı.
- Türkiye, Rus turistlerin 1.adresi olmuştur. Her 100 turistten 27'si Türkiye'ye gitmektedir. (...) ¹⁴⁰

90lı yıllardaki ekonomik ilişkilerde ticaret hacminin Rusya lehine artı vermesindeki ana aktör sonraki yıllarda da olacağı gibi enerji ithalatıdır. Bunun dışında,

¹³⁹ Ömer Bolat, "Rusya(Moskova, 23-24 Aralık 2002 ve Çin(7-13 Ocak 2003) İş Gezileri Değerlendirme Raporu", MÜSİAD, Nisan 2003

¹⁴⁰ Bolat, a.g.m. syf. 9-10

DEİK'in 2012 yılında hazırlamış olduğu Rusya Ülke Bülteni'nde Türk-Rus ticari ilişkilerinde ticaret dengesinin Türkiye aleyhinde gelişmesinde rol oynayan faktörler şu şekilde sıralanmıştır:

- 1984 yılında imzalanan Doğalgaz Anlaşması Rusya Federasyonu'ndan alınan doğalgazın yüzde 70'inin Türk mal ve hizmetleriyle ödenmesi konusunda bir hüküm içermekteydi. Ancak, anlaşmanın son yıllarında Rus tarafı bu hükmün gereğini yerine getirmediğinden mal ve hizmetle geri ödeme oranı yüzde 7'ye kadar düşmüştür. Daha sonraki yıllarda imzalanan Mavi Akım ve Batı Doğalgaz Hattının genişletilmesine ilişkin anlaşmalarda ise mal veya hizmetle ödemeye ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Söz konusu anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'nin Rusya'dan doğalgaz ithalatı her yıl önceden belirlenmiş oranlarda artmakta, buna karşılık Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı ise aynı oranda büyümektedir. Ayrıca son yıllarda uluslararası enerji kaynakları fiyatlarındaki artış, Türkiye'nin ithalatının tutar olarak artmasına yol açmıştır.

- 1998-99 krizinden sonra rublenin yüzde 75 oranında devalüasyona uğraması, dolayısıyla ithalatın pahalı hale gelmesi ve Rus halkının satın alma gücünün düşmesi nedeniyle Rusya Federasyonu'nun ithalatı yarı yarıya azalmıştır. Gıda ve içecek maddeleri, sıhhi tesisat - inşaat malzemeleri ve ilaç ithalatı en çok düşen mal grupları arasındadır.

- 1998-99 krizi sonrasında Rusya'da yaşanan devalüasyon ve uygulanan ithal ikamesi politikası ile ülke içinde üretim ve ihracat cazip hale gelmiştir. Bu durum sanayi üretiminde büyük artışları beraberinde getirmiştir. İthalat yoluyla talebi karşılanan gıda ve tekstil ürünleri gibi mallar artık Batılı ürünler ile rekabet edecek kalitede ülke içerisinde üretilmeye başlanmıştır.

- Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği ürünlerin fiyat esnekliği yüksek olan ürünler olması sebebiyle ihracat miktarı ve değeri arasında önemli farklar oluşabilmektedir. Son iki sene içerisinde Rusya'daki tekstil - hazır giyim ve gıda ürünlerinin fiyatları geçmiş yıllara göre düşük oranlarda seyretmektedir.

- Rusya'nın BDT ülkelerinden ithalatta KDV ve bazı diğer vergileri uygulamaması, Türk ihracatçıları açısından olumsuz bir rekabet ortamı yaratmıştır.

- Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ihracatında ticaret finansmanı yetersiz kalırken Avrupa Birliği ülkeleri bu pazara girişte önemli finansman kaynaklarına sahiptir.

- Özellikle 1990'lı yılların ilk yarısında bavul ticareti yoluyla Rusya Federasyonu'na kalitesiz Türk mallarının girmesi ile Türk mallarına ilişkin olarak oluşan olumsuz imaj uzun vadede Türk mallarının Rusya pazarındaki rekabet şansını azaltmıştır.¹⁴¹

3. 2002 – 2015 arası Türkiye Rusya Ekonomik İlişkileri

Türkiye'nin daha öncede birçok kez bahsettiğimiz üzere her geçen yıl ekonomik büyüme ile birlikte artan enerji ihtiyacı, bu ihtiyacın ana sağlayıcısı konumundaki Rusya ile olan ticari ilişkilerinde ana noktadır. Karşılıklı ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve ticaret hacminin artması için iki ülke yöneticilerinin büyük çabası olmakla beraber Rusya enerji arzı sağlayan ülke olması konumu ile bu ticaret hacminde Türkiye'ye nazaran daha pozitif bir eğilim yönündedir. Türkiye ise Rusya'ya ihraç ettiği gıda, tekstil ve yan sanayi ürünleri ile enerjiden kaynaklanan bu ekonomik açığı kapatamamaktadır. Burada en büyük faktörü oluşturabilecek olan belki de turizm sektörüdür.

2008 yılında iki ülke arasında gümrük konularının çözümüne yönelik bir anlaşma ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Basitleştirilmiş Gümrük Hattı oluşturulması fikri ortaya çıkmıştır. Basitleştirilmiş Gümrük Hattı uygulaması, Türkiye ile Rusya arasında oluşturulan, iki ülke arasındaki ticarete sevk edilen mallara ilişkin bilgilerin iki ülkenin gümrük idareleri arasında elektronik yolla önceden değişimine dayanan bir sistemdir.¹⁴²

Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı kararın değiştirilmesini sağlayan Kanun Hükmündeki Kararname'nin 14 Nisan 2009 tarihinde Resmi Gazete'de

¹⁴¹ DEİK, Rusya Federasyonu Ülke Bülteni 2012, syf. 24

¹⁴²http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=324610549928575&_afWindowMode=0&_afWindowId=26l69vsbo_253#!%40%40%3F_afWindowId%3D26l69vsbo_253%26_afLoop%3D324610549928575%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160814%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D26l69vsbo_311 ERIŞİM TARİHİ: 13.11.2016

yayınlanarak yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye-Rusya arasındaki ticarete Ruble kullanımını başlamıştır.¹⁴³

İkili ilişkilerin doruk noktasına çıktığı 2011 yılı sonrası Türk-Rus ilişkilerini etkileyecek olan en önemli olay tıpkı soğuk savaş ve öncesi dönemlerde de olduğu gibi uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerden etkilenmiştir. Tunus'ta 2011 yılında meyve satıcısı bir gencin içerisinde bulunduğu ekonomik krizden dolayı kendi yakarak protesto etmesi ile başlayan "Arap Baharı" süreci, zamanla bir domino etkisi oluşturarak Libya, Mısır ve Suriye'ye yayıldı. Ürdün, Fas, Cezayir, Bahreyn, Yemen ve Umman gibi ülkelerde de ufak çaplı ayaklanmalar oldu ama iktidarların halk üzerindeki "mutlak gücü" sayesinde bu ayaklanmalar bastırıldı. Mısır ve Libya meselelerine Türkiye doğrudan taraf olarak müdahil olsa da, Rusya bu meselelere uzaktan üçüncü bir ülke olarak bakmıştır ancak konu Suriye olduğunda uluslararası kamuoyunda ve 2015 yılı itibari ile de doğrudan müdahil olarak Suriye Meselesi'ne müdahil olmuşlardır. Burada birçok farklı denklem ve farklı beklenti vardır. Ancak zamanla tarafların keskinleştiği ve Türkiye'nin rejim net bir şekilde karşısında durduğu bir yerde RF doğrudan Esad Rejimi'ni destekler tavır alması Türk-Rus ilişkilerini doğrudan etkileyen bir durum haline gelmiştir. Ticari ilişkilerin arttığı, vizelerin kaldırıldığı ve uluslararası kamuoyunda yakınlığın hissedilir hale geldiği bir ortamda Suriye'deki iç savaş ikili ilişkilerde son yirmi yılda yaşanmış en büyük krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 15 Kasım 2015'te Türk Hava Saha'sını ihlal eden Sukhoi Su-24 model Rus uçağının düşürülmesi ile Türk-Rus ilişkileri birçok siyasi alanda durma noktasına gelmiştir. Rus yönetimi enerji ihracatı dışında birçok ihracat ve ithalat kaleminde Türkiye'ye ambargo ve kota uygulamaları başlatmıştır. Ayrıca 2011 yılında başlayan vize serbestisi uygulamasını tek taraflı olarak kaldırmıştır. Yaklaşık sekiz ay süren bu buhran dönemi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'e gönderdiği iyi niyet mektubu ile

143

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewer.jspx;jsessionid=OBil-q0oj3jerEaiimKjXaUbpqX_AMRsq-m_zCuZ_NBdlpsxzBy8!-677757705?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814&parentPage=&contentType=T%3BCrkiye%20ile%20Ticaret&countryName=&_afLoop=515795565238888&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3FcountryName%3D%26_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D515795565238888%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160814%26parentPage%3D%26contentType%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D3af5d3s1p_4 ERIŞİM TARİHİ: 13.11.2016

yeniden eski haline dönme eğilimi içerisinde girmiş ve karşılıklı diplomatik görüşmeler başlamıştır.

2015 yılı itibariyle Rusya Federasyonu (RF), Türkiye'nin ihracatında 2. sırada, ithalatında 3. sırada yer almaktadır. RF, Türkiye'nin 3. büyük ticaret ortağı iken, Türkiye RF'nin 6. büyük ticaret ortağı konumundadır. ¹⁴⁴

TABLO 4: 2002-2015 Arası Türkiye – Rusya İhracat ve İthalat Rakamları

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT
2002	1.172	3.891
2003	1.367	5.451
2004	1.859	9.033
2005	2.377	12.905
2006	3.237	17.806
2007	4.726	23.508
2008	6.483	31.364
2009	3.189	19.450
2010	4.628	21.600
2011	5.992	23.952
2012	6.680	26.625

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2002-2015 arası ithalat – ihracat verilerine baktığımızda, daha önceki dönemlerde de söylediğimiz üzere Türkiye'nin Rusya Federasyonu karşısında sürekli dış ticaret açığı verdiğini görmekteyiz. 2002 yılında ithalatın ihracata oranı %30 civarında iken 2015 yılında bu oran %1.5-2 seviyesine kadar düşmüştür. Yani bir başka deyişle ihracatta artış düşük seyretmekte hatta 2010 yılı sonrasında düşüşe geçmişken ithalat sürekli artmıştır. İki ülkenin en yüksek ticaret hacmine ulaştığı yıllar ise; 2008 yılında

¹⁴⁴ <http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659> ERIŞİM TARİHİ: 13.11.2016

37.7 milyar dolar rakamıdır. 2012 ve 2013 yıllarında ise sırasıyla 33.2 ve 32.9 milyar dolar seviyelerinde toplam ticaret hacmi oluşmuştur.

Türkiye'nin en yüksek oranda ihracat yaptığı yıllar yine 2012-2013 yıllarıdır. Bu yıllarda sırasıyla 6.680 milyar dolar ve 6.694 milyar dolarlık ihracat rakamlarına ulaşılmıştır. Rusya ise en yüksek oranda ihracatını 2008 yılında 31.364 milyar dolar olarak gerçekleştirmiştir. 2010 yılındaki görüşmelerde dönemin Başbakanı Dimitri Medvedev tarafından ortaya atılan 100 milyar dolarlık topla ticaret hacmi hedefine ulaşmak için çok daha fazla çalışılması ve bu rakama ulaşırken Türkiye aleyhine gelişen ticaret dengesinin azaltılması için Türkiye'nin daha fazla üretim kalemini Rusya'ya ihraç etmesi için çalışması gereksinimi aşıkardır. Rusya tarafının ise Türkiye'nin ekonomik gelişmesi ve sanayi üretiminin artması ve de enerji kullanımına ihtiyacının her geçen yıl artmasının ortaya çıkardığı durum ile kendi lehine ticaret dengesinin artı konumunun devam edeceği gözlemlenmektedir. Bu durumu ortadan kaldıracak bir başka önlem ise Türkiye'nin enerji talebini çeşitlendirmesi ile sağlanabilir. Kurulacak olan Nükleer Santral projeleri, Hesler ve LNG ithalatının genişletilesi Rusya lehine tek taraflı olarak gelişen ticaret hacminin enerji boyutunun azaltılabilmesini sağlayacaktır.

4. Enerji Alanındaki İlişkiler

Türkiye ve Rusya'nın ekonomik yapıları içerisinde enerji sektörünün çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Türkiye açısından enerjinin önemi gelişmekte olan bir ekonomik yapıya sahip olması dolayısı ile yan sanayi ve sanayi üretimi ülke açısından önemlidir. Üretim yapmanın en temel koşulu olan sanayileşme için de fabrikalara ve bu fabrikaların çalışabilirliğini sağlayabilmek için enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak Türkiye'nin enerji konusunda bölgesindeki diğer ülkelere göre daha az ve kendi yeterliliğini karşılayamayan bir durumu vardır. Türkiye bir yandan doğal gaz ve petrol ithal ederken bir yandan da kendi ürettiği kadarını ve uluslararası anlaşmaların sağladığı ölçüde ithal edip satan ülke pozisyonundadır. Bugün itibari ile EPDK'dan toptan satış lisansı almış olan üretici firmalar şunlardır:

- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)

- Transatlantic Exploration Mediterranean International Pty.Ltd. (Merkezi: Avustralya) Türkiye İstanbul Şubesi (TEMI)
- Tiway Turkey Limited Ankara Türkiye Şubesi (TIWAY)
- Thrace Basin Natural Gas Corporation Türkiye-Ankara Şubesi (THRACE BASIN)
- Petrogas Petrol Gaz ve Petrokimya Ürünleri İnşaat San. ve Tic. A.Ş. (PETROGAS)
- Petrol Ofisi Arama Üretim ve Sanayi Tic. A.Ş. (POAÜ)
- Foinavon Energy, Inc. (Merkezi: Kanada) Türkiye-Ankara Şubesi (FOINAVON)
- Amity Oil International Pty. Limited Merkezi Avustralya Türkiye İstanbul Şubesi (AMITY)¹⁴⁵

Enerji bakanlığına göre; 2016 yılı Ağustos ayı sonu itibarı ile kalan üretilebilir doğalgaz rezervimiz 18,7 milyar m³tür.¹⁴⁶ Bu rakamda göstermektedir ki yeni doğal gaz rezervleri bulunmadıkça mevcut kaynakları ileriki yılda Türkiye'nin ihtiyacının çokça altında kalacaktır.

“Ayrıca yapımı devam eden Tuz Gölü Doğal Gaz Yer altı Depolama Projesi kapsamında birinci aşamanın 2017 yılında tamamlanarak yaklaşık 500 milyon m³ çalışma gazı kapasitesine, ikinci aşamanın ise 2020 yılında tamamlanarak toplamda 1 milyar m³ çalışma gazı kapasitesine ulaşılması planlanmaktadır. Projenin tamamlanmasıyla günlük maksimum 40 milyon m³ doğal gaz, Türkiye doğal gaz şebekesine verilebilecektir.”¹⁴⁷

Petrol üretimine bakacak olursak, yine bakanlık verilerine göre; 2015 yılında toplam 2,5 milyon ton petrol üretilmiş olup, günümüze kadar toplam 147,2 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁸ Dünya petrol üretim kapasitelerine bakıldığında

¹⁴⁵ EPDK Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2012,

¹⁴⁶ <http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> ERIŞİM TARİHİ: 26.10.2016

¹⁴⁷ <http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> ERIŞİM TARİHİ: 26.10.2016

¹⁴⁸ <http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> ERIŞİM TARİHİ: 26.10.2016

Türkiye'deki üretim rakamı çok düşük kalmaktadır. Örneğin, yalnızca komşu Irak'ın 2015 yılı petrol üretimi 197 milyon tondur.¹⁴⁹

*2015 yılı yurtiçi üretilebilir petrol rezervi 388,5 milyon varil (52,5 milyon ton) olup, yeni keşifler yapılmadığı takdirde, bugünkü üretim seviyesi ile yurtiçi toplam ham petrol rezervinin 21 yıllık bir ömrü bulunmaktadır.*¹⁵⁰

4.1. Türkiye'nin Enerji İhracat ve İthalatı

Türkiye ile Rusya arasındaki ilk doğalgaz anlaşmasını 1984 yılında imzalanmış ve 1987 yılından itibaren o dönemki adı ile SSCB'den gaz alımı başlamıştır. 1987 yılından itibaren, tedricen artan miktarlarda doğal gaz alımına başlanmış olup, 1993 yılında maksimum miktar olan 6 milyar m³/yıl'a ulaşılmıştır. Sonradan yapılan geliştirmeler ile hattın kapasitesi 14 Milyar m³/yıla yükseltilmiştir.¹⁵¹Zamanla giderek artan gaz ithalatı 10 Aralık 1997'de imzalanan Mavi Akım anlaşması ile yılda 16 milyar metreküp gaz alımı planlanmaktadır.

Aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere gaz ithalatı her yıl artış göstermiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere gelişen ekonomi ve şehirleşmedeki artış enerji talebi ile doğru orantılı olarak artmıştır. Enerji arzı konusunda yalnızca Rusya'ya bağımlı olmak istemeyen Türkiye bu konuda enerji arzının çeşitlendirilmesi için çaba sarfetmektedir.

*“Arz kaynaklarının çeşitlendirilerek arz güvenliğinin ve tedarikte esnekliğin artırılması amacıyla BOTAŞ tarafından, 1988 yılında imzalanan alım anlaşması kapsamında 1994 yılından itibaren Cezayir'den, 1995 yılında imzalanan alım anlaşması kapsamında ise 1999 yılından itibaren Nijerya'dan LNG alımına başlanmıştır. Rusya ile olan projelerin yanı sıra Türkiye şu hatlar üzerinden de enerji ithalatı sağlamaktadır.”*¹⁵²

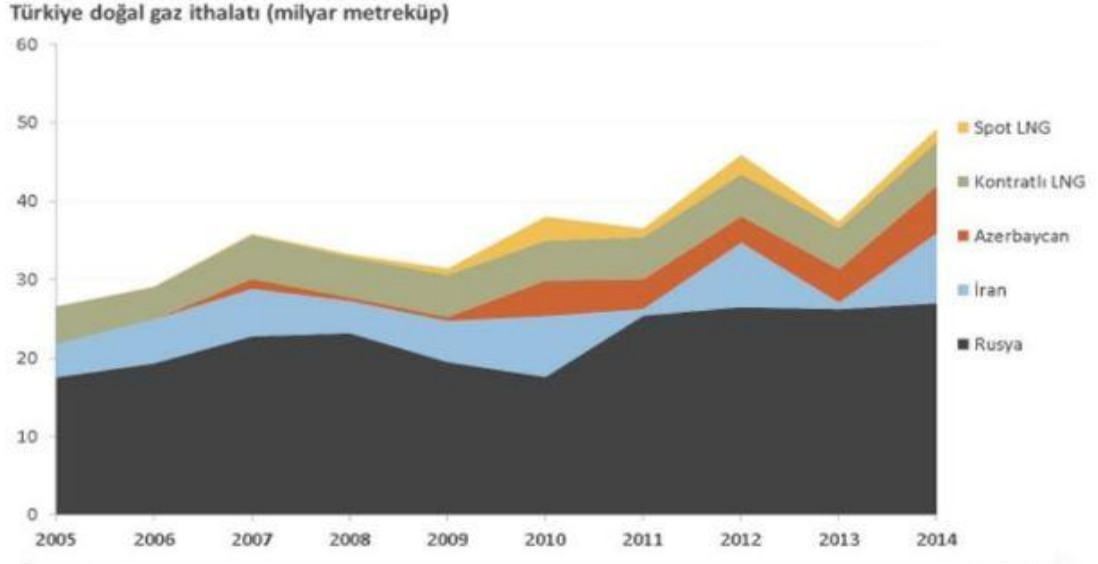
¹⁴⁹ <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-oil.pdf> ERIŞİM TARİHİ: 26.10.2016

¹⁵⁰ <http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> ERIŞİM TARİHİ: 26.10.2016

¹⁵¹ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri> ERIŞİM TARİHİ: 26.10.2016

¹⁵² EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2014, sayf.6

Grafik 3. Türkiye'nin 2005-2014 yılları arası Doğalgaz İthalatı

Kaynak:BBC,http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/12/151204_rusya_turkiye_dogalgaz_cuneyt_kazokoglu ERİŞİM TARİHİ: 26.10.2016

Bu kapsamda, Türkiye'nin ülkeler bazında ithal ettiği doğal gaz ve likit gaz miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Doğalgaz'ın yanı sıra enerji ihtiyacı petrol ve türevleri ürünlerden de sağlanmaktadır. Türkiye'nin 2015 yılı itibari ile petrol ithal ettiği ilke beş ülke ve ithalat miktarları şöyledir:

- **Irak – 11.409.810 ton**
- **İran – 5.587.624 ton**
- **Rusya Federasyonu – 3.102.612 ton**
- **Suudi Arabistan – 2.379.325 ton**
- **Kolombiya – 861.323 ton¹⁵³**

¹⁵³ EPDK, Petrol Piyasası Sektör Raporu, 2015, syf.6

Tablo 5. Türkiye'nin 2005-2015 gaz ithal ettiği ülkeler

	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir	Nijerya	Diğer*	Toplam
2005	17.524	4.248	0	3.786	1.013	0	26.571
2006	19.316	5.594	0	4.132	1.100	79	30.221
2007	22.762	6.054	1.258	4.205	1.396	167	35.842
2008	23.159	4.113	4.580	4.148	1.017	333	37.350
2009	19.473	5.252	4.960	4.487	903	781	35.856
2010	17.576	7.765	4.521	3.906	1.189	3.079	38.036
2011	25.406	8.190	3.806	4.156	1.248	1.069	43.874
2012	26.491	8.215	3.354	4.076	1.322	2.464	45.922
2013	26.212	8.730	4.245	3.917	1.274	892	45.269
2014	26.975	8.932	6.074	4.179	1.414	1.689	49.262
2015	26.783	7.826	6.169	3.916	1.240	2.493	48.427

Kaynak: EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu

Türkiye'nin benzin türleri, motorin türleri, fuel türleri, denizcilik yakıtları, havacılık yakıtları ve diğer ürünler bazında petrol ihracat miktarları ve ilk beş ülke ise aşağıdaki gibidir. Bu ülkelerden Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır'a benzin türleri ihraç edilirken Almanya ve diğer ülkelere ise daha çok Havacılık Yakıtları ihraç edilmektedir. Örneğin; İspanya'ya yıllık 484.626 ton Singapur'a ise 238.079 ton Denizcilik Yakıtı ihracı yapılmaktadır.¹⁵⁴ İhraç eden şirketlere baktığımızda denizcilik yakıtlarında 1.568.598 ton ile Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi ilk sırada yer alırken, havacılık yakıtlarında THY – OPET Havacılık Yakıtları Anonim Şirketi 2.433.212 ton havacılık yakıtları ihraç etmektedir.¹⁵⁵

- **Çeşitli Ülkeler – 2.049.953 ton**
- **Malta – 1.268.141 ton**
- **Mısır – 1.109.082 ton**
- **Birleşik Arap Emirlikleri – 1.014.101 ton**
- **Almanya – 631.064 ton¹⁵⁶**

¹⁵⁴ EPDK, Petrol Piyasası Sektör Raporu, 2015, syf.11

¹⁵⁵ EPDK, Petrol Piyasası Sektör Raporu, 2015, syf.15

¹⁵⁶ EPDK, Petrol Piyasası Sektör Raporu, 2015, syf.11

4.2. Rusya'nın Doğal Gaz ve Petrol İhracatı

Rusya Federasyonu, Sovyetlerin son yıllarında özellikle Hazar ve Kafkas coğrafyalarındaki gaz rezervlerini kullanmaya çalışmış olsa da bu ekonomik çöküşü engelleyememiştir. Ardından 90lı yıllarda da gaz ve petrol RF için ana dayanak noktası olamadı. SSCB döneminde enerji kaynaklarının ve üretim tesislerinin önemli bir bölümü Ukrayna, Azerbaycan ve Kazakistan'da kurulmuştu. Sovyetlerin dağılmasıyla, enerji kaynakları Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da kalırken, petrol işleme tesislerinin önemli bir bölümü Ukrayna, Belarus ve Azerbaycan'da yer almıştır.¹⁵⁷ Ancak 2000 yılında Putin'in iktidara gelişi ile doğal gaz üretimi Rusya için adeta bir altına dönüşmüştür. Soğuk Savaş sonrası ekonomik sıkıntılar ve siyasi çalkantılarla geçirilmesine rağmen Putin iktidarı Yeltsin ve Gorbaçev dönemlerinin aksine daha sert bir ekonomi politikası izlemiştir. Özellikle Rusya'nın uluslararası ilişkilerde yeniden eski gücüne kavuşmaya başlaması ile Kafkasya ve Hazar bölgesindeki enerji kaynakları ile de yeniden yakın bir şekilde ilgilenmeye başladı. Türkiye Rusya arasındaki enerji ilişkilerinde ikili ilişkileri etkileyen bir faktörde Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye ve buradan da batıya taşınma projesidir. TransHazar gaz boru hattı projesi olarak bilinen projesi Rusyanın hem batıya gaz sevkiyatının hem de Türkiye'ye olan ihracatı etkileyecek bir projedir. Bir yandan Rusya ile Mavi Akım projesinin müzakereleri sürerken öte yandan Türkmenistan ile Transhazar Projesi görüşülüyordu. Bu iki görüşmenin amacı birbirlerine rakip yapıp en iyisi seçmek değil aslında gaz ithal edilen ülkelerin sayısı artırarak enerji arzında çeşitlendirmeyi sağlamaktı. Transhazar projesi Türk-Rus ilişkilerinde enerji konusunda BTC sonrası ikinci önemli mihenk taşıydı. Bu projenin ilerlemesi ile birlikte Rus tarafında endişe oluşmuştur. Dönemin Gazprom yönetim kurulu başkanı Rem Vyakhirev Mavi Akım'a alternatif olarak ortaya atılan TransHazar projesi ile ilgili şunları aktarmıştır:

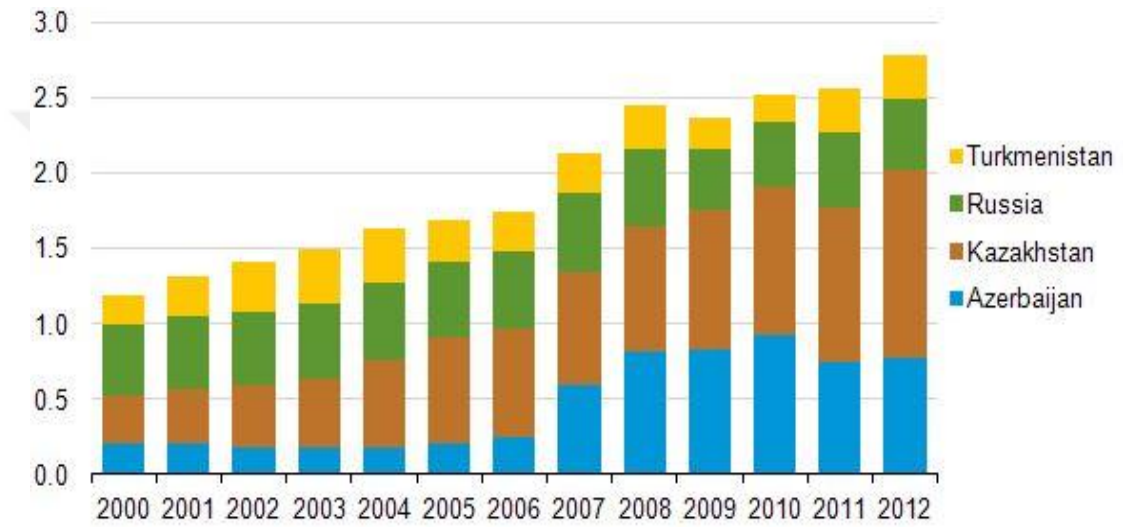
“Bu iki projenin sonucunda kazanacak olanı, ilk adımı kimin attığı belirleyecektir. Eğer TransHazar Gaz Boru Hattı Projesi kazanırsa bölgeye hem Türkmen gazı hem de diğer ülkelerden gaz sevkiyatı için kapılar açılmış olacaktır. Rusya

¹⁵⁷ Turan Aydın, Olga Bekar, a.g.e. sayfa125

ihrcatının 15-20 yıl içinde toplam kaybı yaklaşık 800 milyar metrekübü ve 60 milyar doları bulacaktır.”¹⁵⁸

Ayrıca, dönemin enerji bakanı Cumhur Ersümer Türkmen gazı ile ilgili şunları söylemiştir; “30 milyar metreküplük gazın 16 milyar metrekübünü Türkiye kendi ihtiyacı için kullanacaktır, geri kalan kısım üçüncü ülke pazarlarına satılacaktır.”¹⁵⁹

Grafik 4. Hazar Bölgesinde Petrol Üreten Ülkelerin Üretim Rakamları

Kaynak: [Oil and natural gas production is growing in Caspian Sea region](https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911#),
<https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911#> ERİŞİM TARİHİ: 30.10.2016

*Rakamlar günlük milyon varil üzerinden verilmiştir.

Sovyetlerin dağılmasından sonra enerji havzalarını içerisinde barındıran OrtaAsya ve Kafkasya uluslararası petrol şirketlerinin ilgi odağı haline gelmiştir. Yeni bağımsızlığını kazanan başta Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkeler büyük enerji şirketlerinin ve ABD, İngiltere gibi başlıca uluslararası aktörlerin yoğun diplomasi harcadığı iki ülke haline gelmişlerdir. Rusya'nın günümüzdeki ekonomik gelişmesinde, Hazar petrol ve doğal gazının Batı piyasasına pazarlanması önemli yer tutmaktadır.¹⁶⁰ US

¹⁵⁸ Ulçenko a.g.m.

¹⁵⁹ Sabah gazetesi 7.10.1999

¹⁶⁰ Asem Nauşabayeva, Rusya'nın Dış Politikası I, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, sayfa 122

Energy Information Administration'a göre Hazar Coğrafyası'nda 2012 yılı itibari ile bulunmuş 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon metreküp gaz rezervi bulunmaktadır.¹⁶¹ Hazar Denizi'nin dışında kuzeyde petrol güneyde ise çoğunlukla gaz rezervleri bulunmaktadır. Aşağıdaki grafikte Hazar Bölgesinde doğal gaz ve petrol üretimi yapan ülkelerin 2000-2012 yılları arasında gerçekleştirdikleri üretim rakamları verilmiştir.

Hazar petroleri stratejik ve siyasi açıdan Rusya için çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle Kazak Petrolleri üzerindeki Amerikan tahakkümü Rusya'nın bu kadar yakın bir bölgede Amerika'ya bir anlamda kaptırdığı en önemli petrol ve gaz bölgeleridir. 1993 yılında Amerikan Hükümeti ile Kazak Hükümeti arasında yapılan görüşmeler neticesinde Hazar Denizi'nde en önemli rezervlerden biri olan Tengiz Sahası için Amerikan Chevron Şirketi ile bir anlaşma imzalanmıştır. 1996 yılında ise bir başka Amerikan Şirketi Mobil Kazak Hükümeti'nden %25lik bir hisse daha almıştır. 2.500 kilometrekarelik bir alandan oluşan Tengiz ve Korolev Sahalarında da 2016 verileri itibari ile toplam 27.1.milyar varil toplam rezerv bulunmaktadır.¹⁶² Bunun 25.5 milyar varili Tengiz'de, 1.6 milyar varillik bölümü ise Korolev sahalarındadır. Bugün Tengizchevroil olarak bilinen bölgedeki faaliyet gösteren şirketlere göre hisse dağılımı şu şekildedir:

Tablo 6. Tengizchevroil Hisse Dağılımı

Chevron	50%
ExxonMobil	25%
KazMunayGaz	20%
LukArco	5%

Kaynak: tengizchevroil.com

¹⁶¹ <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911> ERIŞİM TARİHİ: 30.10.2016

¹⁶² <http://www.tengizchevroil.com/about/overview> ERIŞİM TARİHİ: 30.10.2016

Rusya'nın 2015 itibari ile kanıtlanmış petrol rezervi 102.4 milyon varildir. Günlük petrol üretimi 2015 yılı itibari ile 10.980 varildir. Günlük petrol üretim kapasitesi en büyük olan bölgesi Batı Sibirya'dır. Ardından Ural-Volga bölgesi gelmektedir. Bu iki bölgede bugün günlük 9bin ton varilden fazla petrol üretilmektedir. Rusya ham petrol üretiminde Bağımsız Devletler Topluluğu içerisindeki toplam üretimin %79una sahiptir. Dünya da ise Suudi Arabistan ve Amerika'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır.

Bir diğer bölge ise Kafkas Coğrafyasıdır. Bu coğrafya hem siyasi hem de ekonomik açıdan Rusya ve Türkiye için stratejik bir bölgedir. Türkiye açısından buradaki siyasi istikrar başta Azerbaycan'dan gelecek olan petrol ve doğal gaz boru hatları olmak üzere Kazakistan'dan ithal edilecek olan enerji kaynakları için önemlidir. 90lı yıllarda ise Çeçenistan meselesinden ötürü Türk-Rus ilişkileri açısından en sorunlu coğrafya olma özelliğini taşımaktaydı. Boru hatlarının güvenliği ve istikrarlı bir şekilde akış sağlanması için siyasi istikrarın olması hele ki Kafkasya gibi karmaşık bir siyasi yapıya sahip bir coğrafyada bu istikrarın sağlanması önem arz etmektedir. Rusya içinde buradaki siyasi istikrar aynı zamanda ekonomik sonuçları etkilemektedir. Orta Asya petrol ve doğal gazının Kafkaslar'dan Rusya ve oradan da Batı'ya sevki için özellikle Putin döneminde bu bölgedeki siyasi ortam sürekli kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Çeçenistan meselesi, Ramazan Kadirov'un iktidara gelmesi ve Putin yanlısı politikalar izlemesi ile Rusya açısından çözülmüş görülen bir meseledir. Abhazya, Güney Osetya ve Acaristan bölgelerini ise 2008 Gürcistan müdahalesinde tamamı ile kontrol altına almıştır. Dağıstan ise başta petrol üretimi ile kendi iç refahını sağlamış ayrıca Devlet Başkanı ve Putin'in eski danışmanı olan Ramazan Abdulatipov'un iktidarda olması da Rusya açısından istikrar anlamı taşımaktadır.

Aşağıdaki tabloda Rusya'nın bölgeler bazında günlük petrol üretimleri gösterilmektedir. 2013 yılında günlük toplam 10.425 ton varil olan üretim 2015 yılı itibari ile 10.980 ton varile yükselmiştir. Ancak brent petrolün varil fiyatındaki düşüş gelir üretim artışını gelir artışına yansıtmamıştır. 2011 ve 2012 yıllarında tarihin en üst seviyesin olan 14-125 dolar bandına çıkan brent petrol fiyatları özellikle 2013ün ikinci yarısından itibaren petrol fiyatları %60a yakın bir düşüş yaşamıştır. 2011 yılında günlük 10.518 ton varil üretim kapasitesi ile yüksek bir gelir elde edilirken 2015 itibari ile 40

dolara kadar düşen petrol varil fiyatları üretim kapasitesinin artmasına rağmen aynı oradan gelir artışı sağlayamamıştır. Fiyatların düşüşünde İslam Coğrafyası'nda "Arap Baharı"'nın getirdiği siyasal karmaşıklık ve uluslararası ilişkilerdeki karşılıklı gerilimin önemli ölçüde etkisi bulunmaktadır.

Tablo 7. 2013 yılı itibari ile Rusya'nın Bölgelere göre Petrol Üretimi

Bölge	Bin ton/günlük
Batı Sibirya	6.422
Ural-Volga	2.310
Krasnoyarsk	426
Sakhalin	277
Arkhangelsk	269
Komi Cumhuriyeti	257
Irkutsk	227
Yakutistan	149
Kuzey Kafkasya	62
Kaliningrad	26

Kaynak: www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS (ikincil kaynak)

Bunun yanı sıra Rusya'nın ekonomik olarak güçlenmesi ve artan petrol ve gaz fiyatları ile başta Avrupa olmak üzere Kafkasya ve Ukrayna üzerinde oluşturduğu baskı batı'nın petrol fiyatlarının düşürülerek Rusya'nın ekonomik olarak bir dar boğaza itilmek istenmesi, Amerika'nın, İran'a uyguladığı ambargoyu gevşetme sürecinin başlaması ve böylelikle İran petrolünün de piyasaya girme ihtimalinin artması ayrıca OPEC üyelerinin üretim kısıtlamasına gitmek istememeleri de petrol fiyatlarındaki düşüşe sebep gösterilen diğer unsurlardır.

Tablo 9'a baktığımızda Rusya'nın petrol üretiminde net bir şekilde fazla verdiğini ve tüketimini kendi iç üretim kapasitesi ile çok rahat bir şekilde

karşılayabildiğini görüyoruz. 2014 ve 2015 yıllarında Rusya'nın toplam ham petrol ihracatı 495.9 milyon tondur.¹⁶³ İşlenmiş petrol ihracatı ise bu iki yılda toplam 293.6 milyon tondur.¹⁶⁴ Rusya toplam bu üretimi ile Suudi Arabistan ve Amerika'nın ardından en çok petrol üreten üçüncü ülke konumundadır. Suudi Arabistan 2015 yılı itibari ile yıllık toplam 568.5 milyon ton petrol üretirken, Amerika 567.2 milyon ton petrol üretmektedir.¹⁶⁵ İhracat rakamlarına bakacak olursak; Rusya 122.5, Amerika Birleşik Devletleri 101.7 ve Suudi Arabistan ise 56.1 milyon tonluk ihracatları ile 2015 yılı sonu itibariyle ilk üç sırada yer almaktadır.¹⁶⁶

Tablo 8. Rusya Federasyonu 2010-2015 yılları Petrol Üretim/Tüketim Rakamları

	2010	2011	2012	2013
Günlük Petrol Üretimi/bin varil	10.366	10.518	10.639	10.779
Günlük Petrol Tüketimi/bin varil	2.878	3.074	3.119	3.145
Yıllık Toplam Üretim/Milyon Ton	511,8	518,8	526	531,1
Yıllık Toplam Tüketim/Milyon Ton	133,3	142,2	144,6	144,9

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2016'dan derlenmiştir.

¹⁶³ BP Statistical Review of World Energy June 2016, sayfa 19, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-oil.pdf> ERIŞİM TARİHİ: 01.11.2016

¹⁶⁴ BP Statistical Review of World Energy June 2016, sayfa 19, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-oil.pdf> ERIŞİM TARİHİ: 01.11.2016

¹⁶⁵ BP Statistical Review of World Energy June 2016, sayfa 10, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-oil.pdf> ERIŞİM TARİHİ: 01.11.2016

¹⁶⁶ Oil products balance of trade, <https://yearbook.enerdata.net/world-natural-gas-production.html#oil-products-balance-trade.html> ERIŞİM TARİHİ: 01.11.2016

Tablo 10’de ise Rusya’nın Avrupa’ya gaz ihraç ettiği güzergahları görmekteyiz. Özellikle eski doğu bloku ülkelerine satışta Ukrayna’nın Rusya açısından ne kadar stratejik bir öneme sahip olduğu bu tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 9. Rusya’nın 2008 itibari ile Avrupa’ya Gaz İhracat Yolları

Transit		
Son Pazarlar	bcm/a	2008, bcm/a
Ukrayna Üzerinden		
Batı ve Doğu Avrupaya	92.6	75.5
Polonya'ya	5.0	4.8
Macaristan, Sırbistan ve Bosna-Hersek'e	13.2	12.1
Romanya'ya	4.5	2.0
Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya ve Türkiye'ye	26.8	22.5
Belarus Üzerinden		
Polonya ve Almanya'ya	36.3	35.2
Litvanya'ya	6.4	2.8
Doğrudan Satışlar		
Finlandiya'ya	8.1	4.8
Letonya ve Estonya'ya	5.4	1.3
Türkiye "Mavi Akım"	16.0	9.3
Toplam	214.3	170.3
Rus Gaz İhracatının Ulaşımında Ukrayna'nın Payı	66.3	68.6
Rus Gaz İhracatının Ulaşımında Belarus'un Payı	19.9	22.3

Kaynak: University of Cambridge, Electricity Policy Research Group, <http://www.econ.cam.ac.uk/dae/repec/cam/pdf/cwpe1051.pdf> ERİŞİM TARİHİ: 01.11.2016

4.3. Rusya Federasyonu Gaz ve Petrol İhracatçısı Şirketler

Putin iktidarı ile enerji özellikle de doğal gaz ihracatı konusunda akla ilk gelen ülke olan Rusya’nın bunu çok iyi bir dış politika kartı olarak kullanmaktadır.¹⁶⁷ Hatta

¹⁶⁷ Bunun en çarpıcı iki örneği; Özellikle 2003 yılında Gürcistan’da dönemin devlet başkanı Andriy Şevardnadze’nin seçimleri kazanmasının ardından muhalif lider Mikhail Saakaşvili’nin başlattığı “Kadife Devrim” ve 2005 yılında Ukrayna’da yaşanan Viktor Yuşçenko önderliğindeki “Turuncu Devrim” ile yaşanan iktidar değişiklikleri neticesinde RF ve Putin çok önemli iki stratejik ülkeyi kaybetmişti. Ve bu iki

2000li yılların ortasından itibaren özellikle de başta AB olmak üzere kendi coğrafyasında bir numaralı gaz ihracatçısı ülke konumuna gelen Rusya için “Gazprom = Russian Foreign Policy” formülasyonu söylenmektedir. Rus hükümeti üzerinde muazzam etkisi bulunan GazProm’un istekleri ve ihtiyaçları, dış politikayı ilgilendiren kararlarda bile, dikkate alınmaktadır.¹⁶⁸ Rusya’nın önde gelen enerji şirketlerine bakacak olursa, en başta Gazprom olmakla beraber, Rosneft, Lukoil, Novatek, Urals Enerji, Irkutsk Petrol Şirketi ve yabancı yatırımcı olarak İmperial Enerji. Bu firmaları kendi rezervleri ve yapıları ile ayrı ayrı ele almak gerekir.

4.3.1. Gazprom

1993 yılında bir kurulan Gazprom dünyanın en büyük gaz rezervini elinde bulunduran şirkettir. Rusya Federasyonu ve dünyanın birçok ülkesinde gaz, hidrokarbon enerji ve petrol üretim tesislerine sahiptir. On iki ülkede bu alanlarda hizmet veren Gazprom Güney Amerika’da Bolivya ve Venezuela, Kuzey Afrika’da Cezayir ve Libya, Birleşik Krallık Hollanda ve Vietnam gibi ülkelerde bu hizmetleri sağlamaktadır. 171.2 bin km’lik toplam boru hattı sistemi dünyanın en büyük gaz taşıma şirketidir. Bugün itibari ile şirketin %38.3ü doğrudan Rusya Federasyonu Mülkiyet Yönetimi altındadır. %10.97si devlet kontrolünde olan Rosneftgaz ve %0.889u Rosgazifikatslyaya kontrolündedir. Geri kanal %49luk hisse ise yasal ve bireysel yatırımcılar ile denizaşırı Amerikan yatırımcılarına aittir.¹⁶⁹

2015 yılı itibari ile Gazprom’un toplam rezervleri:

- 418.5 milyon metreküp gaz
- 15.3 milyon ton yoğunlaştırılmış gaz (LNG)
- 36 milyon ton petrol¹⁷⁰

ülkeye karşı en önemli yaptırımları Gazprom ürezinden doğalgaz sevkiyatı ve alınacak ücretlere yapılan fahiş zamlar ile oldu.

¹⁶⁸ Hannah Thoburn., “Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu”, SETA Yayınları 56, 1.Baskı, 2015, syf66

¹⁶⁹ <http://www.gazprom.com/investors/stock/> ERIŞİM TARİHİ: 06.11.2016

¹⁷⁰ <http://www.gazprom.com/about/production/extraction/> ERIŞİM TARİHİ: 06.11.2016

Gazprom mevcut rezervlerinin %90a yakın bir bölümünü Ural Bölgesi'nden çıkarmaktadır. Ural Havzası'nda 385.2 milyar metreküp gaz, 32.4 milyon ton pterol ve 11 milyon ton Likit Gaz rezervi vardır.

Şekil 1. Gazprom'un Rusya Federasyonu içerisindeki Rezerv Bölgeleri

Kaynak: Gazprom, <http://www.gazprom.com/about/production/reserves/> ERİŞİM TARİHİ: 06.11.2016

4.3.2. LUKOIL

Lukoil'de, Gazprom gibi 1993 yılında devlet kararı ile kurulmuş, 1994 sonrasında zamanla gerçekleştirilen özelleştirmeler ile kamuya açılmıştır. Şirket petrol alanında Rusya'nın en büyük iki firmasından biridir. 2014 sonu itibari ile netleştirilmiş olarak 23.946 trilyon metreküp gaz ve 13.594 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır.¹⁷¹ Ayrıca dünya ham petrol üretiminin %2si, Rus ham petrol üretiminin %16.4ü ve yine Rus ham rafineri petrol üretiminin de %15.7sine sahiptir.¹⁷²2014 yılı itibari ile yıllık 45.9 milyon tonluk rafineri petrol üretimine ulaşmışlardır. Lukoil'in sahip

¹⁷¹ http://www.lukoil.com/static_6_5id_252_.html ERİŞİM TARİHİ: 07.11.2016

¹⁷² http://www.lukoil.com/static_6_5id_29_.html ERİŞİM TARİHİ: 07.11.2016

Olduğu kaynakların %42.si Batı Sibirya'da, %13ü Urallarda, %14.2 si Timan Pechora bölgesinde bulunmaktadır.¹⁷³

4.3.3.ROSNEFT

Dünyanın en büyük halka açık petrol şirketi RosNeft büyük oranda devlet kurumu olup tamamen devlet kontrolündedir. Rusya'da elde edilen toplam gazın yaklaşık yüzde 40'ını RosNeft çıkarmaktadır ve ülkenin üçüncü büyük gaz üreticisi konumundadır.¹⁷⁴ Şirketin en büyük pay ortağı %69.50'lik sermayesi ile tamamı ile Rus devletine ait olan ROSNEFTEGAZ OJSC şirketinin, %19.75'lik kısmı ise BP'nin kontrolündedir.¹⁷⁵ Rosneft'de, Lukoil gibi Batı ve Doğu Sibirya'da, Volga ve Ural bölgelerinde, Timan Pechore, Krasnador bölgelerinde kaynaklara sahiptir. Şirket 10 büyük rafinerinin sahibi olarak Rus pazarının en büyüğüdür.

4.3.4.IMPERIAL ENERJİ

Hindistan Petrol&Gaz Şirketi'nin bir parçası olarak Rusya'nın Tomsk bölgesinde faaliyet gösteren firmadır. Şirket Tomsk bölgesinde "LLC Nord Imperial, LLC Allianceneftgaz, LLC Rus Imperial Group ce %50sine İmperial şirketinin sahip olduğu LLC Imperial Frac Service" gibi 5 farklı bağımsız şirketin içerisinde bulunduğu 2 petrol ve gaz üretim yerini işletmektedir.¹⁷⁶ İkinci büyük petrol üretim alanına sahip olan Tomsk'da bugüne kadar günlük 300bin varil petrol üretilmektedir.¹⁷⁷

¹⁷³ http://www.lukoil.com/static_6_5id_252_.html ERIŞİM TARİHİ: 07.11.2016

¹⁷⁴ Hannah Thoburn., "Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu", SETA Yayınları 56, 1.Baskı, 2015, syf 66

¹⁷⁵ https://www.rosneft.com/about/Rosneft_today/ ERIŞİM TARİHİ: 07.11.2016

¹⁷⁶ <http://www.imperialenergy.com/en/> ERIŞİM TARİHİ: 07.11.2016

¹⁷⁷ <http://www.imperialenergy.com/en/operations/ieatglance/> ERIŞİM TARİHİ: 07.11.2016

4.4. Türk – Rus Enerji Projeleri

4.4.1. MAVİ AKIM

Mavi Akım projesi iki ülke arasındaki en önemli stratejik enerji projelerinden biridir. Anlaşma 1997 yılında imzalanmış ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşmaya göre; “Türkiye bu hat üzerinden RF’den 25 yıl süreyle yılda 16 milyar metreküp doğalgaz satın alması öngörülmekteydi.”¹⁷⁸ Bu toplamda yaklaşık 400 milyar metreküp gaz anlamına geliyordu. Ayrıca hattın güzergahları ve uzunluğu ile ilgili enerji bakanlığının verdiği bilgiler şöyledir; “Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı; Rusya topraklarında, İzobilnoye-Djubga arasında 56” çapında 308 km ve 48” çapında 62 km olmak üzere toplam 370 km uzunluğundaki Boru Hattı Sistemi, Karadeniz geçişinde, Djubga-Samsun arasında her biri yaklaşık 390 km uzunluğunda 24” çapında paralel 2 hat, Türkiye topraklarında Samsun-Ankara arasında 48” çapında ve 501 km uzunluğundaki Boru Hattı Sistemi olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Hat, 20 Şubat 2003 tarihinde işletmeye alınmış, 17 Kasım 2005 tarihinde resmi açılış töreni yapılmıştır.”¹⁷⁹

Şekil 2.Mavi Akım Projesi Güzergahı

Kaynak: Gazprom, <http://www.gazprom.com/f/posts/65/395913/blue-stream-map-en-2016-06-03.jpg> ERİŞİM TARİHİ: 09.11.2016

¹⁷⁸ Mitat Çelikpala, “Rusya Federasyonu ile ilişkiler”, Türk Dış Politikası Cilt 3., (1.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, syf 535

¹⁷⁹ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri> ERİŞİM TARİHİ: 09.11.2016

1999 yılında ise projenin Avrupa fazını oluşturan İtalya projeye dahil oldu. Şubat 1999'da İtalyan Eni Şirketi ile Rus Gazprom firmaları arasında Mavi Akım projesini hayata geçirmek üzere ortak bir mutabakat imzalandı.¹⁸⁰ Mavi Akım Projesi'nin bir diğer önemi de Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkeleri geçerek doğrudan Karadeniz'in altından, Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz akışı sağlamaktır.

Proje toplam 3.4 milyar dolar maliyetle tamamlanmıştır. 17 Kasım 2005 yılındaki açılış törenine, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile birlikte, Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin ve İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi katılmıştır.¹⁸¹

4.4.2. TÜRK AKIMI PROJESİ

Rusya'nın Güney Akım projesine karşılık olarak ortaya koyduğu projedir. Güney Akım projesinin iptalinden sonra ön plana çıkmıştır. Projenin 1 Aralık 2014'te Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Rusya Federasyonu Başkanı Sayın Vladimir Putin tarafından, Güney Akım Boru Hattı Projesi'nin iptal edildiği, bunun yerine Karadeniz'den geçerek Trakya Bölgesine ulaşacak ve buradan da Türkiye-Yunanistan sınırına uzanacak bir doğal gaz boru hattı projesinin geliştirileceği açıklanmıştır.¹⁸² Anlaşma Gazprom ve Botaş Petrol Boru Hatları kuruluşları arasında imzalanmıştır.

¹⁸⁰ <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/active/blue-stream/> ERIŞİM TARİHİ: 09.11.2016

¹⁸¹ http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml ERIŞİM TARİHİ: 09.11.2016

¹⁸² <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri> ERIŞİM TARİHİ: 09.11.2016

Şekil 3. Türk Akımı Projesi Güzergahı

Kaynak:

Gazprom,

<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/built/turk-stream/>

ERİŞİM TARİHİ:

10.11.2016

Yıllık toplam gaz taşıma kapasitesi 63 milyar metreküp olacak. Dört bölümden ve Kara Deniz'in altından gidecek olan boru hatlarının her biri 15.75 milyar metreküp gaz taşıyacak.¹⁸³ 2015 yılında yaşanan "Uçak Krizi" nedeniyle proje askıya alınmış olmasına rağmen ilişkilerin düzelmeye başlaması ile yeniden gündeme gelmiştir. İki ülke arasındaki güncel en önemli gaz projelerinden biridir.

4.4.3. Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)

1984 yılında SSCB ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşma gereği inşa edilen hattır. Hat, Ülkemize Bulgaristan sınırında Malkoçlar'dan giren, Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergahını takip ederek Ankara'ya ulaşan hat 845 km uzunluğundadır.¹⁸⁴ BOTAŞ ile Gazprom Export arasında Rusya Federasyonu'ndan ülkemize Batı Hattı vasıtası ile yılda 6 milyar metreküp doğal gaz ithalatına ilişkin 14 Şubat 1986 tarihli Doğal Gaz Alım Satım Anlaşmasının süresi 31

¹⁸³ <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/built/turk-stream/> ERİŞİM TARİHİ: 10.11.2016

¹⁸⁴ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri> ERİŞİM TARİHİ: 10.11.2016

Aralık 2011 tarihinde sona ermiştir.¹⁸⁵ Ancak, Akfel Gaz Sanayi ve Ticaret A.Ş., Bosphorus Gaz Corporation A.Ş, Batı Hattı Doğalgaz Ticaret A.Ş. ve Kibar Enerji Dağıtım Sanayi A.Ş. ile Rusya Federasyonu arasında toplamda 6 milyar Cm³ /yıl'lık yeni alım anlaşmaları imzalanmıştır.¹⁸⁶

Bu projelerin yanı sıra Türkiye yukarıda da söylediğimiz üzere gaz alanındaki ithalatı çeşitlendirmek için Rusya'dan farklı güzergahlar ile Orta Asya ve Kafkasya Petrol ve Doğal Gaz'ını taşımak istemektedir.

¹⁸⁵ BOTAŞ Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., 2012 Yılı Sektör Raporu,

¹⁸⁶ EPDK Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2012,

5. TURİZM ALANINDA İLİŞKİLER

Turizm sektörü de Sovyetlerin Yıkılması ve yeni Rus devletinin artık dünyaya açılmaya başlaması ile Türk-Rus ticari ilişkileri açısından önemli bir unsur olma yolunda önem kazanmıştır. Soğuk savaş sonrası Rusların Türkiye tercihindeki faktör ile ilgili Sochi Airlines Genel Müdürü Valery Sukhanov şunları aktarmıştır:

“Bizim ilk seçtiğimiz yabancı ülke Türkiye oldu. Buraya yönelik uçuşlarımız çok iyi gidiyor. Her hafta Trabzon’a altı, İstanbul’a üç-altı arası ve Ankara’ya bir uçuşumuz var. Çok yakında Antalya’ya uçuşlarımız başlayacak. Uçtuğumuz diğer ülkeler arasında İsrail, BAE, Suriye, Romanya, Almanya ve Bulgaristan var.”¹⁸⁷

Özellikle 2000li yıllardan sonra hem Türkiye’den Rusya’ya hem de Rusya’dan Türkiye’ye gelen turist sayılarında önemli ölçüde artış olmuştur. Medvedev’in 2010 yılındaki ziyareti sonrası imzalanan “Vize Muafiyeti” antlaşması iki ülke vatandaşlarının son yirmi yıldaki karşılıklı ziyaretindeki artışta en önemli dönüm noktası olmuştur. Rus turistlerin en çok ziyaret ettiği şehir Antalya’dır. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası’nın araştırmasına göre 2005-2009 yılları arasında Antalya’yı ziyaret eden toplam turist sayısı 39,087 milyon kişidir.¹⁸⁸ Bu sayılar içerisinde Rus turistlerin sayısı 8.687 milyondur ve toplam sayıya oranı yaklaşık olarak %23’tür.¹⁸⁹ 2005-2009 yılları arasında Antalya’yı ziyaret eden turist sayılarında Almanya birinci sırada iken 2010 yılı sonrasında Rus Turistler ilk sırada yer almıştır. Örneğin;

“2014 yılında Antalya’ya gelen yabancı turist sayısı geçen yıla göre %4 artış göstererek 11.454.325 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde Antalya’ya gelen Rus vatandaşları %30,5’lik payla ilk sırayı alırken, Alman vatandaşları %26’lık payla ikinci sırada yer almıştır.”¹⁹⁰

¹⁸⁷ “Ekespertiza Supplament” İzvestiya, 25 Mayıs 1994. Aktaran: Turan Aydın, Olgan Bekar., a.g.e. syf. 186

¹⁸⁸ Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, Vizyon Dergisi, Ocak 2010, sayı 262, syf.21.

¹⁸⁹ Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, Vizyon Dergisi, Ocak 2010, sayı 262, syf.21.

¹⁹⁰ Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, Vizyon Dergisi, Ocak-Şubat 2015, sayı 299, syf.31.

2014 yılı sonu itibariyle de Türkiye'ye gelen toplam turist sayısında ise Alman turistlerin ardından ikinci sırada yer almaktadır.

TABLO 10. 2010-2015 arası Türkiye'yi Ziyaret Eden Turist Sayısı

YILLAR	TURİST SAYISI
2010	3.107.043
2011	3.468.214
2012	3.599.925
2013	4.269.306
2014	4.479.049
2015	3.649.003

Kaynak: Türsab

Türsab verilerine göre 2010 yılı sonrası Rus Turist sayılarında önemli artış göze çarpmaktadır. Özellikle 2014 yılında 4.5 milyona yakın turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu rakamlar neticesinde Ruslar, Türkiye'yi ziyaret eden ülkeler sıralamasında Almanya'dan sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. 2015 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %20 oranında bir düşüş yaşanmıştır. 2015 Kasım ayında yaşanan Uçak Krizi sonrası ise Rus turist sayısında büyük bir azalma yaşanmıştır. 2016 yılı 2.çeyreğinin sonunda, *"Türkiye'ye gelen Rus ziyaretçi sayısı Haziran'da yüzde 93, yılın ilk yarısında yüzde 87.4 azaldı."*¹⁹¹

Vizesiz ziyaret sonrasında Türkiye'den Rusya'ya giden turist sayılarında da artış yaşanmıştır. 2014 yılında Rusya'ya toplam 6.033 milyon turist gelmiştir. 2015 yılı itibariyle Türk turistler Çinlilerden sonra Rusya'yı ziyaret eden turistler içerisinde ikinci sırada yer almaktadır. Bu durumdaki ana etken vize muafiyetidir.

¹⁹¹ <http://www.haberturk.com/ekonomi/turizm/haber/1273217-rus-turist-sayisi-yuzde-87-4-azaldi>
ERİŞİM TARİHİ 11.16.2016

TABLO 11. 2013-2015 Yılları Arasında Türkiye'yi Ziyaret Eden İlk 10 Ülke Turist Sayıları

SIRA	ÜLKE	2013	2014	2015	14/15 değişim
1	Almanya	5.041.323	5.250.036	5.580.792	6,3
2	Rusya	4.269.306	4.479.049	3.649.003	-18,5
3	İngiltere	2.509.357	2.600.360	2.512.139	-3,3
4	Gürcistan	1.769.447	1.755.289	1.911.832	8,9
5	Bulgaristan	1.582.912	1.693.591	1.821.480	7,5
6	İran	1.196.801	1.590.664	1.700.385	6,9
7	Hollanda	1.312.466	1.303.730	1.232.487	-5,4
8	İrak	730.639	857.246	1.094.144	27,6
9	Fransa	1.046.010	1.037.152	847.259	-18,3
10	ABD	785.971	784.917	798.787	1,7
Toplam:		34.910.098	36.837.900	36.244.632	1,6

Kaynak: TÜRSAB

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Rus turistler için Türkiye önemli bir turizm merkezi haline gelmiştir. Özellikle 2013 ve 2014 yılında Rus turist sayısında büyük bir patlama göze çarpmaktadır. 2015 yılında ise bir önceki yıla göre düşüş %-18.5'tir. 2015 yılı sonunda yaşanan Uçak Krizi olayı sonrasında ise bu düşüş %90'ların üzerine çıkmıştır. 2015 yılında yalnızca Rus turist sayısı düşmemiştir. Fransız Turistlerin sayısında %-18.3, İngilizlerin sayısında %-3.3 ve Hollandalı Turistlerin sayısında ise %-5.4lük bir düşüş yaşanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Türkiye – Rusya Ekonomik İlişkilerinde Müteahhitlik Sektörü

Türk-Rus ilişkilerinin geneline baktığımızda ana akım ticaret kalemleri olarak enerji ve turizm ön plana çıkıyor olsa da, Müteahhitlik sektörü iki ülke ilişkileri açısından en az bu iki sektör kadar önem arz etmektedir. Özellikle Türkiye'nin Rusya ile olan ekonomik ilişkilerinde avantajlı olduğu en önemli sektördür. Müteahhitlik sektörü Türkiye açısından ülke dışındaki en önemli prestij alanlarından biridir. Dünyanın hemen her bölgesinde Türk İnşaat Şirketleri ihaleler kazanmakta ve faaliyet gösterdikleri hemen her ülkede birden fazla prestij projeye imza atmaktadır. 1989'dan 2007 yılının ortalarına kadar 150'den fazla Türk inşaat firmaları 19.4 milyar dolar değerinde sözleşmeler imzaladı, bu sözleşmelere göre 17.3 milyar dolarlık iş gerçekleştirilmiştir ve 850'den fazla nesnelere devreye girmiştir.¹⁹² Nitekim, 1990-1999 döneminde Türk firmalarının yurt dışından üstlendikleri müteahhitlik işleri 18.3 milyar dolar olup, bu miktarın %36'sı Rusya'dan, %22'si de Türk Cumhuriyetleri'nden alınmıştır.¹⁹³ Genel olarak bakacak olursak; 1972'den 2016 Şubat ayı sonuna kadar 108 ülkede 324,5 milyar dolar değerinde 8.730 proje üstlenmiştir.¹⁹⁴ Bu genel rakam üzerinden bakacak olursak; 1972 yılından Ağustos dönemine kadar müteahhitlik firmalarımızca yurt dışında üstlenilen projelerin ülkelere göre dağılımında, Rusya Federasyonu yaklaşık % 19,4'lük oranı ile lider konumdadır.¹⁹⁵

“Türk müteahhitlerinin hizmetlerini ihraç ettikleri ilk ülke, 1972 yılında Libya olmuş, 10 yıldan daha kısa bir sürede, Türk müteahhitlik firmaları Ortadoğu ülkelerine yönelmiştir. Toplam iş hacminde %72.52'lik payla Libya, Türk müteahhitlerinin uluslararası arenaya açıldıkları bu ilk dönemdeki bir numaralı pazarları olmuştur. Diğer

¹⁹² Elena Urazova, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten-İşbirliğine Türk-Rus ilişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları”, Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu İlişkileri, Edt. Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013, syf. 47

¹⁹³ Mehmet Alagöz, Sinem Yapar, Ramazan Uçtu., Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım, syf.65

¹⁹⁴ İNTES Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası, İnşaat Sektörü Raporu, Temmuz 2016

¹⁹⁵ İntes, a.g.r.

ülkeler Suudi Arabistan (%15.45), Irak (%7.25), Kuveyt (%4.71), Yunanistan (%0.06) ve İran (%0.01) dir.”¹⁹⁶

70li yıllarda yurt dışı taahhüt işlerinde en büyük pay Libya’da iken bugün listenin ilk sırasında Rusya ve ikinci sırada ise Türkmenistan gelmektedir.

“1970’li yıllarda, yurtdışı müteahhitlik hizmetlerinin neredeyse dörtte üçünün yöneldiği Libya’nın payı 1990’larda yüzde 15 dolayına gerilemiş, 1970’li, 1980’li yıllarda Türk müteahhitlerin yurtdışındaki işlerinde hiç de önemli bir yeri olmayan Rusya Federasyonu’nun payı yüzde 40’lara yükselmiştir.”¹⁹⁷

Genel olarak baktığımızda Türk Müteahhitlik Firmaları yeniden yapılanma süreci içerisinde olan ülkelerde daha aktif rol üstlendiği görülmektedir. Bugün Ortadoğu ve Asya’da birçok ülkenin gerçekleştirdiği prestij olarak tanımlanan projelerde Türk Müteahhitlerinin imzası bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ekonomik açıdan güçlü ülkelerinde kendi ülkeleri dışındaki birtakım projelerini yine Türk Firmaları gerçekleştirmektedir. Buna en iyi örnek ENKA İnşaat’ın Türkiye dahil olmak üzere Hollanda’dan, Gana’ya ve Afganistan’a olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde inşa ettiği Amerikan Konsoloslukları gösterilebilir.

Geçmişten bugüne baktığımızda çok farklı coğrafyalarda ve şartlarda taahhüt işlerinin gerçekleştiğini biliyoruz. Ancak Türk Müteahhitlik sektörünün yurt dışı işlerine baktığımızda bugüne kadar kazanılmış en büyük bütçeli ihale 2015 yılında STFA-Yapı Merkezi birlikteliğinin Katar’ın Başkenti DOHA’da kazandığı Metro ihalesidir. Tek kalemede kazanılmış en büyük proje olarak tarihe geçmiştir. KATAR’ın 2022 Dünya Kupası hazırlıkları çerçevesinde 5 ayrı paket halinde ihaleye çıkardığı Doha Metrosu’nun 4.4 milyar dolarla en büyük bölümü olan “Gold Line” ihalesini Türk inşaat şirketleri STFA ile Yapı Merkezi’nin liderliğindeki konsorsiyum aldı.¹⁹⁸

¹⁹⁶ http://www.tmb.org.tr/doc/file/YDMH_Nisan_2016.pdf ERIŞİM TARİHİ: 17.11.2016

¹⁹⁷ Tunç Tayanç, İnşaatçıların Coğrafyası Türk İnşaat Sektörünün Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri Serüveni, Tarih Vakfı, Mart 2011, sayfa.21

¹⁹⁸ <http://www.hurriyet.com.tr/doha-metrosu-nda-kupa-turkler-in-26367278> ERIŞİM TARİHİ: 17.11.2016

Aşağıdaki tabloda 1972-2000 yılları arası ve 2000 yılından 2010 yılına kadar ki süreçte yurt dışında istihdam edilen Türk İşçi sayıları yer almaktadır. 1972-2000 yılları arasındaki süreçte toplam gönderilen işçi sayısının yüksekliğindeki en büyük etken 70li yıllarda başta Almanya olmak üzere, Avusturya, Fransa, Avustralya gibi ülkelerin Türkiye’den aldığı iş gücünü kapsamaktadır. Bu kesim çoğunlukla Anadolu’dan doğrudan bu ülkelere gitmiş insanları kapsar. Ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlere gelen insanların 70li yılların ikinci yarısından sonra özellikle de artan çatışma ortamı ve ekonomik kriz nedeni ile dövizle çalışmanın cazibesi bu insanların yurt dışına çalışmak için gitmelerinin sebeplerindedir. 1989 sonrası rakamlarda ise o günkü adı ile SSCB, bugünkü adı ile Rusya Federasyonu’na giden işçileri de içermektedir. 1984 yılında imzalanan ve 1987 yılında yürürlüğe giren doğal gaz anlaşması ile Türk Müteahhitlik sektörünün Rusya’da önünün açıldığını söylemiştik. 1989 sonrası başta Moskova olmak üzere, Borisov, Minsk, Kiev gibi şehirlerde taahhüt işleri almaya başlayan Türk Firmaları büyük zorluklarda çekerek burada bir istihdam olanağı sağlamışlardır. Türk işçilerin Rusya’da çalışma nedenlerine bakacak olursak ilk sırada yüksek maaş ve iş imkanı gelmektedir. Ayrıca sosyal yaşamın da tercihte önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

90 yıllardaki gelişmelerden bir diğeri de Karadeniz Ekonomik İşbirliği’nin “KEİ” kurulmasıdır. Projenin temel amacı Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmek ve ekonomik olarak entegrasyon sağlamaktır. Bu kapsamda SSCB, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye heyetleri karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmiştir. Ancak 1991 yılının sonunda Sovyetlerin dağılması ile Karadeniz’e kıyısı olan yeni bağımsız ülkeler ortaya çıkmış ve böylelikle Ukrayna, Moldova, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’da bu teşkilata taraf olma yönünde eğilim gösterdiler. Gerçekleştirilen Bükreş ve Sofya görüşmelerinin ardından

“3 Şubat 1992 tarihinde Türkiye’nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen toplantıda, Türkiye, Rusya Federasyonu, Romanya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna ve Bulgaristan KEİ ile ilgili temel belgeyi parafe etmişlerdir. Anılan belge, 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul’da düzenlenen ve yukarıda geçen dokuz üye ülkenin yanı sıra, Yunanistan ile Arnavutluk’un da kurucu üye olarak katıldığı Zirve toplantısında on

bir ülkenin devlet veya hükümet başkanları tarafından imzalanarak, “İstanbul Zirvesi Bildirisi” adı altında resmen işlerlik kazanmıştır. ¹⁹⁹

Ayrıca, “Yalta’da 5 Haziran 1998 tarihinde Devlet veya Hükümet Başkanları tarafından imzalanan KEİ Şartı’nın 1 Mayıs 1999 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesiyle KEİ bölgesel bir ekonomik işbirliği örgütüne dönüşmüştür.” ²⁰⁰ KEİ, Türkiye gibi SSCB sonrası ortaya çıkan yeni bağımsız devletler için de bölgesel entegrasyon ve ekonomik işbirliği açısından önemli bir etki oluşturmuştur. Türkiye’nin 1990-98 yılları arasındaki KEİ ülkeleri ile olan ihracat ve ithalat verileri şöyledir:

Tablo 12: Türkiye Dış Ticaretinde KEİ Ülkelerinin Payı (%)

Yıl	İhracat	İthalat
1990	5.9	7.2
1991	7.0	7.2
1992	6.8	7.6
1993	6.8	9.4
1994	9.0	9.5
1995	11.2	11.2
1996	12.5	8.9
1997	14.4	9.2
1998	12.0	9.4

Kaynak: Gülten Kazgan a.g.m. syf.167

Rusya’daki taahhüt işlerinde Türk Firmaları uzun yıllardır önemli tecrübeler kazanmıştır. Bu tecrübelere rağmen bazı zamanlarda sıkıntılar yaşanmaktadır. Rusya’da müteahhitlik işi yapan şirketler açısından en önemli sorunlarda biri siyasi istikrarsızlıktır. 90lı yıllarda Rus İç Siyasetinde yaşanan karmaşanın ardından 2000li yıllarda başlayan istikrar süreci şirketleri de doğrudan etkilemiştir. Bu istikrarsız dönemde dahi projeler üstlenilmiş ve başarıyla gerçekleştirilmiştir.

¹⁹⁹ <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa> ERIŞİM TARİHİ: 11.10.2016

²⁰⁰ <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa> ERIŞİM TARİHİ: 11.10.2016

Tablo 13: 1972-2010 Yurt Dışına Gönderilen Türk İşçi Sayısı²⁰¹

Yıllar	İşçi Sayısı
1972-2000	1.255.095
2001	20.242
2002	26.916
2003	34.151
2004	40.196
2005	60.355
2006	81.379
2007	70.024
2008	58.602
2009	59.479
2010	54.847
Toplam :	1.761.286

Kaynak: Beliz Özorhon, “Türkiye’de İnşaat Sektörü ve Dünyada’ki Yeri”, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2012

Yukarıdaki tablo’dan da görüldüğü üzere 90lı yıllarda taahhüt işleri gerçekleştirilen ülkelerde yaşanan siyasi ve ekonomik krizler yurt dışına gönderilen işçi sayılarını doğrudan etkilemiştir. 2005 yılı sonrası ise yeniden işler düzelmeye başlamış ve özellikle Körfez Ülkeleri, Libya’da yeniden alınan büyük çaplı projeler ve Rusya’daki ekonomik gelişmenin getirdiği yeni projeler yurt dışına gönderilen işçilerdeki sayının artmasını sağlamıştır. 2008 yılından sonraki düşüşlerde de Rusya’nın Gürcistan’a müdahalesi sonrası oluşan ortam ve özellikle de Amerika’da yaşanan “Mortgage” krizinin finans sektöründe oluşturduğu kriz yurt dışı taahhüt işlerini etkilemiştir. Bu süreçte Rusya’da gerçekleştirilmekte olan birçok proje durmuş ve durma noktasına gelmiş ve firmalar mecburi iş çıkışı vermek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Umman ve bazı Orta Asya ülkelerinde hükümetlerin mevcut projelerin dışında yeni ve farklı büyük projeleri ön plana çıkarması da inşaat firmalarının mevcut işlerinin aksamasına neden olmuştur.

²⁰¹ Beliz Özorhon, “Türkiye’de İnşaat Sektörü ve Dünyada’ki Yeri”, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2012

Yukarıdaki tablo'dan da görüldüğü üzere 90lı yıllarda taahhüt işleri gerçekleştirilen ülkelerde yaşanan siyasi ve ekonomik krizler yurt dışına gönderilen işçi sayılarını doğrudan etkilemiştir. 2005 yılı sonrası ise yeniden işler düzelmeye başlamış ve özellikle Körfez Ülkeleri, Libya'da yeniden alınan büyük çaplı projeler ve Rusya'daki ekonomik gelişmenin getirdiği yeni projeler yurt dışına gönderilen işçilerdeki sayının artmasını sağlamıştır. 2008 yılından sonraki düşüşlerde Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi sonrası oluşan ortam ve özellikle de Amerika'da yaşanan "Mortgage" krizinin finans sektöründe oluşturduğu kriz yurt dışı taahhüt işlerini etkilemiştir. Bu süreçte Rusya'da gerçekleştirilmekte olan birçok proje durmuş ve durma noktasına gelmiş ve firmalar mecburi iş çıkışı vermek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Umman ve bazı Orta Asya ülkelerinde hükümetlerin mevcut projelerin dışında yeni ve farklı büyük projeleri ön plana çıkarması da inşaat firmalarının mevcut işlerinin aksamasına neden olmuştur.

2013 sonrası, önceki yıllara göre yurt dışına giden işçi sayılarında önceki yıllara göre azalma yaşanmıştır. Bundaki en önemli faktörlerden biri 2011 yılında Başlayan Arap Baharı sürecinin etkisidir. Özellikle Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası taahhüt işleri yapan küçük-büyük birçok firma bu süreçten etkilenmiştir. Örneğin; Arap Baharı öncesi Türkiye, Libya'da 2000-Arap Baharı'nın patlak verdiği 2011 yılları arasında 305 inşaat projesi almış, bu projelerin de toplam bedeli yaklaşık 18 milyar doları bulmuştur.²⁰² Ancak Libya, Irak ve diğer coğrafyalardaki siyasi sıkıntılar doğrudan inşaat sektörünü etkilemiştir. Ayrıca 2013 yılında DAES'in Musul ve Erbil'i tehdit eder hale gelmesi bu bölgedeki birçok Türk Müteahhitlik firmasının işlerinin durmasına, hatta bir kısmının iflas ertelemeye kadar varan sıkıntı süreçler yaşamasına neden olmuştur. 2015 Kasım ayında Rusya ile yaşanan Uçak Krizi dahi Arap Baharı sürecindeki kadar Rusya'daki Türk Müteahhitlik firmalarını etkilememiştir. Bunda ana faktör Rusya'daki siyasi istikrar ortamıdır. Bir diğer neden ise; hali hazırda devam eden kamu projelerini gerçekleştiren firmaların uzun yıllardır bu bölgede iş yapan ve köklü bağlantılara ve iş ilişkilerine sahip olan firmalar olmalarıdır. Diğer yandan sıkıntı yaşayan daha küçük ölçekli ve özel inşaat işleri gerçekleştirile şirketlerde olmuştur.

²⁰² Volkan İpek, Türkiye-Libya ilişkilerine Arap Baharı Etkisi, Ortadoğu, Mayıs-Haziran 2016, cilt:8 sayı:64

Tablo 14: 2011-2015 Yılları Arasında Yurt Dışına Gönderilen İşçi Sayıları

Yıllar	İşçi Sayısı
2011	52.491
2012	57.593
2013	55.369
2014	39.644
2015	31.966
Toplam:	237.063

Kaynak: Türkiye İşçi Kurumu

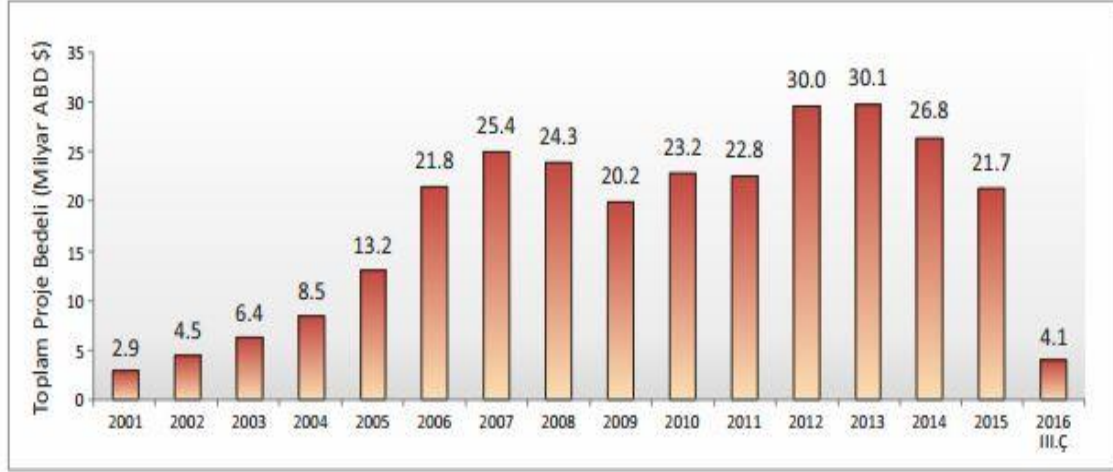
Uluslararası piyasada Türk Müteahhitlik Firmalarının yerlerine bakacak olursak; ENR” Engineering News-Record” tarafından her yıl yapılan araştırmalar neticesinde belirlenen dünyanın en büyük 250 müteahhitlik firması içerisinde Türk Firmaları da büyük başarı ile yer almaktadır. 2013 yılında 6, 2014 yılında 5, 2015 yılında 9 ve 2016 yılında ise 7 firma ile ilk 100 en büyük müteahhitlik firması arasına girmiştir.²⁰³ 2013-2014’te 42, 2015-16 da ise 47 firma ile 250 en büyük inşaat firmaları arasına girerek Çin’den sonra bu klasmanda ikinci en büyük ülke konumundadır.²⁰⁴ Bu liste firmaların kendi ülkeleri dışında aldıkları projelerin iş hacmine göre hesaplanmaktadır. 2015’te listede yer alan Türk müteahhitlik firmalarının uluslararası pazarlarda elde ettikleri gelirler 29,3 milyar dolar oldu. Böylece Türk müteahhitlik firmaları, gelirlerini bir önceki döneme göre yüzde 43,4 artırmıştır.²⁰⁵

²⁰³ http://www.enka.com/Pdf/2014_ENR-Top-250-International-Contractors-List.pdf ERIŞİM TARİHİ: 20.11.2016

²⁰⁴ <http://www.enr.com/toplists/2016-Top-250-International-Contractors1> ERIŞİM TARİHİ: 20.11.2016

²⁰⁵ Intes, a.g.r.

Grafik 5: 2002-2016 arası Türk Müteahhitlik Şirketlerinin Yurt Dışı Yıllık İş Hacmi

Kaynak: TMB, İnşaat Sektörü Analizi Tünelin Girişinde Dünya – Türkiye – İnşaat Sektörü, Ekim 2016, sayf.17 *2016 yılı ilk 6 aylık dönemi kapsar

2010-2013 döneminde Türk müteahhitlik firmalarının yıllık uluslararası iş hacminde %30 oranında artış kaydedilmiş, 2010 yılında 23.4 milyar ABD Doları olan yen iş hacmi tutarı 2013 yılında 30.2 milyar ABD Doları ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır.²⁰⁶ Aşağıdaki Grafikte de görüldüğü üzere 2014 yılında bir önceki yıllara göre iş hacmi %10 civarında bir düşüş göstermiştir. 2015'in yılına baktığımızda son 5 yılı göz önüne aldığımızda önemli bir düşüş göstermektedir. Bu da önceki 9 yıllık süreçteki 2009'dan sonraki en düşük seviyedir. Bunda etken unsur olarak yurt dışında gerçekleştirilen projelerin bulunduğu coğrafyalardaki siyasi ve ekonomik krizlerin etkili olduğu söylenebilir. Buna ilaveten, düşen enerji fiyatları nedeniyle önceki yıllarda yurtdışı müteahhitlik hizmetlerinin son derece güçlü olduğu enerji ihracatçısı pazarlarda gerçekleştirilen yatırımların ivme kaybettiği gözlenmektedir.²⁰⁷ Grafiğe göre 2016 yılındaki 6 aylık süreçteki rakama bakacak olursak yılsonu itibari ile bir önceki yıla kadar dahi ulaşamayacağı aşikardır.

²⁰⁶ Türk Müteahhitler Birliği, a.g.k.

²⁰⁷ TMB, İnşaat Sektörü Analizi Tünelin Girişinde Dünya – Türkiye – İnşaat Sektörü, Ekim 2016, sayf.17

Tablo 15: 1972-2015 Arası Türk Müteahhitlik firmalarının Yurt Dışı Proje Sayıları ve İş hacmi

lke	Proje Sayısı	Toplam Proje Bedeli (milyar dolar)
Rusya Federasyonu	1921	61.254.482.583
Türkmenistan	963	47.449.318.879
Libya	600	29.166.540.000
Irak	939	23.147.205.153
Kazakistan	463	20.707.220.727
Suudi Arabistan	294	16.501.058.239
Cezayir	266	12.212.883.095
Katar	118	11.547.329.605
Azerbaycan	360	11.016.353.070
BAE	106	8.994.212.940
Afganistan	608	5.528.153.277
Ukrayna	162	5.085.034.515
Umman	45	4.800.336.151
İran	45	3.858.346.967
Gürcistan	196	3.502.807.432
Romanya	170	3.469.219.548
Fas	46	3.446.033.326
Diğer	1304	40.173.946.462
Toplam:	8606	311.860.487.969

Kaynak: Türk Müteahhitler Birliği, Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri, Haziran 2015

Tablo'dan da görüldüğü üzere Türk firmalarının kırk yıllık yurt dışı geçmiŐinde en büyük pay Rusya'nındır. Bugüne kadar tamamlanmış proje sayısının yanı sıra devam etmekte olan birçok proje bulunmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz üzere 70li yıllardaki Libya etkisi azalmıştır ancak buna rağmen genel iş hacminde Libya nc sıradadır. Öte yandan toplam proje sayılarına bakıldığında Türkmenistan, Rusya'nın

Türk Müteahhitler Birliğine kayıtlı, Rusya Federasyonu'nda iş yapan 42 firma bulunmaktadır.²⁰⁸ Bunlar içerisinde önde gelenler; ENKA İnşaat, Rönesans İnşaat, ANT Yapı ve ALARKO Tahhüt Grubu gibi firmalarıdır. Gerçekleştirdikleri proje sayıları ve iş hacmine göre bu firmalar ilk sıralarda yer almaktadırlar. Türk müteahhitlik sektörü 2015 yılında RF'de 4.3 milyar ABD Doları değerinde proje üstlenmiştir.²⁰⁹ Gerek kontrat tutarı, gerek proje, gerekse işçi sayısı itibariyle Türk müteahhitleri'nin Rusya'da alabildiği taahhüt işleri giderek gerilemiş, tabana inmiştir.²¹⁰

Türkiye ile Rusya arasındaki 80'li yılların sonundan 90'lı yılların ortalarına kadarki süreçte Türk müteahhitlik firmalarının gerçekleştirdiği belli başlı projeler şunlardır:

- Soyuzvneshstroimport ve Teknoeksport ile Türk Firmaları arasında 550 milyon doları aşan tutarda 10 sosyal tesisin inşası
- Baytur inşaat, Mahaçkala ve Pitsun'da sanatoryumlar
- Enka Moskova'nın Babuşkino bölgesinde II.Dünya Savaşı Gazileri için 1000 yataklı hastane
- Enka Petrosvki pasaj ticaret merkezi restorasyonu
- Mir İnşaat Krasnodar'da Kardioloji Merkezi
- Soyuzvneshstroimport ve Tekrse arasında imzalanan bir anlaşma ile Tekser Yalta'da 300 yataklı bir hastane
- Teknoeksport ile Pet Kontur'un imzaladıkları anlaşma ile Pet Kontur, Novokuznetsk'te bulunan Batı Sibirya Demir-Çelik Fabrikası İşçileri için 500 yataklı bir hastane
- Enka, Borisov şehrinde 750 konutluk inşaat
- Enka Slonim'de 1400 konut inşaatı
- Tekser Baranovichi'de 600 konut inşaatı²¹¹

²⁰⁸ <http://www.tmb.org.tr/tr/uyeler/2/?a=&c=5> ERIŞİM TARİHİ: 22.11.2016

²⁰⁹ <http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659>

²¹⁰ Gülten Kazgan, a.g.m. sayfa169

²¹¹ Turan Aydın, Olga Bekar., a.g.e. syf.67

Bunların yanı sıra aynı dönemlerde Türk Firmaları Rus Parlamentosunun alt kanadı olan DUMA'nın restorasyon işleri ve Beyaz Bina olarak biline Parlamento binasının restorasyon işlerini üstlenmişlerdir. Beyaz Bina'nın onarım projesini GAMA İnşaat, DUMA'nın restorasyon işlerini ise ENKA gerçekleştirmiştir. Aşağıdaki tabloda Türk Müteahhitlik Firmaları'nın 1989'dan 2013 yılına kadar Rusya'da gerçekleştirdiği proje adetleri ve iş hacmi listelenmiştir.

“Gazprom için yapılan bina, Gazprom ile GAMA ilişkilerini etkilemiş, “işveren-müteahhit” ilişkisi “ortaklık” ilişkisine dönüşmüştür: Türkiye’ye ek gaz verilmesi gündeme geldi- ğinde, Gazprom “ortak” olarak GAMA’yı seçmiştir. Üstelik sadece Türkiye’ye gaz satmayı değil, Türkiye’deki gaz sanayisine, oradan da enerji ile ilişkili alanlara girmeye dönük bir ortaklık kurulmuştur: Turusgas; Botaş % 35, GAMA % 20, Gazprom da % 45.”²¹²

1998 yılında Türkiye'nin Rusya'daki en büyük yatırımcısı konumundaki ENKA İnşaat'ın patronu Şarık Tara'nın Hürriyet Gazetesi'ne verdiği röportajda Rusya'nın Türkiye Ekonomisi açısından ortaya koyduğu şu görüşler 2000'li yıllara girerken iki ülke ekonomik ilişkileri açısından değerlidir. Tara röportajında şunları söylemiştir:

“Avrupa ülkeleriyle dış ticaretimize bakın. Yarı yarıya Avrupa'nın lehine. Bizim 12 milyar dolarlık ihracatımız var, ama onlardan 25 milyar dolarlık mal alıyoruz. Bir de Rusya'ya bakın. İster bavul deyin, ister başka şey. Gerçek olan şu ki, Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 10 milyar doları aşıyor. Rusya'dan ithalatımız ise 2 milyar dolar civarında. Buna doğalgaz da dahil. Öyleyse, kriz falan dinlemeden bizim Rusya pazarına mutlaka daha da ağırlık vermemiz gerekiyor.”²¹³

2000li yılların ortasından itibaren Rusya Federasyonu inşaat sektöründe büyük bir atılım yapmıştır. Moskova'nın Batı'sında Parlamento Binasına yaklaşık 1km mesafede yeni bir yaşam ve iş merkezi projesi hayata geçirilmiştir. 100 hektarlık bir alanda yapılan ve içerisinde 12 farklı etabın bulunduğu projenin 2014 yılı itibari ile

²¹² Tunç Tayan., a.g.e. sayf.158

²¹³ <http://www.hurriyet.com.tr/sarik-bey-moskovada-kiziltepelere-yerlesti-39051554> ERIŞİM TARİHİ: 12.05.2016

maliyeti yaklaşık olarak 12 milyar dolardır.²¹⁴ Bu büyük proje Türk Mühendislik firmaları içinde önemlidir. Bu projeler içerisinde ENKA İnşaat 4, Rönesans İnşaat 3, Ant Yapı 2 projenin mühendisliğini yüklenmiştir. Ortalama değeri 400 milyon dolar olan bu projelerde hemen her bir projede ortalama 1000 kişi çalışmış ve çalışmaktadır. Türk Şirketleri genelde bu projelerde idari kadroyu “Doktor ve bazı ofis elemanları hariç” Türk işçilerden oluşturmaktadır. İşçi kadrosunda ise formen ve teknik eleman dışındaki kadrolar ise çoğunlukla bölgesel işçilerden oluşmaktadır. Ortalama bir hesaplama ile her projede yaklaşık %20-30 oranında Türk İşçi çalıştığını varsayarsak yaklaşık olarak 1800 ile 2700 arası Türk İşçisinin çalıştığını söyleyebiliriz. Bu da yurt dışı istihdam açısından önemli bir sayıdır.

Tablo 16: 1989-2013 yılları arası Türk İnşaat Firmalarının Rusya'daki İşleri

Yıllar	Hacim (milyar dolar)	Proje Adedi
1989-1999	9.694	587
2000	165	19
2001	343	38
2002	428	40
2003	1.033	70
2004	746	56
2005	2.468	70
2006	2.738	61
2007	5.922	101
2008	2.778	43
2009	1.809	21
2010	1.277	34
2011	2.487	74
2012	2.914	69
2013 (Ocak)	455	9
Toplam:		1.292

Kaynak: DEİK, Türk-Rus İş Konseyi, DEİK/Türk-Rus İş Konseyi, Türkiye – Rusya Federasyonu Ticari ve Ekonomik İlişkileri, Nisan 2013

²¹⁴ <http://themoscowcity.com/en/moscowcity> ERIŞİM TARİHİ: 12.05.2016

Aşağıda 1991 sonrası Rusya Federasyonu'nda tamamlanmış ve devam eden Türk Mühendislik işleri verilmiştir. Örnek olarak, Rusya'da iş hacmi ve proje büyüklüğüne göre beş firma üzerinden önem durumuna göre projeler seçilmiştir. Bu firmaların ve bugün Rusya'da faaliyet gösteren 42 firmanın mevcutta devam eden farklı birçok projesi de bulunmaktadır.

Ant YAPI:

- Alman Mühendislik Merkezi Moskova/Rusya – 2015
- Domodedova Havalimanı T-2 – 2015
- Moscow City Plot 16 Moskova/Rusya – 2014
- Moscow City Merkez Terminali Moskova/Rusya – 2015
- Moscow & St.Petersburg Kuleleri Moskova/Rusya – 2010
- Smolenskaya Çok Amaçlı Kompleks Moskova/Rusya – 2015

Alarko:

- Nevksy 25 İş Merkezi St.Petersburg/Rusya 1992
- Marksistkaya İş Merkezi Moskova/Rusya – 1999
- Tverskaya İş ve Alışveriş Merkezi Moskova/Rusya – 1995
- Moskova T.C. Büyükelçilik Binası Moskova/Rusya – 1993
- Sakhalin LNG II Projesi Endüstri Binaları Yapımı Sakhalin/Rusya – 2007

GAMA:

- SURGUT 800MW Kombine Çervrim Santrali Surgut/Rusya – 2011
- Gazprom Genel Merkez Ofisi Moskova/Rusya – 1995
- Beyaz Bina “Rus Parlamento Binası” Moskova/Rusya – 1993
- Kudrovo Mega Alışveriş Merkezi St. Petersburg – 2007
- Yamal LNG Projesi YAMAL/Rusya – devam ediyor

ENKA:

- 1000 yataklı 2.Dünya Savaşı Gazileri için Hastane Borisov/Rusya – 1991
- 2.Dünya Savaşı Sonrası Almanya’dan dönen Rus Askerleri için Askeri

Konutlar Borisov/Rusya – 1991

- Başta Moskova olmak üzere birçok yerde Rammstore Mağazaları
- Anayasa Mahkemesi Binası Moskova/Rusya – 1997
- Moscow City Plot 12 Projesi Moskova/Rusya – 2013
- Moscow City Plot 4 Ofis ve OTEL Binaları “Imperial Towers”

Moskova/Rusya – 2011

- Moscow City Plot 10 “Naberezhnya Towers” Moskova/Rusya – 2008
- Moscow City Plot 9 Projesi Moskova/Rusya – 2005
- Yamal Boru Hattı “Çimtaş” Yamal/Rusya – 2014
- Amerikan Elçilik Binası Ek Bina Projesi Moskova/Rusya – 2017

Rönesans:

- Moscow City “Federasyon Kulesi” Moskova/Rusya – 2017
- Kutuzovsky İdari ve Ticaret Kompleksi Moskova/Rusya – 2015
- Moscow City “Evrin Kulesi” Moskova/Rusya – 2015
- Moscow City “Neva Towers” Moskova/Rusya - 2018
- Kazan Devlet Üniversitesi’nin Yeniden Yapı Projesi Kazan/Rusya – 2005
- Grand Kanyon Alışveriş Merkezi St.Petersburg/Rusya – 2006
- Peugeot Citroen Mitsubishi Otomobil Fabrikası Kaluga/Rusya – 2012²¹⁵

2015 yılın sonunda yaşanan kriz ortamına rağmen Rusya’daki yatırımlar devam etmiştir. Buna en güzel örnek Enka TC’nin ilk Ramstore mağazasının bulunduğu yerleşkede yeniden inşa ettiği Kuntsevo Plazadır. Yaklaşık 484 milyon ABD Doları yatırım harcamasının olduğu bu komplekste, 62.602 metrekare net kiralanabilir alanı olan

²¹⁵ Tüm bu veriler listede yer alan şirketlerin internet sitelerinden derlenmiştir.

alışveriş merkezi ve 29.094 metrekare net kiralanabilir alanı olan ofis binası ile 2.028 araçlık yeraltı otoparkı inşa edilmiştir.²¹⁶

Türkiye açısından Rusya’da çalışmış ve çalışmakta olan işçiler ikili ilişkileri etkilemesi açısından önemlidir. Bugüne kadar gerçekleştirilen projeler ve çalışan işçi sayılarına baktığımızda bir anlamda burada küçük bir lobi oluşturma imkanı sunmaktadır. Burada çalışanların eğitilmiş olması ve ülke tanıtımına katkı yapmaları Türkiye algısının Rusya’da iyi bir temsiliyet kazanmasını sağlayabilir.

Tablo 17. Türkiye’de Rus Müteahhit Firmalarının Yer Aldığı Başlıca Projeler

Proje Adı	Proje Bedeli
Çerkezköy-Kapıkule Demiryolunun Elektrifikasyonu	14
Ankara Çevreyolu Üç Adet Köprü İnşaatı	60
Deriner Barajı Ve Hidroelektrik Santrali İnşaatı	40
İskenderun Metal ve Seydişehir Alüminyum Tesislerinin Modernizasyonu	3
İmralı-Kayseri Doğalgaz Boru Hattı İnşaatı	40
Samsun-Ankara Doğalgaz Boru Hattı İnşaatı	150
Gaz depolama tesis inşaatları için mühendislik hizmetleri	4.5
İstanbul Melen Projesi Kapsamında Bir Adet Aquaduk İnşaatı	50

Kaynak: Cihangir Gürkan Şen, Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri, Rus-Türk İşadamları Birliği, Mayıs 2003, Moskova, sy.16

²¹⁶ Enka Faaliyet Raporu, 2015, syf.98

Türk Firmalarının Rusya'daki işlerinin yanı sıra Rus Firmalarında Türkiye'de belli başlı projelerde imzası bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Rus Firmaları da Türkiye'de belli başlı projeler üstlenmişlerdir. Gelecek dönemde ise en önemli proje olarak "Akkuyu Nükleer Santral" projesi olarak gözükmektedir.

Rusya'daki diğer Türk yatırımlarına bakacak olursak; Bugün Rusya'da en büyük yatırımları sahip olan Türk Firmalarının başında ENKA Holding gelmektedir. Yap-İşlet-Devret modeli ile inşa edilmiş kiralanabilir alanların dışında Koç Holding ile "Rammstore" adı altında 1997 yılında ilk mağazalarını açarak perakende sektörüne girdiler. Koç Holding ile Enka'nın ortak kurmuş olduğu Ramenka firması, Ramstore'un Rusya'daki yatırımları ile ilgilenmektedir. İlk Ramstore Moskova'nın Kuntsevo bölgesinde açıldı ve toplam yatırım miktarı 135 milyon dolardır. Rusya perakende sektöründe hızla bir ivme ile sektörün en önemli markalarından biri olan Ramstore'un ilk yıl cirosu 5.6 milyon dolar ikinci yıl ise 55 milyon dolara ulaşmıştır.²¹⁷ Ramenka 2006 yılında mağaza sayısını 63'e, yıllık cirosunu ise 592 milyon ABD Doları'na yükseltmiştir.²¹⁸ 2007 yılında ise Enka Holding %50 pay sahibi olduğu Ramenka şirketini 542.5 milyon dolara satın alarak şirketin tamamına sahip olmuş ve şirket adını Enka TC olarak değiştirmiştir. Bu satış ile ilgili Koç Holding şu açıklamayı yapmıştır;

*"Koç Holding'den yapılan açıklamada, Ramenka'nın değerinin 1 milyar 365 milyon dolar olarak belirlendiği, bu tutardan 280 milyon dolar tutarındaki borcu düşüldükten sonra yüzde 50 hissesi için 542.5 milyon dolar bedel belirlendiği aktarıldı. Açıklamaya göre Enka bu paranın 25 milyon dolarını imza tarihinde (11 Eylül 2007), 362 milyon 250 bin doları kapanış gününde, bakiye 155 milyon 250 bin doları da 11 Haziran 2008'de ödeyecek. Bu bedel kapanış tarihinde ayarlamaya tabi olacak. Söz konusu hisselerin nihai satış fiyatı kapanıştan sonra belirlenecek."*²¹⁹

²¹⁷ Enka Faaliyet Raporu, 2004, syf.43

²¹⁸ Enka Faaliyet Raporu, 2006, syf.50

²¹⁹

<http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&KategoriID=3&ArticleID=213254&PAGE=1> ERIŞİM TARİHİ: 15.10.2016

Bu şirketin özelliği yurt dışındaki en büyük yatırım ve mağaza ağına sahip olmasıdır. 2007 yılında ise ENKA şirkete ait 14 mağazayı, birinin tamamen diğerlerinin de işletmesini Fransız Auchan Grubu'na satma kararı almıştır.²²⁰

“ENKA TC'nin sahibi olduğu ve Ramstore adı ile işlettiği alışveriş merkezleri, 2009 yılı içerisinde “Kapitoliy” ismi altında işletilmeye başlanmıştır. 2010 yılı Ocak ayı itibarıyla süpermarketlerde kullanılan “Ramstore” markası “Citystore” olarak değiştirilmiştir.”²²¹

2011 yılından sonra ise tamamen perakende sektöründen çıkılarak mevcut bazı mağazaları alışveriş ve yaşam merkezlerine dönüştürme projeleri geliştirilmeye başlanmıştır.

Enka 2014 yılında “...tamamı Moskova'da bulunan 337.000 m2 A sınıfı net kiralanabilir ofis alanına, bir otele ve biri hariç tamamı Moskova'da olan 297.000 m2 kiralık alanı bulunan alışveriş merkezlerine”²²² sahiptir. Bu alandan toplam kira geliri 2014 yılı itibari ile yaklaşık olarak 500 milyon dolardır. 2015 yılı sonu itibari ile ENKA Holding'in Rusya'da Gayrimenkul sektöründe ve yatırım alanlarında faaliyet gösteren beş firması bulunmaktadır. Bu firmalar ve kiralanabilir ofis ve işyeri alanları şu şekildedir:

- City Center Investment B.V. /163.000 M2
- ENKA Invest / 76.000 M2
- ENKA TC / 320.000 M2
- Moskva Krasnye Holmy / 61.500 M2
- MOSENKA / 30.635 M2²²³

²²⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/rusya-daki-14-ramstore-181-milyon-euro-ya-auchan-olacak-7897043>

ERİŞİM TARİHİ: 15.10.2016

²²¹ Enka Faaliyet Raporu, 2015, syf.96

²²² Enka Faaliyet Raporu, 2014 syf.8-10

²²³ Enka Faaliyet Raporu, 2015, syf.90-104

2015 yılı itibari ile Enka Holding'in Rusya'dan elde ettiği gayrimenkul kira geliri 381 milyon dolardır.²²⁴

Rusya açısından bu yatırımların büyük önemi vardır. Türkiye ve Rusya ihracatın ana kaynağı olarak ağır sanayi ürünlerini ekonominin bir parçası olmayı henüz tamamlayamamış ülkeler için doğrudan yabancı yatırımı ekonomi ve yerel istihdam açısından öne teşkil etmektedir. Bu konu ile ilgili;

“Rusya Federasyonu Maliye Bakanı Aleksey Kudrin yaptığı basın toplantısında 2003 yılı içinde yerli ve yabancı firmaların yapmış olduğu doğrudan yatırımların toplam miktarının 72.4 milyar dolar olduğunu, bunun 6.5 milyar dolarının yabancı firmalar tarafından gerçekleştirildiğini bildirmiştir.”²²⁵

Türk müteahhitlik sektörünün Rusya Federasyonu'nda bu kadar başarılı olmasının temel nedenlerinden biri de yakın ilişkiler ve alınan taahhüt işlerini hızlı bir şekilde bitirme başarısıdır. Buna en güzel örnek, 2008 yılında ENKA İnşaat Kurucusu ve Onursal Başkanı Şarik Tara'nın Capital Dergisine verdiği röportajda söylediği şu sözlerdir:

“Alman şirketleri bir kontrol hesabı yaparlar 2 hafta sürer. Biz ise bunu 2 saatte aynı işi yaparız.”²²⁶

Ayrıca başta ENKA olmak üzere Rönesans ve diğer Türk firmalarının gerçekleştirdiği uluslararası ortaklıklar da yurt dışında birçok proje alımında önemli bir faktör olmuştur. Halihazırda ENKA-BECHTEL ortaklığı ile Kazakistan/Tengiz'deki Petro Kimya projeleri ve Umman Uluslararası Havalimanı projeleri gibi birçok projeye devam etmektedir. Ayrıca aynı röportajda Şarik Tara'nın özellikle Rusya'daki başarı ile ilgili şu sözleri de dikkat çekicidir:

²²⁴ Enka Faaliyet Raporu, 2015, syf.9-10

²²⁵ Hasan Selçuk, Türkiye-Rusya Ekonomik ilişkileri, syf.19, TASAM Yayınları, İstanbul, 2005

²²⁶ Sedef Seçkin Büyük., “Enka'nın sırrı yeniliklere adapte olmak”,
<http://www.capital.com.tr/yonetim/liderlik/%E2%80%9Cenka%E2%80%99nin-sirri--yeniliklere-adapte-olmakta%E2%80%9D-haberdetay-4913>

“Rusya ’yla bizim bir gaz anlaşmamız vardı. Bunun ödemesi yüzde 30 ’u peşin, yüzde 70 ’i mal ve servisle yapılacaktı. O arada gözü kara bir iş aldık. Yıl 1988 idi. Biz bin yataklı bir hastaneyi 36 ay yerine 23 ayda yaptık bitirdik ve epeyce para kazandık. ..

... Bugün Rusya ’da çok saygın bir şirketiz. İhalelere girerek iş almıyoruz. Hep davet ediliyoruz ve pazarlıkla işi bitiriyoruz. Başka ülkeler de de böyle oluyor.”²²⁷

Bu ilişkiler hem ENKA, Rönesans gibi firmaların Rusya’da etkinliğini artırmanın yanı sıra büyük yatırımcı olmalarını sağlamıştır. Bu sayede 2003 yılında yayınlanan Rusya’daki en büyük gayrimenkul zenginleri listesinde ENKA İnşaat 4. Rönesans İnşaat ise 28.sırada girmiştir.²²⁸ 2016 yılında yayınlanan listede ise ENKA 6. sırada yer almıştır.²²⁹

²²⁷ Sedef Seçkin Büyük., “Enka’nın sırrı yeniliklere adapte olmak”, <http://www.capital.com.tr/yonetim/liderlik/%E2%80%9Cenka%E2%80%99nin-sirri--yeniliklere-adapte-olmakta%E2%80%9D-haberdetay-4913>

²²⁸ <http://haberrus.com/economics/2013/02/01/rusyada-emlak-krali-listesinde-uc-turk.html>

²²⁹ <http://www.konutveyapi.com/gundem/rusyanin-6-emlak-zengini-enka-h1399.html>

SONUÇ

Türk-Rus ilişkileri tarihsel olarak birçok evreden geçmiş ve bugün stratejik ortaklık boyutuna gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sı tarihte birçok savaş yapmış ve Rusların en biline dış politika söylemi olan “Sıcak Denizlere İnme” politikası bu iki büyük imparatorluğu karşı karşıya getirmiştir. 20. Yüzyıl itibari ile bu ilişkiler Rusya'da yeni kurulan Sovyet Sosyalist rejimi ile farklı bir alan boyuta geçmiştir. Batıya karşı Türk Hükümeti'nin yanında yer alan Lenin Hükümeti sonrasında, 1930lar sonrası Boğazlar Meselesi üzerinden Rusya'nın talepleri ile geçen bir iki savaş arası dönem yaşanmıştır. Özellikle savaşın yaklaştığı yıllarda ve II. Dünya Savaşı döneminde Boğazlar konusu Rusya tarafından defaatle dile getirilmiştir. Ayrıca aynı dönemde Rusya, Türkiye'den toprak talebinde de bulunmuştur. Tüm bu istek ve durumlara rağmen 1925 yılında imzalanan “Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması” 1945 yılına kadar sürdürülmüştür. 60lı yıllara kadar siyasi ilişkiler ekseninde ve uluslararası ilişkiler ortamının oluşturduğu durum ile ilintili olan iki ülke ilişkileri Sovyetlerin 60lı yıllardan itibaren Türkiye'de hayata geçirdiği yatırımlar ile ekonomik boyut kazanmıştır.

1984 yılında imzalanan “Doğalgaz Antlaşması” iki ülke ilişkileri açısından bir dönüm noktasıdır. Bu antlaşma ile karşılıklı ekonomik çıkarlar ilişkilerin gelecekteki boyutlarını etkilemekte önemli rol oynamıştır. 90lı yıllarda hem 1984 antlaşması neticesinde gelişen ekonomik ilişkiler, bu antlaşma çerçevesinde mal satımı yapılmış ve bir yandan da bavul ticareti ile küçük ölçekli girişimciler nezdinde bir Pazar oluşmuştur. Bunun yanı sıra Çeçenistan Meselesindeki Türkiye'nin tutumu ve buna karşılık olarak Rusya'nın Kürt kartını oynaması iki ülke siyasi ilişkilerinde olumsuz bir havanın oluşmasına neden olmuştur. Buna rağmen doğalgaz antlaşmasından sonra hızlı bir ivme kazanan ekonomik ilişkiler sürdürülmüştür.

2002 yılında Ak Parti iktidarı ile gelişmeye başlayan ekonomik yapı ve bölgesel konularda daha aktif bir rol oynamaya başlayan Türkiye Cumhuriyeti bir yandan komşu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirirken öte yandan tabi komşusu Rusya ile de ilişkilerini önceki döneme göre daha ileri bir boyuta taşımıştır. Ekonomik gelişme ile enerji talebi artmış ve Rusya, Türkiye'nin ana tedarikçisi konumuna yerleşmiştir. Bu ilişkilerin zirve noktası ise 2010 yılında imzalanan karşılıklı vize muafiyeti anlaşması ile gerçekleşmiştir.

Bugün hem Rusya'daki Türk yatırımları hem de 60lardan itibaren Türkiye'deki Rus yatırımları ve bunun yanı sıra Türkiye'nin her geçen yıl artan enerji ihtiyacı iki ülke arasındaki bağların kimi zaman yaşanan siyasi krizlere rağmen Türk-Rus ilişkilerinin belli bir çerçevede sürmesini sağlamıştır. Özellikle Türk Mütahhitlerinin Rusya'nın hemen her yerinde üstlendikleri projeler ve iklim şartlarına rağmen üstlenilen projeler başarıyla tamamlanması Türk Firmalarının, Rusya'daki itibarlarının üst seviyede olmasını sağlamaktadır.

Turizm sektörü Türk-Rus ilişkileri denildiğinde akla gelen ilk alanlardan biridir. Türkiye'de her geçen yıl artan Rus turist sayısı ve Türkiye'den Rusya'ya çalışma dışında giden ziyaretçi sayıları kültürel anlamda iki ülke arasında bir bağ oluşmasını sağlamaktadır. Rus turistlerin Türkiye'ye gelen turist sayılarında ve Türk Turistlerin Rusya'ya giden turistlerin sayılarında ikinci sıralara kadar yükselmiş olması iki ülke vatandaşlarının karşılıklı olarak birbirlerine sosyal ve kültürel olarak yakınlaştığının bir diğer göstergesidir.

Bunun yanı sıra Türkiye ve Rusya'da evlilik yapan insanların sayıları da önemli bir seviyeye çıkmıştır. Örneğin 2008 yılında Hürriyet Gazetesinde çıkan habere göre; *"Antalya'da Türk'le evli 10 bin 800 Rus kadın yaşıyor."*²³⁰ Bu evliliklerden doğan çocuklar ve yine Rusya'daki evlilikler sonucu doğan yeni nesil ileriki dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli rol oynaması muhtemel bir neslin ortaya çıkmasını sağlayabilir. İki ülke arasındaki kültürel yaklaşmanın yanı sıra Türkiye açısından Rusya'da bir kamuoyu ve yumuşak güç unsuru olarak kullanılabilir. Bu konu ile ilgili 2009 yılında dönemin Başbakanı Dimitri Medvedev şunları söylemiştir:

*"Türk halkı da Rus halkını gittikçe daha yakından tanımaktadır. Sayıları her geçen gün artan karma evlilikler ve bu ailelerin çocukları, gelecekte Türk-Rus dostluğunun en sağlam temellerini oluşturacaklardır."*²³¹

2015 yılında Yüksek Seçim Kurulu'nun aldığı karar ile yurt dışındaki seçmenlere oy kullanma hakkı tanınmıştır. Bu kapsamda Rusya'da yerleşik olarak

²³⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/turk-rus-karma-evliliklerinin-melez-cocuklari-9125154> ERIŞİM TARİHİ: 12.12.2016

²³¹ <http://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-gizli-rus-ordusu,266239> ERIŞİM TARİHİ: 12.12.2016

yaşayan veya çalışan Türkler de oy kullanma hakkı kazanmıştır. Örneğin; 2015 Genel Seçimlerinde Rusya genelinde kayıtlı seçmen sayısı 10.349'dur.²³² Rusya'nın nüfusuna baktığımızda küçük bir sayı gibi gözükse de seçmen sayısı fiili olarak Rusya'da yaşayan ve seçmen kaydını yaptırmış olan seçmenleri içermektedir. Aslında Rusya'da seçmen kaydı olmayan Türk İşçileri de göz önünde bulundurduğumuzda bu sayının %30-40 civarında fazla olması muhtemeldir.

Bugüne kadar Türk-Rus ilişkileri üzerine yapılan araştırmalarda ana sorunlar veya araştırma başlıkları olarak: Boğazlar Meselesi, Enerji Arzı, Siyasi İlişkiler ve Turizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki önemli araştırma alanlarından biri de Müteahhitlik sektörüdür. Hem yurt dışı istihdam hem de döviz girdisi açısından taahhüt sektörü en az turizm ve enerji alanları kadar araştırmaya değer bir alandır.

“1991-2015 arası Türk-Rus Ekonomik İlişkileri ve Bu İlişkilerde Müteahhitlik Sektörünün Rolü” isimli tez çalışmasında iki ülke ilişkilerinin tek boyutlu bir değerlendirmesinin aksine siyasi, ekonomik ve sosyal boyutları ile değerlendirilmiştir. Bu ilişkilerin birbirlerine eklemlenmiş bir yapıya sahip olduğu ve ayrıca müteahhitlik sektörünün Türk-Rus ekonomik ilişkileri içerisinde önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır.

²³² <https://sonuc.ysk.gov.tr/module/ssps.jsf> ERIŞİM TARİHİ: 12.12.2016

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akgün, Mensur ve Aydın, Turgut., “**Türkiye – Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**”, TÜSİAD, Yayın no. TÜSİAD-T/99-264, Haziran 1999
- Armaoğlu, Fahir., **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 15.Baskı, 2005
- Aydın, Turan ve Bekar, Olga., **Türkiye’nin Orta ve Uzun Vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri**, TESEV, Boyut Yayıncılık, 1997
- Çelikpala, Mitat., “Rusya Federasyonu ile ilişkiler”, **Türk Dış Politikası Cilt 3.**, (1.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013
- Burçak, Rıfki Salim., **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 – 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 22, Ankara, 1983
- Erkin, Feridun Cemal., **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968
- Gönlübol, Mehmet ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. bsk., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Gürün, Kamuran., **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 531, Ankara, 1983
- Gürün, Kamuran., **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK, Ankara, 1991.
- Gürsel, Haluk.F., **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, AK Yayınları, İstanbul, 1968
- Tellal, Erel., “SSCB’yle ilişkiler”, (Editör: Baskın ORAN), **Türk Dış Politikası Cilt 1.**, (10.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004
- Tellal, Erel., “SSCB’yle ilişkiler”, **Türk Dış Politikası Cilt 2.**, (11.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009
- Tellal, Erel., “Rusya’yla ilişkiler”, **Türk Dış Politikası Cilt 2.**, (11.baskı), (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009
- Nauşabayeva, Asem., **Rusya’nın Dış Politikası I**, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, sayfa 122
- Özorhon, Beliz., “**Türkiye’de İnşaat Sektörü ve Dünyada’ki Yeri**”, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2012
- Tayanç, Tunç., **İnşaatçıların Coğrafyası Türk İnşaat Sektörünün Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri Serüveni**, Tarih Vakfı, Mart 2011, sayfa.21

Uçarol, Rıfat., **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995

Selçuk, Hasan., **Türkiye-Rusya Ekonomik ilişkileri**, TASAM Yayınları, İstanbul, 2005

Soysal, İsmail., **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, 1.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989

Uludağ, İlhan ve Serin, Vildan., **“S.S.C.B.’ndeki Türk Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri”**, İstanbul Ticaret Odası, 1990, syf.393

Yerasimos, Stefanos., **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye**, Gözlem Yayınları, 1.Baskı, Ocak 1979

Makale ve Süreli Yayınlar

- Alagöz, Mehmet., Yapar, Sinem ve Uçtu. Ramazan., **Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım**, syf.65
- Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, **Vizyon Dergisi**, Ocak 2010, sayı 262
- Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, **Vizyon Dergisi**, Ocak-Şubat 2015, sayı 299
- Benhür, Çağatay., “**Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**”, Uluslararası Dergiler, Konya, 2004
- Çelikpala, Mitat., “**Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri**”, **bilig**, kış 2015, sayı 72.
- Danilov, Vladimir. I., **Some Features of Russian-Turkish Relations**, Journal of International Affairs, Vol. - VI Num.4 (December 2001- February 2002), s.7
- Duman, Mehmet ve Samadov, Nigar., **Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir inceleme**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (6) 2003.,
- Efegil, Ertan., “**Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç**”, Ed. İdris Bal, 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006, s.371. Aktaran: Vefa Kurban, “**1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler**”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV/28 2014 Bahar
- İpek, Volkan., **Türkiye-Libya İlişkilerine Arap Baharı Etkisi**, Ortadoğu, Mayıs-Haziran 2016, cilt:8 sayı:64
- Kapitsa, M.S., “**Rus-Türk İlişkilerinin Geleceği**”, Türk-Rus İlişkilerinde 500.yıl Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, syf. 220
- Kazgan, Gülten., “**Batı ile İlişkilerin Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkileri**”, Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Gülten Kazgan, Natalya Uçenko ; çev. Hakan Aksay. -- İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003. Syf. 160
- Kılıçbeyli, Elif Hatun., “**Yeni Dönem Türk-Rus İlişkileri (1994-2000) Ticaret ve Yatırım Trendleri**”, Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Gülten Kazgan, Natalya Uçenko ; çev. Hakan Aksay. -- İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003. Syf 237
- Kosals, L. (1995), **Privatizasiya i Vnutrenniy Krizis**, No:10, Voprosı Ekonomiki-RAN. Aktaran: Mehmet Duman Nigar Samadov, Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir inceleme, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (6) 2003.,

Kurban, Vefa., “1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”,
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV/28 2014 Bahar

Özbay, Fatih., “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, Bilge Strareji Cilt
2, Sayı 4, Bahar 2011

Potskhveriya, B.Boris., “1920 ve 1930’lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri”, Türk-Rus
İlişkilerinde 500.yıl Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, syf.
189

**Problemi Postroyeniya Proizvodstvennix Funktsiy v ossiyskoy Perexodnoy Ekonomike,
Analiz Dinamiki Rossiyskoy Perexodnoy Ekonomiki.** M: İstitut Ekonomiki
Perexodnogo Perioda, VŞE. Aktaran: Mehmet Duman Nigar Samadov, Türkiye ile
Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir inceleme,
Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (6) 2003.,

Turan, Gül Günver., “Türkiye ve Rusya Arasındaki İktisadi İlişkilerde Gönüllü Bir
Kuruluş: Türk-Rus İş Konseyi”, Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Gülten Kazgan,
Natalya Ulçenko ; çev. Hakan Aksay. -- İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003. Syf
277

TÜRSAB Dergi, sayı 370, Nisan 2016

TÜRSAB Dergi, sayı 370, MART 2016

Urazova, I.I., “**Rus-Türk Ekonomi İşbirliğinin Gelecekteki Gelişmesi**”, Türk-Rus İlişkilerinde
500.yıl Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, syf. 228

Ulçenko, Natalya., “**Rusya ve Türjiye’nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji
Hammaddelerinin Rolü**”, Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Gülten Kazgan, Natalya
Ulçenko ; çev. Hakan Aksay., İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003. Syf 237

Urazova, Elena., “**Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten-İşbirliğine Türk-Rus ilişkileri:
Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları**”, Türkiye Cumhuriyeti ile
Rusya Federasyonu İlişkileri, Edt. Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap,
Ankara, 2013, syf. 47

Raporlar

Hannah Thoburn., “Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu”, SETA Yayınları 56, 1.Baskı, 2015

Dış İlişkiler ve İş Birliği Konseyi, Girişimci İş Adamları Vakfı, Ülke Bülteni – Rusya,
<http://www.giv.org.tr/userfiles/files/%C3%9Cİke%20b%C3%BCİteni%20-rusya.pdf>
ERİŞİM TARİHİ: 22.10.2016

BP Statistical Review of World Energy June 2016, sayfa 19,
[http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-
statistical-review-of-world-energy-2016-oil.pdf](http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-oil.pdf) ERİŞİM TARİHİ: 26.10.2016

BP Statistical Review of World Energy June 2016,

<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-oil.pdf>

World Economic and Financial Survey, World Economic Outlook April 2016, International Monetary Fund, sayfa 21 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/pdf/text.pdf>

Ömer Bolat, “Rusya(Moskova, 23-24 Aralık 2002 ve Çin(7-13 Ocak 2003) İş Gezileri Değerlendirme Raporu”, MÜSİAD, Nisan 2003

BOTAŞ Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., 2012 Yılı Sektör Raporu,

EPDK Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2012,

EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2014, sayf.6

EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2015, sayf.7

TEPAV, “Rusya Federasyonu’nun Dünya Ticaret Örgütü’ne Katılımına İlişkin Değerlendirme”,

DEİK/Türk-Rus İş Konseyi, **Türkiye – Rusya Federasyonu Ticari ve Ekonomik İlişkileri,** Nisan 2013

DEİK, **Rusya Federasyonu Ülke Bülteni** 2012, syf. 24

Türk Müteahhitler Birliği, **Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri,** Haziran 2015

Türk Müteahhitler Birliği, **İnşaat Sektörü Analizi Tünelin Girişinde Dünya – Türkiye – İnşaat Sektörü,** Ekim 2016, sayf.17

İNTEŞ Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası, **İnşaat Sektörü Raporu,** Temmuz 2016

Enka Faaliyet Raporu, 2004, syf.43

Enka Faaliyet Raporu, 2006, syf.50

Enka Faaliyet Raporu, 2014

Enka Faaliyet Raporu, 2015

Cihangir Gürkan Şen, **Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri,** Rus-Türk İşadamları Birliği, Mayıs 2003, Moskova

EPDK, Petrol Piyasası Sektör Raporu, 2015

Gazeteler

Bilge Egemen, 129 günlük kovalamaca Türkiye’de bitti,

<http://www.milliyet.com.tr/1999/02/17/haber/hab02.html> 10.09.2016

“Blizkim Sosedyam Neobxodimo Drujit”, *Pravda*, 4 Haziran, 1958, No:155. Aktaran: Vefa Kurban, “**1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler**”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV/28 2014 Bahar

Fikret Bila, “Kasyanov’un Ziyareti”, Milliyet 26 Ekim 2010

Sabah gazetesi 7.10.1999

Milletlerarası Andlaşma, Resmi Gazete, 20.05.1984

“Ekespertiza Supplament” İzvestiya, 25 Mayıs 1994. Aktaran: Turan Aydın, Olgan Bekar., a.g.e. syf. 186

Russia requests more cooperation with Turkey in defense industry,

<http://www.hurriyetdailynews.com/russia-requests-more-cooperation-with-turkey-in-defense-industry.aspx?pageID=438&n=russia-requests-more-cooperation-with-turkey-in-defense-industry-2001-06-07> 10.09.2016

Putin Defends State Takeover of Yugansk,

<http://old.themoscowtimes.com/sitemap/free/2004/12/article/putin-defends-state-takeover-of-yugansk/226116.html> ERİŞİM TARİHİ: 23.09.2016

Röportaj

Yüksel Söylemez Röportaj, <http://www.hurriyetdailynews.com/lebedev-there-is-an-anti-turkish-lobby-in-russia-and-an-anti-russian-lobby-in-turkey.aspx?pageID=438&n=lebedev-there-is-an-anti-turkish-lobby-in-russia-and-an-anti-russian-lobby-in-turkey-2002-07-31>
ERİŞİM TARİHİ: 10.09.2016

Parti Programları

Ak Parti 58. Hükümet Programı

<https://www.chp.org.tr/Assets/dosya/chp-program-2015-01-12.pdf>

<https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum>

İnternet Kaynağı

http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/12/041206_putin_turkey.shtml

<http://www.rusyaofisi.com/aralikputinziyaret.htm>

http://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/41624/Gul_ve_Medvedev_ortak_deklarasyon_imzalandi.html

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/02/090213_medvedev_gul.shtml

<http://www.mfa.gov.tr/subat.tr.mfa>

<http://www.mfa.gov.tr/agustos.tr.mfa>

http://www.mfa.gov.tr/mayis_tr.mfa

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=RU&view=chart>

<http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>

http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei_tr.mfa

<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri>

<http://www.econ.cam.ac.uk/dae/repec/cam/pdf/cwpe1051.pdf>

<http://www.gazprom.com/investors/stock/>

<http://www.gazprom.com/about/production/extraction/>

<http://www.gazprom.com/about/production/reserves/>

http://www.lukoil.com/static_6_5id_252_.html

http://www.lukoil.com/static_6_5id_29_.html

https://www.rosneft.com/about/Rosneft_today/

<http://www.imperialenergy.com/en/>

<http://www.imperialenergy.com/en/operations/ieatglance/>

http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/12/151204_rusya_turkiye_dogalgaz_cuneyt_kazokoglu

<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri>

<http://www.gazprom.com/f/posts/65/395913/blue-stream-map-en-2016-06-03.jpg>

<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/active/blue-stream/>

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml

<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri>

<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/built/turk-stream/>

<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/built/turk-stream/>

<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri>

<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri>

<http://atlas.media.mit.edu/tr/visualize/line/hs92/show/rus/all/all/1995.2014/>

http://www.turkishgreek.org/index.php?option=com_content&view=article&id=82:1997-s-300-fuezelerinin-kbrsa-yerletirilmesi-bunalm&catid=35:kibris&Itemid=56

https://www.deik.org.tr/2757/T%C3%BCrkiye_Rusya_Aras%C4%B1nda_Vize_Muafiyeti_Anlat%C5%9Fmas%C4%B1.html

<http://www.haberturk.com/ekonomi/turizm/haber/1273217-rus-turist-sayisi-yuzde-87-4-azaldi>

<http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659>

<http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659>

https://liberalarts.utexas.edu/coretexts/_files/resources/texts/1947%20Truman%20Doctrine.pdf

<http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=252>

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c015/tbmm07015000.pdf>

<https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911#>

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewer.jspx;jsessionid=0Bil-q0oj3jerEaiimKjXaUbpqX_AMRsq-m_zCuZ_NBdlpsxzBy8!-67757705?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814&parentPage=&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&countryName=&afrLoop=515795565238888&afrWindowMode=0&afrWindowId=null#!%40%40%3FcountryName%3D%26_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D515795565238888%26contentId%3DUKM%2523dDocName%253AEK-

[160814%26parentPage%3D%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%20ile%20Ticaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D3af5d3s1p_4](http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewer.jspx;jsessionid=0Bil-q0oj3jerEaiimKjXaUbpqX_AMRsq-m_zCuZ_NBdlpsxzBy8!-677757705?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814&parentPage=&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&countryName=&_afLoop=515795565238888&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3FcountryName%3D%26_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D515795565238888%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160814%26parentPage%3D%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%20ile%20Ticaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D3af5d3s1p_4)

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewer.jspx;jsessionid=0Bil-q0oj3jerEaiimKjXaUbpqX_AMRsq-m_zCuZ_NBdlpsxzBy8!-677757705?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814&parentPage=&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&countryName=&_afLoop=515795565238888&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3FcountryName%3D%26_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D515795565238888%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160814%26parentPage%3D%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%20ile%20Ticaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D3af5d3s1p_4

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=324610549928575&_afWindowMode=0&_afWindowId=26169vsbo_253#!%40%40%3F_afWindowId%3D26169vsbo_253%26_afLoop%3D324610549928575%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160814%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%20ile%20Ticaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D26169vsbo_311

<http://www.capital.com.tr/finans/bankacilik/moskova%E2%80%99da-turk-rekabeti-haberdetay-3037>

<https://tr.sputniknews.com/rusya/201606291023620548-rusya-turkiye-banka-varlik/>

<http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>

<http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol>

http://www.enka.com/Pdf/2014_ENR-Top-250-International-Contractors-List.pdf

<http://www.enr.com/toplists/2016-Top-250-International-Contractors1>

<http://www.tmb.org.tr/tr/uyeler/2/?a=&c=5>

http://www.tmb.org.tr/doc/file/YDMH_Nisan_2016.pdf

<http://www.hurriyet.com.tr/doha-metrosu-nda-kupa-turkler-in-26367278>

<http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&KategoriID=3&ArticleID=213254&PAGE=1>

<http://www.hurriyet.com.tr/rusya-daki-14-ramstore-181-milyon-euro-ya-auchan-olacak-7897043>

<https://di.dk/SiteCollectionDocuments/DIBD/Wages%20in%20the%20Russian%20Federation.pdf>

<https://themoscowtimes.com/articles/putin-raises-minimum-wage-to-87-starting-jan-1-51229>

<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-219750;jsessionid=JEGkbx8MmW8uyV2pfBrg3ZBL8Cpvh5oV2YF29VqrxEdnNL5Nr uD5!801558942>

<http://themoscowcity.com/en/moscowcity>

<http://www.haberturk.com/ekonomi/turizm/haber/1273217-rus-turist-sayisi-yuzde-87-4-azaldi>

<http://www.hurriyet.com.tr/turk-rus-karma-evliliklerinin-melez-cocuklari-9125154>

<http://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-gizli-rus-ordusu,266239>

<https://sonuc.ysk.gov.tr/module/ssps.jsf>

